

ISSN: 2630-600X

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

VASAD

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Ulusal Hakemli Dergi

2021

VASAD

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ISSN: 2630-600X

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

İndeksler

ICI (Index Copernicus), ASOS İndeks

Bu dergideki makaleler *iThenticate* programıyla taranmıştır.

ULUSAL HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2021 - SAYI/NUMBER: 8

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi**

Ulusal Hakemli Dergi, Yıl 2021 Sayı: 8

VANKULU SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ömer OBUZ
Doç. Dr. Halit YABALAK
Arş. Gör. Kemal TEMİZER
Arş. Gör. Yunus ÖZDURĞUN
Arş. Gör. İsa YALÇIN

Tercüme ve Dil Editörleri/Translation and Language Editors

Prof. Dr. Arda ARIKAN (İngilizce)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abdulmecit CANATAK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN- Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Aleksandar KADIJEVIC University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr. Arda ARIKAN- Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Halil IŞIK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut AYDIN- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri GÖMLEKSİZ- Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU-Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recai KARAHAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ- Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan State University ABD/USA
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah DUMAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer OBUZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Rahmi TEKİN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Ruhi KONAK- Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SAĞ- Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülmecit NUREDİN International Vision University Makedonya/Macedonia
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram KODAMAN- Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. S. Cem ŞAKTANLI- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Cesur PEVLEVAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ferit İZCİ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BABACAN- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ- Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Öztürk EMİROĞLU Varşova Yunus Emre Enstitüsü Polonya/Poland
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Suvat PARİN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Beşir MUSTAFAYEV- Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. B. Cercis TANRITANIR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. M. Akif ARVAS- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI- The University of Texas, ABD
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryas/Secretary

Murat ÇABAZ

Dizgi-Baskı/Print-Composition

Baranoğlu Ofset Matbaacılık

Tel: (0432) 215 94 06 VAN

baranogluofset@hotmail.com

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Doç. Dr. Ömer OBUZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN

Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52

İleti Adresi: <http://dergipark.org.tr/yyuvasad>

Baskı Yılı/Date of Publication

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Nilgün Çolpan ERKAN**Ferda Şule KAYA****Kağan GÜNEY**

İstanbul'da Ulaşım İşlevli Mekânlarda Üniversite Öğrencilerinin Suç Korkusu ve Güvenlik Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma
A Qualitative Study on University Students Perception of Fear of Crime and Security in Places with Transportation Functions in İstanbul

9

Bülent MATPAY**Ali Fuat DOĞU**

Pürtük Deresi Havzası (Hizan-Bitlis)'nin Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi
Analysis of Geomorphological Characteristics of Pürtük Stream Basin (Hizan-Bitlis) with Geomorphic Indices

35

Ayşe DEMİR**Ercan ÇALIŞ**

Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Sikkede Kullanılan Yazı ve Bezeme Öğeleri (18. yy-20. yy)
Writing and Ornamental Items Used in a Group of Ottoman Period Coins in the Kars Museum (18-20 Centuries)

57

Erkan KAFA

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi
Comparative Analysis of the 2005 and 2018 Social Studies Curriculum in the Context of Gender

83

Abdulsemet AYDENİZ**Mehmet Ali ADIYAMAN**

Anti-Hümanizme Karşı Ekolojik Hümanizm: Murray Bookchin'in Toplumsal Ekolojisi (Çağdaş Anti-Hümanist İzleklerin Bir Eleştirisi)
An Ecological Humanism versus Anti-Humanism: Murray Bookchin's Social Ecology (A Critical of Contemporary Anti-Humanist Them)

107

Mehmet TAYANÇ

Çağın Gerisinde Yaşayanlar: Göç, Kent ve Dijital Eşitsizlik
Living Behind the Age: Migration, City and Digital Inequality

133

Abdulgafur DERİN

Bir Kamusal Alan Tartışması: Van Cumhuriyet Caddesi Örneği
A Public Space Discussion: The Case of Van Cumhuriyet Street

155

Osman KİMYA

Rumeli Topraklarında Meydana Gelen Göçler ve Osmanlı Devletinin
Aldığı Tedbirler (1690-1712)
*Migrations Occurred in Rumalia and Measures Taken by the Ottoman
State (1690-1712)*

177

Yayın İlkeleri

195

Alan Editörleri / Area Editors

Coğrafya Alan Editörü

Prof. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Alan Editörü

Prof. Dr. Muhammed Şükür MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İlahiyat Alan Editörü

Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Felsefe Alan Editörü

Doç. Dr. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyoloji Alan Editörü

Doç. Dr. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Alan Editörü

Doç. Dr. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü

Doç. Dr. Tahir ZORKUL – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Tarih Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İngiliz Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sanat Tarihi Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

8. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 8'TH ISSUE

Prof. Dr. Şerife TALİ	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik ERKAL	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Arman KARASU	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Nebi BUTASIM	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan GÖRMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ULU KALIN	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Aysu UĞURLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Neşe DUMAN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder ULUTAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ELYİĞİT	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ergin CANPOLAT	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Baki BİLİK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem İNCE	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BOZKURT	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAN	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat KUTLUAY	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan BİÇİM	Iğdır Üniversitesi
Dr. Emrah YILMAZ	Siirt Üniversitesi

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 9-34
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 19.08.2021 / Kabul/Accepted: 07.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atf/Citation: Erkan, N.Ç., Kaya, F.Ş. ve Güney, K. (2021). İstanbul'da Ulaşım İşlevli Mekânlarda Üniversite Öğrencilerinin Suç Korkusu ve Güvenlik Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 9-34

Araştırma Makalesi / Research Article

Nilgün Çolpan ERKAN*

*Doç. Dr.
Yıldız Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
ORCID: 0000-0002-4252-4764
nilerkan@yildiz.edu.tr

Ferda Şule KAYA**

**Dr. Öğr. Üyesi
Demiroğlu Bilim Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-8415-8002
kaya.s2565@gmail.com

Kağan GÜNEY***

***Doktora Öğrencisi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID: 0000-0003-0711-1881
kaganguney@hotmail.com.tr

İstanbul'da Ulaşım İşlevli Mekânlarda Üniversite Öğrencilerinin Suç Korkusu ve Güvenlik Algısı Üzerine Nitel Bir Araştırma*

A Qualitative Study on University Students Perception of Fear of Crime and Security in Places with Transportation Functions in İstanbul

Öz

Günümüzde toplu ulaşım kentli yaşamının vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Gün içinde ulaşım amaçlı harcanan sürenin artması bireylerin yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bireylerin günlük yaşamlarında kullandığı ulaşım işlevli mekânlardaki kalite ve konforun en önemli bileşeni olan 'güvenlik' konuları da bu bağlamda gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Yolculukların daha konforlu ve güvenli kılınabilmesi için kullanıcıların bu korkularının nerelerde ve neden olduğunun saptanması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada ulaşım ve toplu ulaşım davranışı sırasında bireylerin güvenlik algısı ve suç korkusu üniversite öğrencileri özelinde incelenmektedir. Araştırmada ulaşım davranışı sırasında hissedilen korkuların saptanması amacıyla İstanbul'da iki farklı üniversitede eğitim gören 12 öğrenci ile nitel bir araştırma yürütülmüştür. Veri analizi sonucunda bulguların, kamusal alanda ve toplu taşımada suçun ne olduğu, güvenliği etkileyen faktörler, güvende hissedilen ve hissedilmeyen yerlerin özellikleri ve genel olarak İstanbul'un güvenliğine ilişkin konular olmak üzere dört ana tema altında toplandığı görülmüştür. Çalışmada yer alan katılımcıların hepsi İstanbul'un bir güvenlik sorunu olduğunu belirtmiş, korku kaynağı olarak fiziksel şiddeti ön sıralarda tanımlamışlardır. Bununla birlikte, sokak hayvanlarının, kadınların ve temiz giyimli insanların varlığının güven duygusu yarattığını belirtmişlerdir. Mekânın güvenlik algısı için; temizlik, bakım, denetim ve gözetim konularının öne çıktığı saptanmıştır. Saptanan sonuçların bu konuda dünya yazınında ortaya konulan sonuçlar ile örtüştüğü görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, suç korkusu, toplu taşıma, kamusal mekân, İstanbul.

*Bu çalışma, Demiroğlu Bilim Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'nun 07.07.2020 tarih ve 2020-12-15 nolu kararıyla etik açıdan uygun bulunmuştur.

Abstract

Today, public transportation has become an indispensable part of urban life. The increase in the time spent for transportation purposes during the day negatively affects the quality of life of individuals. 'Safety' issues, which are the most critical components of quality and comfort in places with transportation functions used by individuals in their daily lives, are gaining importance day by day in this context. It is essential to determine why and where users fear to make travels more comfortable and safer. In this study, individuals' perceptions of security and fear of crime during transportation and public transportation are explicitly examined by university students. To determine the fears felt during transportation behavior, qualitative research was conducted with 12 students from two universities in Istanbul. As a result of the data analysis, it was seen that the findings were gathered under four main themes: what is the crime in public space and public transport, the factors affecting security, the characteristics of places that are felt and not felt safe, and the issues related to the protection of Istanbul in general. All of the participants in the study stated that Istanbul has a security problem, and they defined physical violence as a source of fear at the forefront. However, they noted that stray animals, women, and cleanly dressed people create a sense of security. For the security perception of the space, cleaning, maintenance, inspection, and surveillance issues come to the fore. It is seen that the determined results coincide with the results revealed in the world literature on this subject.

Keywords: Safety, fear of crime, public transportation, public space, Istanbul.

Giriş

Kentlerin büyümesi ve yoğunlaşması ile kentler aynı zamanda güvensizliğin daha fazla hissedildiği yerleşmeler haline gelmiştir. Kentlerde artan suç oranları ve çeşitlenen suç türleri bu güvensizliğe etki etse de, yapılan araştırmalar suçun kendisinden bağımsız, suç korkusunun da kentsel yerleşmelerdeki güvensizlik üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Suç korkusu, suç ile ilişkili olmakla birlikte belirli bir noktadan sonra suçtan bağımsız bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da suç korkusunun sadece suçun yaygın olduğu bölge sakinlerinde değil, aynı zamanda suçun daha az olduğu güvenli kent/semterin sakinlerinde de görülmesini açıklamaktadır (Furstenberg, 1971; Ferraro, 1995; Erkan ve Sevin, 2018). Yapılan araştırmalar suç korkusunun bir bölümünün yabancılar ile karşılaşılan kamusal mekanlarda hissedildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle büyük kentlerde bu kamusal mekanların başında ulaşım işlevli kamusal mekanlar gelmektedir. Bunlar sokaklar ve caddelerin yanı sıra toplu taşıma araçları ile bunlara ilişkin durak, istasyon ve iskeleler gibi birbirine yabancı insanların zorunlu nedenlerle bir arada

bulunduğu ulaşım amaçlı mekanlardır. Bu çalışmada üniversite öğrencileri özelinde kentlinin ulaşım aktivitesini gerçekleştirdiği mekan ve zamanlarda duyumsanan suç korkusu incelenmektedir. Kentte hareket haldeyken hissedilen suç korkusunu anlayabilmek amacıyla, araştırma kenti aktif kullanması beklenen üniversite öğrencileri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda iki farklı üniversitenin iki farklı fakültesinden 12 öğrenci ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek, detayları yöntem bölümünde ele alınan nitel bir çalışma ile hissedilen suç korkusuna ilişkin mekanlar ve durumlar saptanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırmalar genel olarak araştırılan konunun doğasını, kökenlerini anlamak, genellemelerden ziyade bilginin derinliği ve özgülüğüne odaklanan küçük örneklem gruplarından elde edilen verilere odaklanır (Baltacı, 2019). Bu çalışma da özellikle İstanbul’da yaşayan üniversite öğrencilerinin kamusal mekanlarda suç korkusunu tetikleyen unsurlar hakkında öznel görüşlerini anlamak, bu mekanların niteliksel özellikleri hakkında görüşlerini saptamaya odaklanmıştır. Özellikle ulaşım işlevli mekanlardaki durumun sorgulanmasının nedeni ise kentlilerin zorunluluk nedeniyle bu mekanlarda bulunmaları ve bundan kaçınmalarının zor olmasıdır. Bu çalışmadan elde edilecek sonuçların ise suç korkusuna dair insan davranışlarının anlaşılmasına ek olarak ulaşım konulu mekanların tasarımına ilişkin ölçütlerin saptanmasına da fayda sağlaması da hedeflenmektedir.

1. Kentsel Mekânda Suç Korkusu

Suç korkusu (fear of crime) mekânsal algı ve deneyim etkisinde bireyin bir suçun mağduru olabileceği düşüncesi ile geliştirdiği korkuyu anlatmaktadır (Nasar ve Fisher, 1993). Suç korkusu risk ve tehlike durumlarında hissedilen stres, gerginlik, endişe, güvensizlik, kızgınlık gibi duyguları içeren, bilişsel, duygusal ve davranışsal, karmaşık bir olgudur (Dolan ve Peasgood, 2006: 122; Covington ve Taylor, 1991; Çoklar ve Solak, 2017). Birey risk veya tehdit altında olmasa bile potansiyel şiddet suçlarına karşı korku, tehlike ve endişe hissiyle oluşan duygusal bir reaksiyon olarak tanımlamakta (Covington ve Taylor, 1991) ve fiziksel zarar tehdidine bağlı kırılgnalık duygusu ile oluştuğunda “suç korkusu” olarak nitelendirilmektedir (Ferraro, 1995: 23; Garafalo, 1981; Ward et al., 1990). Bu bakış açısından ele alındığında suç korkusu, suçtan bağımsız, daha karmaşık ve çok yönlü bir olgudur (Farral vd.,1997: 674; Erkan ve Sevin, 2018). Saptanması suçtan daha güç olan suç korkusu, belirli durumlarda bireyde zarar görmeyi engellemek veya kayıplardan kaçınmak için koruyucu davranışları tetikleyerek, bireyin

kendisini korumasına hizmet etmektedir (Clark, 2003). Ancak bu işlevsel yönünün yanı sıra suç korkusunun özellikle kentli bireylerin yaşam standartlarını olumsuz etkilediği bilinmektedir. Yapılan araştırmalar suç korkusu duyumsayan bireyin belirli rotalardan kaçındığını (Ravenscroft, Uzzell ve Leach, 2002), daha az yürüdüğünü (Foster, Giles-Corti ve Knuiman, 2014; Ross, 1993), daha az sosyal etkileşimde bulunduğunu (Ross ve Jang, 2000) ve alışkanlıklarını değiştirdiğini (Garofalo, 1981) göstermektedir. Aslında, birçok insanın yaşamı suçun kendisinden ziyade suç korkusundan etkilenmektedir (Bannister ve Fyfe, 2001). Bu nedenle suç korkusu yaşam kalitesini temelden sarsacak güçte, sosyal ve kültürel faaliyetlere erişimi kısıtlayan, toplum ile etkileşimi de olumsuz etkileyen, bireysel ve toplumsal bir sorun olarak ortaya konulmaktadır (Sacco, 1993; Dolu vd., 2010). Bu sorunun etkileri sadece psikolojik ve sosyal boyutta değil ekonomik boyutta da hissedilmektedir.

Suç korkusu yaşayan bireylerin kendisine zarar gelebileceğini düşündüğü yerlerden kaçınmak, geceleri dışarı çıkmamak, belirli alanlarda yalnız seyahat etmemek, kadın ise giyim tarzına dikkat etmek gibi temelinde kaçınma davranışı olan alışkanlıklar geliştirdikleri görülmektedir (Valentine, 1989; Pain, 1991; Tandoğan ve Şimşek İlhan, 2016; Çardak, 2012). Bu tür kaçınma davranışları bireyi kamusal mekanlardan uzaklaştırdığı gibi toplumsal huzuru da olumsuz etkilemektedir.

Suç korkusu toplumun her kesiminde aynı şiddette duyumsanmamaktadır. Az sayıda çalışma mağduriyet ile suç korkusu ilişkisinin sınırlı olduğunu göstermekle birlikte (Garofalo, 1979), yapılan çalışmalar mağduriyet ile risk algısının güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Lee ve Hilinski-Rosick, 2012; LaGrange, vd., 1992). Mağduriyetin yanı sıra yaş, cinsiyet gibi faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir; kadınlar, yaşlılar, engelliler gibi toplumun kırılgan kesimi, sosyal izolasyon yaşayanlar suç korkusunu daha sık ve daha derin duyumsamaktadır (Warr, 1984; Hale, 1993; Jackson, 2009, Skogan 1987). Bu kesim kentsel hizmetlere erişimde de dezavantajlı grup olduğundan suç korkusu bu grubu daha olumsuz etkilemektedir. Öte yandan suç korkusunun sadece bireysel özelliklerden kaynaklığını söylemek de doğru değildir. Mekânın karanlık, ıssızlık, işlev gibi niteliklerinin yanı sıra mekandaki diğer insanlar ve medya gibi unsurlar da bireylerdeki suç korkusu üzerinde etkili olabilmektedir (Çardak, 2012; Erkan, 2015; Newman, 1996; Tandoğan ve Şimşek İlhan, 2016). Suç korkusu konut içinde de duyumsanmakla birlikte daha çok kamusal mekanlarda

hissedilmektedir. Kentsel alanda kullanıcıların en sık kullandığı kamusal alanlar toplu taşıma işlevi üstlenmiş durak, istasyon gibi alanlar ve toplu taşıma araçlarıdır. Bu alanlar ve araçlar toplumun farklı kesimlerinden bireylerin mecburen bir arada bulunduğu alanlardır. Bu çalışmada İstanbul metropolündeki ulaşım mekanları ve toplu taşıma alanlarındaki suç korkusu incelenmektedir.

2. Kentlerde Ulaşım ve Toplu Taşıma

Kentlerde nüfus arttıkça özellikle sanayileşme ile birlikte kentler mekânda daha geniş alanlarda yayılmış, buna bağlı yaya ulaşımına ek olarak araçlı ulaşım gerekliliği doğmuştur. Özellikle motorlu taşıtların trafiğe çıkışı ile kentler daha da genişlemiş ve erişim sorunları toplu taşıma yöntemi ile çözüme ulaştırılmıştır. Günümüzde pek çok kentin işleyişi toplu taşıma sistemlerine bağlıdır.

Çağdaş ulaşım politikalarına bakıldığında yolculuk talebinin azaltılmasından sonra yolculukların toplu taşıma ile sağlanması stratejisinin geldiği görülür (Elker, 2012). Elker'e (2012) göre yolculukların türel dağılımının toplum yararı koşutunda toplu ulaşım lehine değiştirilmesi bu politikaların en önemli hedefi olarak öne çıkmaktadır. Bunu sağlamanın yolu ise toplu ulaşımı kentli için hızlı, güvenli, konforlu, ucuz ve erişilebilir kılınmasıdır. Öte yandan toplu taşıma çevre sağlığı açısından da (gürültü, hava kirliliği) önemli bir sürdürülebilir ulaşım tipi olarak tanımlanmaktadır.

Ancak bir kentte toplu ulaşımın mecburen kullanılan bir ulaşım tipi değil, tercih edilen bir ulaşım tipi haline getirilmesi kentin yaşanabilirliği ve sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bu konuda kentin yayıldığı alanın büyüklüğü ve nüfus büyüklüğü önemli ölçütler olarak öne çıkmaktadır. Kentin büyük olması toplu taşımada geçirilen süreyi arttırdığı gibi toplu taşıma alanlarındaki yolcu yoğunluğunu da arttırmaktadır. Ancak kullanıcı yoğunluğu ile ortaya çıkan sorunlar bir anlamda sürdürülebilir ulaşım boyutunun sorgulanmasına neden olmaktadır.

3. Ulaşım İşlevli Mekanlarda Suç Korkusu

Ulaşım alanları kentlerin içindeki benzersiz birer kamusal alandır. Bu alanlarda kullanıcılar serbestçe hareket edebilirler ancak sosyal etkileşimi düzenleyen belirli kurallar söz konusudur. Kentsel mekanda farklı grupların ve farklı kültürlerin yakın temasta buldukları alanların başında bu toplu ulaşım alanları gelmektedir (d'Arbois de Jubainville ve Vanier, 2017).

Toplu ulaşımında güvenlik kavramından söz edildiğinde trafik güvenliği, ekolojik güvenlik, tasarım güvenliği ve suç güvenliği gibi

pek çok başlıktan oluştuğu ifade edilebilir. Bu çalışmada toplu ulaşım alanlarındaki güvenlik kavramı kullanıcıların kendilerini ne lde güvende hissettikleri üzerinden araştırılmaktadır. Toplu ulaşımın gerçekleştiği istasyon, durak gibi mekanlar ile ulaşım araçları her kesimden kentlinin bir araya geldiği kamusal nitelikli açık ve kapalı mekanlardır. Özellikle kalabalık kentlerde bu mekanlar birbirine yabancı kentlilerin yoğun etkileşimine sahne olmaktadır. Dolayısı ile çatışma zeminin en yoğun olduğu alanlar kalabalık toplu taşıma araçları ve duraklarıdır. Yolcunun bu mekanlar ve araçlarda kendini güvende hissetmesi yolculuğun sağlıklı sürdürülebilmesi, toplumsal huzur, denge ve verimlilik açısından büyük önem taşır. Bu nedenle de toplu ulaşım alanlarında güvenlik önemli konulardan biridir.

Toplu ulaşım alanlarında suç korkusu önemli güvenlik konularının başında gelmektedir. Araştırmalar bu alanlarda seyahat sürecinde suç korkusuna katkıda bulunan faktörlerin çoğunun, gündelik yaşamda kullanılan, halka açık kamusal alanlardaki suç korkusunu etkileyen faktörlerle aynı olduğunu göstermektedir (Crime Concern, 2004; Koskela, 1997). Bu korku genellikle yolcuların kontrol edemediği, kamusal mekân faktörlerinden kaynaklanan bir korkudur. Kapalı mekanlarda yer alan toplu taşıma istasyonları, özellikle yeraltındaki metro durakları kullanıcılarda izole olma hissini güçlendiren mekanlardır (d'Arbois de Jubainville ve Vanier, 2017).

Suç ve cinsiyet korkusu üzerine araştırma bulgularını toplu taşıma örneğine uygulayan çalışmalar, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların güvenlik endişesi nedeniyle karanlıktan sonra yürümekten kaçınma olasılığının daha yüksek olduğunu saptamıştır (Lynch ve Atkins, 1988; Ross, 1993). Araştırmalar, karanlık, zayıf aydınlatma, zayıf kontrol ve ıssızlık gibi faktörlerden, kadınların daha çok etkilendiğini göstermektedir (Yavuz ve Welch, 2010). Bu durum da kadınların suç korkusuna ve toplu taşıma kullanımına etki etmektedir (Skogan, 1986; Nasar ve Fisher, 1993; Loukaitou-Sideris, 1999). Kadınların hissettikleri bu güvenlik endişesi nedeniyle yürümek veya toplu taşıma kullanmak yerine taksi kullanmayı tercih ettikleri sonucu saptanmıştır (Loukaitou-Sideris, 1999; Stanko, 1990; Lynch ve Atkins, 1988). Kadınlar genellikle korkuya neden olan yerler arasında sıralanan ıssız otobüs durakları, tren ve metro istasyonlarında (Trench vd., 1992) beklerken, geceleri parklarda ve ıssız alanlarda yürürken (Lynch ve Atkins, 1988) daha yüksek güvensizlik algıladıklarını bildirmektedirler. Tüm bu faktörler, korkuya neden olan durumlardan kaçınmak amacıyla kadınların daha elverişsiz rotalara yönlenmesine veya daha az sıklıkta yolculuk yapmalarına neden olmaktadır (Hamilton ve Jenkins, 2000).

Kentsel mekanda ıssızlık kimi zaman bir korku nedeni olmakla birlikte toplu ulaşım alanlarındaki yolcu yoğunluğunun fazla olması da özellikle kadınlarda korku kaynağı oluşturmaktadır. Toplu taşıma araçlarının yetersiz arzı, yolcu sayısının artmasına bağlı kalabalık doğrudan kadına karşı işlenen cinsel suçlara neden olmasa da kolaylaştırmaktadır. Toplu taşıma alanlarındaki aşırı yoğunluk sorunu yolcuların güvenliğini de pek çok yönden tehdit etmektedir (Ceccato, 2017).

Gekoski vd., (2015) toplu taşıma alanlarındaki suç ve suç korkusunun önlenmesi için beş temel adımdan söz etmektedir. Bunlar 1. gözetimin artırılması; 2. suç önlemek amacıyla kentsel tasarım düzenlemeleri gerçekleştirmek (aydınlatma vb.); 3. akıllı telefon uygulamaları yoluyla yardım çağrısı; 4. toplumsal farkındalık kampanyaları düzenlemek; 5. olagelen olaylarla ilgili envanter toplayarak, sorunların kaynağını çözümlenmek.

İstanbul gibi büyük metropoliten alanlarda kentli kamusal mekânda geçirdiği zamanın büyük kısmını ulaşım alanlarında tüketmektedir. Bu ulaşım eyleminin büyük çoğunluğunun da toplu taşıma alanlarında ve taşıtlarında geçtiği varsayılırsa yolcunun bu alanlarda kendini güvende hissetmesi daha da önem kazanmaktadır. Yapılan araştırmalar suç korkusunun, insanların toplu taşıma araçlarını kullanmaktan kaçınmalarının en önemli nedenleri arasında olduğunu göstermektedir (Lynch ve Atkins, 1988; Walsh, 1999).

Bu çalışmada toplu ulaşım mekanları ve taşıtlarında kentlilerin güvenlik duyguları sorgulanmaktadır. Özellikle pik saatlerde toplu ulaşım alanları ve duraklarındaki kalabalık ya da geç saatlerdeki ıssızlığın yolculardaki suç korkusu üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmaktadır.

4. Yöntem

Nitel veri toplama teknikleri ile ele alınan bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ve içerik analizi kullanılmıştır. Nitel araştırmalar, ürünlerden ya da çıktılardan daha çok süreç ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla nitel araştırmalarda anlamlar önem taşımaktadır (Merriam, 1988: akt. Yılmaz ve Altınkurt, 2011). Bir nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi ise araştırılan olayın veya olgunun kökenlerine odaklanan, tümevarımcı bir analiz türüdür (Baltacı, 2019).

Yarı yapılandırılmış görüşmeler ise sahip olduğu belli düzeydeki standartlığı ve esnekliği nedeniyle, yazmaya ve doldurmaya dayalı testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırması ve belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olması (Yıldırım ve

şimşek, 2003) nedeniyle araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmektedir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler ne tam yapılandırılmış görüşmeler kadar katı, ne de yapılandırılmamış görüşmeler kadar esnek, iki uç arasında yer almaktadır. Araştırmacılara bu esnekliği sağladığı için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

4.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın alışma grubunu, İstanbul’da bulunan 2 farklı üniversitede öğrenim gören 12 niversite ğrencisi oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda, nicel araştırmalardan farklı olarak genellemelere dayanmaması, araştırılan konunun en iyi şekilde açıklanmasına olanak tanıyacak ve araştırma probleminin çözümüne en iyi katkıyı sunacak rneklemeye ulaşılmaya çalışması nedeniyle daha az sayıda katılımcı ile gerçekleştirilebilir (Baltacı, 2019). Araştırmaya katılan öğrenciler kritik durum rneklemesi olarak nitelendirilen örneklem türü yardımıyla belirlenmiştir. Kritik durum rneklemesinde, kritik bir durum veya durumların varlığına işaret eden en önemli gösterge “bu, burada oluyorsa, başka benzer durumlarda kesinlikle olur” veya tam tersine “bu, burada olmuyorsa, başka benzer durumlarda kesinlikle olmaz” şeklinde bir ifadelerdir. Patton (1987)’a göre bu durumun başka bir göstergesi “bu grup belirli bir problemle karşılaşıyorsa, diğer bütün gruplar kesinlikle bu problemle karşı karşıya kalır” şeklinde bir yargının varlığı veya yokluğudur. Diğer taraftan bir veya birkaç kritik durumun çalışılması, benzer bütün durumlara ilişkin belirli genellemelerin yapılmasına olanak vermez (akt. Yıldırım ve şimşek, 2003: 111). Araştırmaya katılan katılımcıların 7’si kadın, 5 ‘i erkektir. Katılımcıların hepsi İstanbul’da yaşamaktadır. Aynı zamanda hepsi öğrencidir ve niversite eğitimi almaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına baktığımızda ise hepsi bekar, drdr.

4.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu yöntem ne tam yapılandırılmış görüşmeler kadar katı ne de yapılandırılmamış görüşmeler kadar esnek, iki uç arasında yer almaktadır (Karasar, 1995: 165). Araştırmanın lkemizde ilk defa yapılan çalışmalardan olması sebebi ile bireylerin zihinlerinde ulaşım ve ulaşım güvenliği konusunda hangi düşünce kalıpları olduğunu belirlemek amacını ile yarı yapılandırılmış açık uçlu sorgulama uygun grlmştir. Araştırmacıya bu esnekliği sağladığı için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme soruları hazırlanmadan önce, araştırma konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası alan yazın taraması yapılmıştır. Konu

tasarlandıktan sonra formda yer alması düşünülen maddeler belirlenmiştir. Görüşme formunda, “kamusal alanda suç, şehir güvenliği, kamusal alan güvenliği, güvenli ve güvensiz hissettiren durumlar ve medyada yer alan haberlerin güvenliği etkileri” konularını ele alan sorular yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından geliştirilen görüşme sorularının hazırlanmasında; soruların kolaylıkla anlaşılması ve çok boyutlu olmaması, yanıtlayıcıyı yönlendirici olmaması gibi ilkelere dikkat edilmiştir (Bogdan ve Biklen, 1992).

4.3.Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veriler belirlenen üniversite öğrencilerinden 08-20 Temmuz 2020 tarihleri arasında online görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşme esnasında araştırmaya ilişkin bilgiler verilmiştir. Görüşmeler esnasında veri kayıplarını önlemek amacıyla ses kaydı alınmıştır. Katılımcılara görüşmelerde ses kaydına izin verip, vermedikleri sorulmuştur. Ayrıca katılımcılara istemedikleri sorulara cevap vermeme hakları olduğu, istedikleri zaman görüşmeden ve araştırmadan koşulsuz şekilde çekile hakları olduğu bilgisi verilmiş ve yapılan görüşmelerin sonunda tutulan kayıtların katılımcılar tarafından dinlenebileceği, gerektiğinde kayıtlardaki görüşlerin isteğe bağlı olarak kısmen ya da tamamen çıkarılabileceği belirtilmiştir. Böylece görüşmelerin ve ses kaydının, katılımcılar üzerinde yaratabileceği olumsuzluklar önlenmeye çalışılmıştır. Görüşme sırasında, katılımcıların soruları cevaplarken araştırmacıdan etkilenmemesine çalışılmıştır. Araştırmada güvenilirliği artırmak veri kaynağı olan bireyler açıkça tanımlanmıştır (bkz. çalışma grubu).

4.4.Verilerin Analizi

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu araştırmada “içerik analizi” yapılmıştır. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir: 1. Verilerin kodlanması, 2. Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3. Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 228). Analiz sürecinde öncelikle, görüşme kayıtları deşifre edilmiş ve MAXQDA 2020 programı aracılığı ile kodlamalar ve çözümlemeler yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin görüşlerinin analizinde, ifadelerin benzerliğine göre gruplamalar yapılmıştır. İfadelerdeki benzer öğeler gruplandırılmış ve gruba uygun olarak temalandırılmıştır. Verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan tema ve alt temalar Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere verilerin analizi sonucunda toplam 4 tema ortaya çıkmıştır. İlk tema olan “kamusal alanda suçun ne olduğuna dair görüşler” teması altında kamusal alanda suçun ne olduğuna dair katılımcıların görüşleri gruplandırılmıştır. İkinci ana tema “kamusal alanda güvenliğe dair görüşler” temasında ise katılımcıların kamusal alanlarda güvende hissettiği durumlar ve güvende hissettiren durumlar ayrı olarak gruplandırılmıştır. Üçüncü ana tema “kamusal alanda suçta dair görüşler” temasında ise katılımcıların kamusal alanda suç mağduru olmayı arttıran özellikler ve güvensiz hissettiren özellikler ve durumlar gruplandırılmıştır. Son olarak katılımcıların güvenlik ve suçta dair görüşleri İstanbul özelinde gruplandırılmıştır.

Tablo 1: Veri analizi sonucu ortaya çıkan tema ve alt temalar

1. Kamusal alanda ve toplu taşımada suçun ne olduğuna dair görüşler
1.1. Fiziksel şiddet
1.2. Fiziksel/sözlü taciz
1.3. Hırsızlık
1.4. Tecavüz
2. Kamusal alanlarda ve toplu taşımada güvenliğe dair görüşler
2.1. Bireysel güvenliği arttıran özellikler
2.2. Güvende hissedilen yerler
2.3. Güvende hissettiren kamusal alan ve toplu taşıma özellikleri
2.4. Güvende hissedilen gün ve saatler
3. Kamusal alanda ve toplu taşımada suçta dair görüşler
3.1. Bireysel olarak suç mağduru arttıran özellikler
3.2. Güvende hissedilmeyen yerler
3.3. Güvende hissettirmeyen kamusal alan özellikleri
3.4. Güvende hissedilmeyen gün ve saatler
4. İstanbul’un güvenliğine ilişkin görüşler

5. Bulgular

Katılımcıların görüşleri gizlilik esasına dayanarak aktarılabilmesi için, her bir katılımcı kodlanarak verilmiştir (K1, K2...K12). Araştırmanın bu kısmında görüşmelerden elde edilen veriler, temalara göre gruplanmış ve bulgular sunulmuştur.

5.1. Kamusal Alanda ve Toplu Taşımada Suçun Ne Olduğuna Dair Görüşler

Katılımcılara görüşmede yöneltilen “Kamusal alanda ve toplu taşımada suç nedir?” sorusuna verdikleri cevapların analiz edilmesi sonucu fiziksel şiddet (K1, K2, K5, K7, K8), fiziksel/sözlü taciz (K2, K3, K4, K9, K10), hırsızlık (K6, K10) ve tecavüz (K4, K12) alt temaları ortaya çıkmıştır.

5.1.1. Fiziksel Şiddet

Katılımcılar kamusal alanda suçun ne olduğuna dair görüşleri analiz edilirken en çok fiziksel şiddet üstünde durdukları görülmüştür. Katılımcılar fiziksel şiddet göstermek, çevreye ve hayvanlara fiziksel zarar vermek ve yaralanma/cinayet/bıçaklanma gibi konularda ortak görüş bildirmişlerdir.

Katılımcılardan biri fiziksel şiddet konusunda “her türlü fiziksel şiddet olduğunu düşünüyorum, sokakta yürürken şahit olduğum bir olay vardı, gözümün önünde genç bir kadın bıçaklanmıştı” (K1) şeklinde görüşünü belirtirken, başka bir katılımcı çevreye ve hayvanlara zara verme konusunda “bence herhangi birine şiddet göstermek, sadece insanlara değil ama çevreye ve hayvanlara zarara vermekte buna dahil” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K2). Bir başka katılımcı ise yaralanma/bıçaklanma/cinayet “bana göre kamusal alanda suç herhangi birini yaralamak veya cinayettir.” şeklinde görüşünü aktarmıştır (K7).

5.1.2. Fiziksel/Sözlü Taciz

Katılımcılar fiziksel/sözlü tacize ilişkin olarak fiziksel veya sözlü taciz, sokakta diğerlerini rahatsız edecek davranışlarda bulunmak ve kişisel alan ihlali konularında ortak görüş bildirmişlerdir. Bu alt temaya göre vurgulanan bazı görüşler ise şöyledir;

Fiziksel veya sözlü tacize ilişkin iki katılımcının ortak görüşleri olduğu görülmüştür. Bir katılımcı “Taciz bana göre en önemli suçlardan biri, mesela otobüste iken dokunulması veya dışarıda bir yerde beklerken sözlü tacize uğramak gibi çeşitli tacizler.” (K2) şeklinde görüşünü belirtirken, diğer bir katılımcı “Benim sık karşılaştığım sokakta yürürken bir kadına sözlü tacizde bulunulması...” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K4).

Sokakta diğerlerini rahatsız edecek davranışlarda bulunmak konusunda ise iki katılımcı benzer görüşlerde bulunmuşlardır. Bir katılımcı “Sokakta yürürken karşılaştığımız satıcılar mesela onlarda bence yine tacize giriyor, bazıları yürürken peşinizden gelmeye devam edebiliyor.” (K9) şeklinde görüşünü belirtirken diğer bir katılımcı “Dilenciler ya da tanıtımcılar mesela onlarda aslında sözlü tacizde bulunmuş oluyorlar. Hatta kimisi zorla elinize broşür falan tutuşturuyor” şeklinde ilk katılımcının görüşünü desteklemiştir (K3).

Son olarak katılımcılardan biri kişisel alan ihlalinin suç olarak tanımlanması gerektiği şeklinde görüşünü belirtmiştir. Bu katılımcı “Bana soracak olursanız, benim kişisel alanımın ihlali diyebilirim, herhangi bir taciz, bakış veya benim istemediğim herhangi bir davranışın benim gözümün önünde gerçekleşmesi diyebilirim. Madem

toplu taşıma, kamuya açık bir yer o zaman herkesin birbirinin kişisel alanına saygı göstermesi gerekir diye düşünüyorum” şeklinde görüş belirtmiştir (K10).

5.1.3. Hırsızlık

Kamusal alanda ve toplu taşımada hırsızlık konusunda iki katılımcı benzer görüşler bildirmişlerdir. Bir katılımcı “Yankesicilikte herhalde en çok yaşanan suçlardandır diye düşünüyorum, benim de başıma iki sefer geldi hatta” (K10) diye görüşünü belirtmiştir. Diğer bir katılımcı ise “otobüste, metrobüste hatta kalabalık meydanlarda hırsızlık diye düşünüyorum. Bir sefer metrobüste cüzdanım çalınmıştı, ayakta giderken olmuştu. Nasıl olduğunu bile anlamadım, eve gidince fark etmişim” diğer katılımcıyı destekler nitelikte görüşünü belirtmiştir (K6).

5.1.4. Tecavüz

Çalışmaya katılan iki katılımcı tecavüz konusunun kamusal alanda ve toplu taşımada suç olduğuna dair ortak görüş bildirmişlerdir.

Bir katılımcı “Sizde duymuşsunuzdur mutlaka, haberlere de çıkmıştı geçen sene bir kadına tecavüz edilip, cami bahçesine atılmıştı. Herhalde bir insanın en çok korktuğu konudur özellikle bir kadının. O yüzden tecavüz en ağır cezalandırılması gereken bir suçtur” şeklinde görüşünü belirtirken (K4), diğer katılımcı ise “Tecavüze uğramak olabilir, özellikle gece geç saatte dışarı çıktığımda özellikle dikkat ediyorum bildiğim yerlere gitmeye ya da yanımda güvendiğim insanlarla dışarı çıkmak için. İstanbul gibi bir şehirde kimlerle karşılaşacağımızı, kimin ne yapacağı hiç belli olmuyor.” şeklindeki görüşüyle diğer katılımcıyı desteklemiştir (K12).

5.2. Kamusal Alanlarda ve Toplu Taşımada Güvenliğe Dair Görüşler

Katılımcılara görüşmede yöneltilen “Sizi güvende hissettiren özellikleriniz nelerdir?” ve “Güvende hissettiğiniz yerler, saatler ve bu yerlerin özellikleri nelerdir?” sorularına verdikleri cevapların analiz edilmesi sonucu bireysel güvenliği arttıran özellikler (K1,K2,...K12), güvende hissedilen yerler (K1, K2,K3, K6, K7, K8, K10, K11), güvende hissettiren kamusal alan ve toplu taşıma özellikleri (K1, K2, K3, K6, K7, K8, K10, K11) ve güvende hissedilen gün ve saatler (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12) alt temaları ortaya çıkmıştır.

5.2.1. *Bireysel Güvenliği Arttıran Özellikler*

Çalışmaya katılan tüm katılımcılar kamusal alanda ve toplu taşımada bireysel güvenlik konusuna değinmişlerdir ve bu konuyla ilgili yaşadıkları benzer deneyimlerini ve görüşlerini aktarmışlardır.

Bireysel güvenlik konusunda üç katılımcı insan varlığı ve yoğunluğu konusunda görüşler bildirmişlerdir. İlk olarak katılımcılardan biri yakınında arkadaşı olduğunda kendisini daha güven hissettiğini belirtmiş ve “mesela bir arkadaşımız varken hem sokakta hem de otobüs, metrobüste daha güvende hissediyoruz” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K2). Buna benzer olarak bir diğer katılımcı ise bulunduğu mekandaki insan yoğunluğunun öneminden bahsetmiş ve “insan yoğunlukları, denge önemli kesinlikle. Yani ne ıssız olmalı ne de çok kalabalık olmalı. Denge olduğu zaman kendimi daha güvende hissediyorum. ıssız olunca güvensiz, kalabalık olunca tehlikede hissediyorum.” şeklinde yorumda bulunmuştur (K4). İnsan varlığı konusunda bir başka katılımcı da “Kalabalık alanlarda da işte insanlara daha uzak durmaya ya da çeşitli kıyıda köşeden gitmeye dikkat edebiliyorum.” şeklinde görüşünü bildirmiştir (K9).

Üç katılımcı ise bireysel güvenlik için kamusal alanlarda ve toplu taşımada bireysel farkındalığın ve algıların açık olması konusunda benzer görüşler bildirmişler (K3,K6,K7) ve bir katılımcı “algıların açık olması gerek güvenlik açısından” şeklinde görüşünü bildirmiştir (K7). Bir diğer katılımcı ise geçmiş deneyimlerinin bireysel farkındalığını arttırdığını belirtmiş ve “ben böyle kulağına kulaklığı takıp yoluna bakan biri değilimdir. Böyle çok dikkatli olduk, bıçaklanma olayından sonra. Böyle çok tetikteyim belki sırf o yüzden” şeklinde görüşünü iletmiştir (K6).

Bireysel güvenlik konusunda öne çıkan bir diğer konu ise cinsiyet farklılığıdır. Çalışmada yer alan erkek katılımcılar “erkek” olmalarının bireysel güvenliklerini arttıran bir özellik olduğunu dile getirmişlerdir (K1, K4, K8, K10, K11, K12). Konuyla ilgili olarak bir katılımcı “erkek olduğum için bir şiddet gördüğüm zaman cevap verebilirim” şeklinde görüşünü iletirken (K8), bir diğer katılımcı “bir erkek olarak sonuçta fiziksel olarak daha güçlüyüm, herhangi bir şey olduğunda ben de fiziksel olarak cevap verebilirim” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K12).

Son olarak iki katılımcıda güvende hissetmek için davranışlarını değiştirmek ve giyim konusuna değinmişlerdir (K5, K9). Bir katılımcı “kapalı giyinmeye dikkat ederim” şeklinde görüş belirtirken bir diğer katılımcı “kimseyle göz teması kurmamaya çalışırım” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

5.2.2. Güvende Hissedilen Yerler

Çalışma kapsamında katılımcıların güven hissettikleri yerlere dair görüşleri sorulmuştur. Analizlerde katılımcıların görüşlerinin daha çok şu anda yaşadıkları yerler ve kullandıkları araçlar üstüne yoğunlaştığı görölmüştür.

Katılımcılardan dördü kendini güvende hissettikleri yerler için kendi yaşadıkları mahalleleri, siteleri ve okulları olduğunu söylemişler. Katılımcılar bu kapsamda sorular soruya “Kendi mahallem” (K1), “Yaşadığım site, çünkü güvenliği olan, güvenlik bir site” (K3) ve “Mahallem, evim, okulum” (K9) yanıtlarını vermiştir. Bir diğer katılımcı ise kendi mahallesinde güvende hissettiğini belirtmiş ve “şundan eminim. Mesela diyelim ki araba çarptı bana, karşıdaki esnaf gördüğü zaman hemen ambulansı arar ya da parkta oturan bir kişi benim liseden bir arkadaşım ya da tanıdığım falandır.” şeklinde görüşünü iletmiştir (K6). Okulunda kendisini güven hissettiğini belirtken katılımcı “Ben üniversitemin çevresinde çok emniyetli hissediyorum, benim üniversitem X’te. X’te yaşayan halk genelde üniversite öğrencisi”

Katılımcılar toplu taşıma araçları ile ilgili olarak ise kendilerini “vapurda” ve “metroda” daha güvende hissettiklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan sadece biri “Kendi aracımda olduğum zaman kendimi daha güven hissediyorum. Çünkü kendin araçla gitmek daha güvenli olabilir” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K5).

5.2.3. Güvende Hissettiren Kamusal Alan ve Toplu Taşıma Özellikleri

Katılımcıları güven hissettiren kamusal alan ve toplu taşıma özellikleri bir başlık altına toplanmıştır. Katılımcılar kamusal alan özelliklerinde sokak hayvanları, aydınlık, kadınların olması ve bilinen yerler olması konuları üstünde durmuşlardır.

İki katılımcı sokak hayvanlarının yaşadığı semtlerde kendilerini güvende hissettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar sokak hayvanlarının varlığını, insanlara bağlayarak görüşlerini iletmişlerdir. Bir katılımcı bu görüşünü “Sokak hayvanlarının olması bende güvenlik endişesini azaltır çünkü yine aynı şekilde hayvanların çok olabildiği ve barınabildiği bir yer oradaki insanların daha duyarlı hayvan besleyen ve onları koruyan bir olduğu anlamına geliyor o yüzdende kedinin köpeğin çok olduğu yerde ben daha güvenli hissediyorum.” şeklinde belirtirken (K3), bir diğer katılımcı “kedilerin çok yoğunlukta olduğu yer bu da insanların onları beslemeye yöneldiği hayatta tutmaya çalıştığını gösteriyor bu yüzden daha

güvenli olabilir. Yani merhametli insanlar var anlamında.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K11).

Katılımcılardan ikisi buldukları mekânın aydınlatmasının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bir katılımcı “sokakta aydınlatma çok önemli, sokak ve kamusal alanların meydan olarak üzerinde ıssızlığı benim için, yani bir şeyde mesela sırf gece olmasına gerek yok, gündüz de bir meydan ya da sokak çok ıssız ve karanlıksa biraz tedirgin olurum” şeklinde görüşün belirtmiştir (K4). Başka bir katılımcı da “sokak lambalarının çalışıyor olması, özellikle geç saatlerde asla karanlık bir sokağa giremem” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K6).

Katılımcılardan ikisi de görüşlerini buldukları mekânın güvenliğini, mekândaki bireylerin özellikleri ile açıklamışlardır. Katılımcılardan ilki “kadınların fazla olması beni güvende hissettiriyor. Gittiğim yerde daha fazla sayıda kadın varsa, bana orasının güvenli olduğunu hissettiriyor” şeklinde görüş bildirmiş (K8) ve diğer katılımcı da “temiz giyimli olunması mesela insana güvene veriyor, çevremdeki insanlar temiz giyimli, düzgün gözüküyorsa orada korkmam” şeklinde görüşünü bildirmiştir (K2).

Bir katılımcıda kamusal mekânın bilinir olmasının güvende hissettirdiğini belirtmiş ve “bilindik bir ara sokakta taksim Fransız sokağı mesela çok bilindik bir sokak biraz arada bir sokak ama herkes biliyor orayı başınıza bir şey gelmez orada” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K1). Bir diğer katılımcı da mekânın bulunduğu konumun güvenlik açısından önemli olduğunu söylemiş ve “Ana cadde üzerinde olması mekânın olabilir. Sonuçta ana cadde daha fazla insanın geçiyor, daha bilindik bir yer.” şeklinde görüşünü bildirmiştir.

Çalışmada bir katılımcıda bulunduğu yerde veya kamusal alanda kolluk kuvvetlerinin olmasının kendisini güvende hissettirdiğini belirtmiş ve görüşünü “şöyle mesela ben Mecidiyeköy’den çok korktuğumu söylüyorum ya orada çoktandır polis ya da resmi kıyafetli polisler onları görünce açıkçası güven de hissediyorum, bi de onları böyle hani çok genç çocuklardan insanlardan seçiliyorlar böyle daha çok dinamikler onlar bana kendimi güvende hissettiriyor” şeklinde belirtmiştir (K5).

Toplu taşıma araçlarının güvenliği açısından ise katılımcılar kendilerini en çok metro ve vapurda güvende hissettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar bu konudaki görüşlerini daha çok metro ve metro istasyonlarının daha gözetlenebilir olmasına dayandırmışlardır.

Bir katılımcı metroda güvenlik personeli olduğu için kendini güvende hissettiğini belirtmiş ve görüşünü “metro durağı zaten daha

kapalı olduğu için ve başında güvenlik olduğu için metroda kendimi rahat hissediyorum” şeklinde açıklamıştır (K1). Bir diğer katılımcı ise metro girişi ve metrolarda güvenlik kamerası olduğu için kendini daha güvende hissettiğini belirtmiştir. Bu katılımcı “metroda kendimi tam güvende hissediyorum. Çünkü hem metroya girerken hem metroya doğru yürürken ve metronun kendi içinde dahil olmak üzere pek çok noktada kameralar var. Sürekli izleniyor her noktası o yüzden başıma bir şey geleceğini düşünmüyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K5).

Bir katılımcı daha toplu taşımada güvenlik kameraları sayesinde daha güvende hissettiğini belirtmiş ve “metro, metrobüs gibi yerlerde normal otobüse, otobüs durağına göre daha güvende hissediyorum. Metro, metrobüste durağa giderken duraktan giderken her yerde kameralar var. Burada kolay kolay bir olay olmaz.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K7). Bir başka katılımcıda toplu taşıma araçlarında kamera olduğu takdirde kendini daha güvende hissettiğini iletmiş ve “güvenlik kameraları bana kendimi daha güvende hissettiriyor. O yüzden daha çok metro, metrobüs ve vapuru tercih ediyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K8).

6.2.4. Güvende Hissedilen Gün ve Saatler

Çalışmada katılımcılara kendilerini en çok ne zaman güvende hissettikleri sorulmuştur. Katılımcıların sekizi “hafta sonu” yanıtını vermiştir (K1, K2, K5, K7, K8, K10, K11, K12). Bir katılımcı hafta sonu olduğunu belirtmesinin yanı sıra “Hafta sonu yani insanlar daha çok dışarıda olabildiği için.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K3). İki katılımcı ise saat olarak cevap vermiş ve “Gece 12’ye kadar kendimi güvende hissediyorum” şeklinde görüş belirtirken (K4), bir diğer katılımcı ise “hafta içi öğlen saatleri çok erken olmayan, çok geç olmayan hafta içi saatleri hafta sonu da aynı” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K6). Bir katılımcı ise güvende hissettiği gün ve saatin bulunduğu bölgeye göre değiştiğini belirtmiş ve “bulunduğum bölge etkiliyor yani daha profilin iyi olduğunu düşündüğüm bir yerde Kadıköy, Beşiktaş gibi gece geç saatte de endişelenmiyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K9).

6.2.5. Kamusal Alanda ve Toplu Taşımada Suça Dair Görüşler

Katılımcılara görüşmede yöneltlen “Sizi güvende hissettirmeyen özellikleriniz nelerdir?” ve “Güvende hissetmediğiniz yerler, saatler ve bu yerlerin özellikleri nelerdir?” sorularına verdikleri cevapların analiz edilmesi sonucu bireysel olarak suç mağduru olmayı

arttıran özellikler (K1, K2,... K12), güvende hissedilmeyen yerler (K6, K11), güvende hissettirmeyen kamusal alan ve toplu taşıma özellikleri (K1, K4, K5, K6, K10, K12) ve güvende hissedilmeyen gün ve saatler (K2, K6) alt temaları ortaya çıkmıştır.

6.2.6. Bireysel Olarak Suç Mağduru Olmayı Arttıran Özellikler

Katılımcılar bireysel olarak suç mağduru olmayı arttıran özellikler hakkında özellikle cinsiyet, giyim tarzı, bireysel ve toplumsal davranışlar konusunda ortak görüş bildirmişlerdir. Bu alt temaya göre vurgulanan bazı görüşler ise şöyledir;

Bir katılımcı cinsiyet konusunda görüşünü “bence kadın olmak bile yeterli, suç mağduru olmak için“ şeklinde görüşünü belirtmiştir (K1). Bir diğer katılımcı ise cinsiyetin önemli olduğunu belirtirken suçun ayırımına girmiş ve görüşünü “kadın olmak fiziksel ve sözlü tacize uğramayı arttırabiliyor ama çoğu erkek arkadaşımın da yankesiciler tarafından sıkıştırıldığını biliyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K4). Bir diğer katılımcı da benzer bir ayırma girmiştir ve “Kadın olmak bence suç mağduru olmayı kolaylaştırıyor. Ama daha çok cinsel şiddet uygulanıyor” şeklinde yorumda bulunmuştur (K7).

Dört katılımcı suç mağduru olma özellikleri arasında giyim tarzının yer aldığı yorumunda bulunmuşlardır. Bir katılımcı “giyim tarzı, özellikle bulunduğunuz yere uygun giyinmek zorundasınız” (K5), şeklinde görüş belirtirken, bir diğer katılımcı da benzer olarak “kısa bir etek giymem, hayatta toplu taşıma kullanacaksam kısa etek hatta etek bile giymem” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K2). Bir başka katılımcı da “...giyiniş de yapabiliyor bunu. Yerine göre değişir tabi ki ama toplu taşımada etek giyen biri yine oda suç mağduru olabiliyor maalesef.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K11). Bir katılımcı ise giyim tarzının yanında, sahip olunan kişisel cihazların da etkili olabileceğini “Mesela giyim kuşamda olabilir, hep temiz giyinmeye çalışıyoruz şu tahrik edici olabilir. Mesela ben eski bir telefon kullanıyorum dört senelik bir telefon ama bir başkası sıfır telefon ile telefon görüşmesi yaparken insanların dikkatini çekebilir veya pahalı bir mont ayakkabı gözlük takması.” şeklindeki görüşü ile belirtmiştir (K9).

Katılımcılardan ikisi ise hem kamusal mekanlarda hem de toplu taşıma araçlarında kendi davranışları veya çevresindeki insanların davranışları nedeniyle suç mağduru olabileceklerini iletmışlerdir. Bu konuda bir katılımcı “alkollü olduğumun bilinmesi, alkollü olunca tacize daha açılmış gibi hissediyorum” şeklinde yorumda bulunmuştur (K3). Bir katılımcı ise “insanların birbirine

tahammülü kalmaması bence bu güvenlik sorununu arttıran bir şey çünkü yani insanların birbirine tahammülü yok ve kimse birbirini kollamak ya da çevresindeki kötü olaylara duyarlı olup bunlara sesini yükseltmek istemiyor o yüzden insanlar bazı şeyleri yapmaya haklarını olduğunu düşünüyor” şeklinde görüş bildirmiştir (K10).

Çalışmaya katılan iki katılımcı ise kamusal alanda ve toplu taşıma araçlarında fiziksel davranışların suç mağduru olmayı arttırdığını belirtmişlerdir. Bu katılımcılar görüşlerini “Yani bakan insanlar endişe yaratıyor ben de bana bakan insanlar tarafından bakılmak ve incelenmek hoşuma gitmiyor. Cinsiyet faktörü de söz konusu; kadınların en büyük endişesi cinsel taciz veya şiddete maruz kalmak olduğu için. Bir kadının bir kadına cinsel şiddette bulunduğu çok görülmüş bir şey olmadığından genelde erkekler tarafından bakılmak endişe verici” ve “Dokunmak, temas olabilir, eğer amaçlı ise ya da sözlüde olabilir” şeklinde görüşlerini iletmişlerdir (K2, K8)

6.2.7. Güvende Hissedilmeyen Yerler

Katılımcılar güvende hissedilmeyen yerler hakkında özellikle orada yaşayan kişilere ilişkin olarak görüşlerini bildirmişlerdir. Bu alt temaya göre vurgulanan bazı önemli görüşler ise şöyledir;

Bir katılımcı “Balat’a gitmiştik, orada bir cadde var rahat yürüyorsunuz çünkü insanlar fotoğraf çekiliyor ama ara sokaklara girmek istemiyorsunuz çünkü biliyorsunuz ki Balat’ta hırsızlık var, suç oranları yüksek. Böyle bir bağdaştırma yapabilirim.” şeklinde yorumda bulunmuş (K6), bir diğer katılımcı ise “Balat geliyor aklıma hani o tür yerlerde fazla bulunmak istemem çünkü o zaman hani şey diye düşünürüm, bu tür insanlar nasıl diyeyim kentsel dönüşme ayak uyduramamış. Belki şöyle bir algı var ne kadar doğru bilmem, fakirlik hırsızlık arasında bir düşünce biz ne kadar inkâr etsek de insan fakirse karnını doyurmak için hırsızlık yapar buna mecburdur tarzından bir ön yargı var. Belki de buna göre dış görünüş iyi olmayan bir yerde insanlar kendini güvensiz yerde dış görünüşü iyi olmayan binalarda, insanlar da olabilir.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K11).

6.2.8. Güvende Hissettirmeyen Kamusal Alan ve Toplu Taşıma Özellikleri

Katılımcılar güvende hissettirmeyen kamusal alan ve toplu taşıma özellikleri hakkında çevre kirliliği, güvenlik kameraları, aydınlatma ve çevredeki kişilerin özelliklerine ilişkin olarak görüşlerini bildirmişlerdir. Bu alt temaya göre vurgulanan bazı önemli görüşler ise şöyledir;

Katılımcılardan ikisi çevrenin kirliliğinin kamusal alanda ve toplu taşımada güvenlik hissini azalttığını belirtmişlerdir. Bir katılımcı “Çevre kirliliği bence güvensizlik yaratıyor. Çünkü çevre kirliliği oluşturabilecek bir topluluğun olduğu alan bilinçsiz bir topluluğun olduğunu alan anlamına geliyor yani yere çöpünü atabilecek, çevresine zarar verebilecek bir profil aynı şekilde çevresindeki bireylere de zarar verebilecek, eğitim seviyesi düşük bir profil anlamına geliyor benim gözümde.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K9). Bir diğer katılımcı ise “bindiğim otobüste, metrobüste atılmış çöpler ya da kırık koltuklar varsa ister istemez tedirgin oluyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K4).

Güvenlik kameraları ve aydınlatma konusunda ise üç katılımcı görüşlerini bildirmişlerdir. Bir katılımcı özellikle metro girişlerine ilişkin olarak “metroların yürüme alanları. Oralarda daha çok güvenlik olmasını isterdim. Bir de bazen lambalar da yanmayabiliyor ya da az yanıyor o zaman korkuyorum” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K1). Bir katılımcı ise otobüs durakları hakkında “özellikle otobüs durakları çok karanlık oluyor genelde. Metro ve metrobüste lamba, kamera ya da güvenlik oluyor ama otobüs duraklarında hiçbiri yok. En azından böyle yerlerinde daha iyi aydınlatılması gerekir diye düşünüyorum. Güvenlik (kastedilen güvenlik görevlisi) olmasın ama en azından kamera konulabilir.” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K6). Bir katılımcı ise yine aydınlatma konusuna değinerek “sokakların, meydanların, durakların karanlık olması” şeklinde görüş bildirmiştir (K10).

Katılımcılardan biri kullandığı toplu taşımanın doluluk oranının güvenlik hissini etkilediğini belirtmiş ve “Mesela belki sorusu gelmedi ama otobüs boş olması beni daha çok güvende hissettirir, kalabalıktan çok. İnsanların azlığı, herkes bir yere gidiyor yani benim gideceğim yerde ya da benim olduğum yerde değil, herkes bir yerden bir yere gidiyor benim çevremde değiller beni yalnız bırakıyorlar. Benimle ilgilenmiyorlar.” şeklinde görüşünü bildirmiştir (K5).

Çalışmada iki katılımcı ise buldukları mekandaki veya araçtaki kişilerin özelliklerinin güvenlik hislerine etkisi olduğunu belirtmiş ve görüşlerini sırasıyla “yani şimdi aslında hoşuma gitmiyor söylemek ama Suriyeli şeyimiz olduğunu yani onların böyle başıboş gezen, böyle her gördüğü kadının içine düşecek bakan tipler” ve “Ballyciler, çünkü n’apacağı belli olmuyor. Ben onları genelde işte sana sigara alıyım deyip orada oturup bırakıp gidiyorum öyle ikna oluyorlar.” şeklinde iletilmişlerdir (K10, K12).

6.2.9. Güvende Hissedilmeyen Gün ve Saatler

Katılımcılara kendilerini hangi saatlerde ve günlerde güven hissetmedikleri sorulduğunda cevapları daha çok geç saatler ve akşam saatleri yönünde olmuştur. Bu konuda özellikle vurgulanan görüşler ise şu şekildedir;

Bir katılımcı saat ve gün açısından görüşünü “geç olması, تنها bölgelerde geziyor ve yalnız olmak etkili” şeklinde bildirmiştir (K2). Bir diğeri katılımcı ise “Hafta içi daha ıssız olduğu için” şeklinde cevap vermiştir.

Bir katılımcı ise genel olarak gün ve saatten bağımsız olarak çeşitli özel günlere atıfta bulunmuştur. Bu katılımcı görüşünü “Bazı günler var, 1 Mayıs mesela, işçiler kutlayabilir ama aşırı gruplarda buna dahil oluyor. O gün dışarı çıkmak istemem. Veya Lgbtlerin günü ne zamansa o zaman, bir ters baksanız bile yanlış anlaşılabilir. Saatine gününe göre, onlar ne zaman gösteri yapıyorlarsa...” şeklinde belirtmiştir (K6).

6.3. İstanbul’un Güvenliğine İlişkin Görüşler

Katılımcılara görüşmede “Sizce güvenlik İstanbul’un bir sorunu mudur?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların hepsi İstanbul’un güvenlik sorunu olduğu belirtmişlerdir. Katılımcıların bu konuda öne çıkan görüşleri ise aşağıda yer almaktadır.

Katılımcılardan biri İstanbul’un güvenliği hakkında “Güvenlik İstanbul’un kesinlikle önemli bir sorunu. Çünkü sürekli bir şeylerde önlem almamız gerekiyor, bir şeylere dikkat etmemiz gerekiyor. Örneğin kılık kıyafetimize dikkat ediyoruz, çıkış saatlerimize, giriş saatlerimize dikkat ediyoruz. Eğer toplu taşıma kullanacak, kamusal alana gireceksek de bunlara dikkat ediyoruz” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K3).

Bir katılımcı ise çevre kirliliğinin İstanbul için bir güvenlik sorunu yarattığını belirtmiştir. Bu konu hakkında “Güvenliğin yanı sıra çevre kirliliği İstanbul’un önemli sorunları. Çevre kirliliği nerede olursa olsun, güvenlik sorunu yaratır. Çünkü çevre kirliliği olan yerle ilgilenmemek, kimsenin orası ile ilgilenmediği, kimsenin orada olmadığı izlenimi uyandırıyor. Çevre kirliliği de İstanbul’un önemli sorunu” yorumunu yapmıştır (K7).

Bir diğeri katılımcı ise İstanbul’un yoğun olmasının ve farklı milletlerden insanlar bulunmasının güvenlik sorunu yarattığını belirtmiş ve “çok kalabalık şehir olması güvenliğin az olduğunu düşündürüyor. Bir de aslında toplumsalda yani çünkü ülkenizde Suriyeli var Kırgız’ı var bir olay vardı Kırgız’ın birisi kadını cami avlusuna fırlatıyor sonra tecavüz ediyor nasıl yani böyle bir şey nasıl olabilir” şeklinde görüşünü belirtmiştir (K5).

Diğer katılımcılar ise İstanbul'un güvenliği hakkında "İstanbul'da güvenlik yok bence çünkü sürekli olarak kadınlarda taciz vakaları veya sokakta linç girişimlerini görüyoruz", "İstanbul denilince aklıma karmaşa geliyor. Karmaşanın olduğu yerde de güvenlikten söz etmek çok zor olur", "Evet çünkü sürekli önlem almak zorundayım. Davranışlarıma, kıyafetlerime, saate, güne her şeye dikkat etmek zorundayım" şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir (K10, K12, K6).

Sonuç ve Değerlendirme

Nitel araştırmalar bireylerin günlük yaşamı ve sosyal hayatının akışı içindeki olgulara odaklanan, incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve araştırdığı problemin doğasını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir (Maxwell, 2008). Bu bağlamda bu araştırma özellikle İstanbul'da yaşayan öğrencilerin şehrin güvenliği konusunda yaşadıkları problemleri anlamak amacıyla yürütülmüştür. Bu nedenle elde edilen sonuçların genellenmesi ve tüm İstanbul'u kapsamı mümkün olmamaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen bulguların ileride bu konuda çalışacak bireylere yol göstereceği düşünülmekte; şehir güvenliği konusunda nicel bir araştırma yapılması önerilmektedir.

Çalışmada yer alan katılımcıların hepsi İstanbul'un bir güvenlik sorunu olduğunu belirtmişler ve yine tüm katılımcılar tarafından iletilen görüşler, İstanbul'u çok güvenli olarak tanımlamadıklarını göstermektedir. Katılımcılar bu sebeple ikamet yerleri ve öğrenim gördükleri üniversite dışındaki yerlere gitme konusunda çekincelerini ifade etmiştir. Çalışmada sorgulanan toplu ulaşım alanlarında güvenlik konusu sonuçlarına göre katılımcıların kendilerini bu mekanlarda güvende hissetmediği ve bunun sebebi olarak da diğer insanları tehdit edici olarak tanımlandığı dikkat çekmektedir.

Katılımcıların şiddeti nasıl konusunda; fiziksel şiddetin ön sırada tanımlanması ile beraber, şiddetin hayvana ve çevreye yönelik olduğu durumun da önemine dikkat çekilmektedir. Sokak hayvanlarının, kadınların varlığının, temiz giyimli insanların ve ikamet mekanlarına yakın alanların güvenli bulunması da bu durumu destekler nitelikte olmaktadır. Bununla beraber taciz konusunda, katılımcıların kişisel alanını tehdit eden her türlü girişimi taciz olarak tanımladıkları görülmektedir. Satıcılar, dilenciler, kendisine dikkatli bakılması taciz olarak tanımlanmaktadır. Bu durum güvenlik endişesi ile cemiyet hayatından ziyade cemaat hayatının yaşandığını düşündürmektedir. Şehir hayatının avantajları şehirde yaşayan

bireylerin güvenilirlikleri ile tanımlanmaktadır. Oskay (1994) Şehirde, insanların birebir tanışma, iletişim olanaklarının sınırlı oluğu sebebi ile kitle iletişim araçları ile tanıma olanağı bulduklarını ifade etmiştir. Kitle iletişim araçlarında kendilerinden farklı olanların olumsuz taraflarının daha fazla görünür olmasının farklılıklara korku ile yaklaşmasına zemin hazırladığını belirtmektedir. Çalışmamızdaki katılımcıların farklılıkları tehdit edici algılaması bu durum ile paralellik göstermektedir.

Bununla beraber toplu taşıma alanlarında güvenliğin sağlanması için belirli adımlar tarif edilmektedir. Bunlardan ilki gözetimi arttırmaktadır. Bu da kamera sistemleri ile üniformalı veya sivil güvenlik görevlisi sayılarının arttırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu alışma da kameralı güvenlik sistemlerinin olduğu, güvenlik görevlilerinin bulunduğu metro, iskele gibi ulaşım alanlarının daha güvenli algılandığına doğrulamaktadır. Bunların yanı sıra akıllı telefonlar için yardım/takip uygulamaları da bireysel düzlemde alınabilecek önlemler içinde sayılmaktadır.

Güvenlik hissini sağlayacak diğer bir önlem ise çevresinin daima düzenli tutulmasıdır. Bu çalışmada da güvenlik algısı konusunda temizlik ve düzen konusuna dikkat çekilmiştir. Bu da çevrenin daima temiz ve bakımlı tutulmasının suç korkusunu önlemedeki önemini ortaya koymaktadır. Düzen sadece çöplerin toplanması ve temizlik ile ifade edilmemelidir. Bunun yanı sıra aydınlatmanın iyileştirilmesi, kr noktaların ortadan kaldırılması, alarmlar ve acil durum telefonları gibi güven duygusu veren altyapının her daim görünür ve işler halde bulunması da önemlidir.

Bu mekanlarda yaşanan ve gözlenen sorunlara ilişkin araştırmaların gerçekleştirilmesi ve envanter tutulması, güvenlik ile ilgili sorunların niteliğinin saptanması konunun ele alınmasındaki temel adım olarak büyük önem taşımaktadır. Sorunun kaynağı saptandıktan sonra mekânsal sorunların tasarım ve teknoloji yoluyla giderilmesi, sosyal sorunların ise farkındalık kampanyaları ve düzenlenecek eğitimler gibi çalışmalar ile çözüme ulaştırılmasının hedeflenmesi sürecin devamındaki önemli adımlar olarak tanımlanmalıdır.

Kaynakça

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Bannister, J. and Fyfe, N. (2001). Introduction: fear and the city. *Urban Studies*, 38, 807-813.

- Bogdan, R. C. and Biklen, S. K. (1992). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Ceccato, V. (2017). Women's transit safety: Making connections and defining future directions in research and practice. *Crime Prevention and Community Safety*, 19. 276-287. 10.1057/s41300-017-0032-5.
- Covington, J. and Taylor, R. (1991). Fear of Crime in Urban Residential Neighborhoods: Implications of Between- and Within-Neighborhood Sources for Current Models. *The Sociological Quarterly*, 32(2), 231-249. <http://www.jstor.org/stable/4120959>
- Crime Concern (2004). People's conceptions of personal security and their concerns about crime on public transport: research findings. Department of Transport, London.
- Clark, J. (2003). Fear in fear-of-crime. *Psychiatry, Psychology and Law*, 102, 267-282.
- Çardak, B. (2012). Kadınların Suç Korkuları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 23-45.
- Çoklar, I., Solak, N. (2017). Suç korkusu: Tanım, ölçüm ve belirleyiciler. *Nesne*, 5(10), 311-328.
- d'Arbois de Jubainville, H. and Vanier, C. (2017). Women's Avoidance Behaviours in Public Transport in the Ile-De-France Region. *Crime Prevention and Community Safety* 19(3-4):183-198, 10.1057/s41300-017-0023-6.
- Dolan, P. and Peasgood, T. (2007). Estimating the Economic and Social Costs of the Fear of Crime. *The British Journal of Criminology*, 47(1), 121-132.
- Dolu, O. ve Uludağ, Ş., Doğuş, C. (2010). Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik Politikaları İlişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (01), 57-81.
- Elker, C. (2012). Ulaşım Politikalarına Çağdaş Yaklaşımla. *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*. ed. M. Ersoy. Ninova Yayıncılık.
- Erkan, N. Ç. (2015). Büyük Kentlerde Kadınların Korku Mekanları. *Gündelik Hayat Sosyolojisi Açısından Suç ve Suç Korkusu*. HEGEM Vakfı Yayınları: 51. Bilimsel ve Popüler Eserler Dizisi. ed. A. Solak, Ö. Solak, ISBN: 978-605-9104-05-0, s: 401-411, Ankara.
- Erkan, N. Ç. ve Sevin, B. (2018). Suç Korkusu Konusunda Bir İnceleme: Kadıköy Örneği. *Planlama Dergisi*, 28(3), 315-327.

- Farrall, S., Bannister, J., Ditton, J. and Gilchrist, E. (1997). Questioning the Measurement of the Fear of Crime. *British Journal of Criminology*, 37(4), 658-679.
- Ferraro, K. F. (1995). *Fear of Crime: Interpreting Victimization Risk*. Albany: State University of New York Press.
- Foster, S., Giles-Corti, B. and Knuiman, M. (2010). Neighbourhood design and fear of crime: A social-ecological examination of the correlates of residents? Fear in new suburban housing developments. *Health & Place*, 16, 1156–1165.
- Furstenberg, F. F., Jr. (1971). Public reaction to crime in the streets. *The American Scholar*, 40, 601-610.
- Garofalo, J. (1979). Victimization and the fear of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 80–97.
- Garofalo, J. (1981). The Fear of Crime: Causes and Consequences. *The Journal of Criminal Law and Criminology* (1973-). 72. 839. 10.2307/1143018.
- Gekoski, A., Jacqueline, M., Gray, M.H., Horvath, S.E., Aliye, E., and Adler, J., (2015). ‘What works’ in reducing sexual harassment and sexual offences on public transport nationally and internationally: A rapid evidence assessment. http://www.mdx.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0019/155800/What-Works-in-Reducing-Sexual-Harassment-and-Sexual-Offences-on-Public-Transport-Nationally-and-Internationally.pdf. Accessed 28 July 2020.
- Hale, C. (1993). *Fear of Crime: A Review of The Literature*, Report to the Metropolitan Police Service Working Party on the Fear of Crime. Canterbury: Canterbury Business School, University of Kent.
- Hamilton, K. and Jenkins, L. (2000). A gender audit for public transport: a new policy tool in the tackling of social exclusion, *Urban Studies*, 37, 1793–1800.
- Jackson, J. (2009). A Psychological Perspective on Vulnerability in the Fear of Crime. *Psychology, Crime & Law*, 15(4), 365-390.
- Karasar, N. (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık.
- Koskela, H. (1997) Bold walk and breakings: women’s spatial confidence versus fear of violence. *Gender, Place, and Culture*, 4, 301–319.
- LaGrange, R. L., Ferraro, K. F., and Supancic, M. (1992). Perceived risk and fear of crime: Role of social and physical and incivilities. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 29, 311–334.

- Lee, D. R., & Hilinski-Rosick, C. M. (2012). The Role of Lifestyle and Personal Characteristics on Fear of Victimization Among University Students. *American Journal of Criminal Justice*, 37, 647-668.
- Loukaitou-Sideris, A. (1999). Hot spots of bus stop crime: The importance of environmental attributes. *Journal of the American Planning Association*, 65 (4): 395-411.
- Lynch, G. and Atkins, S. (1988). The influence of personal security fears on women's travel patterns. *Transportation*, 15, pp. 257–277.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-96.
- Maxwell, J. A. (2008). Designing a Qualitative study. *The SAGE handbook of applied social research methods*, 2, 214-253.
- Merriam, S. B. (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. San Francisco, California: Jossey-Bass.
- Nasar, J. L., Fisher, B. (1993). Hot Spots of Fear and Crime: A Multi-method Investigation. *Journal of Environmental Psychology*, 13(3), 187-206.
- Newman, O. (1996). *Creating Defensible Space*. Institute for Community Design Analysis, Center for Urban Policy Research, Rutgers University.
- Oskay, Ünsal. “Kent ve Kentlilik Üzerine”, *Varlık*, Sayı: 1036, Ocak 1994, ss. 2-7.
- Pain, R. (1991) Space, sexual violence and social control: integrating geographical and feminist analyses of women's fear of crime. *Progress in Human Geography*, 15, 415–31.
- Patton, M. Q. (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*, Sage Publications, Newbury Park, CA.
- Ravenscroft, N., Uzzell, D., Leach, R. (2002). Danger ahead? The impact of fear of crime on people's recreational use of nonmotorised shared-use routes. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20, 741–756.
- Ross, C. E. (1993). Fear of victimization and health. *Journal of Quantitative Criminology*, 9, 159–175.
- Ross, C. E., Jang, S. J. (2000). Neighborhood disorder, fear, and mistrust: The buffering role of social ties with neighbors. *American Journal of Community Psychology*, 28, 401–420.
- Sacco, V.F. (1993). Social support and the fear of crime. *Canadian Journal of Criminology*, 35, 187-196.
- Skogan, W. (1986) Fear of crime and neighbourhood change, *Crime and Justice*, 8, 203–229.

- Skogan, W. G., (1987). The Impact of Victimization on Fear. *Crime & Delinquency*, 33, 135-54.
- Stanko, E. (1990) *Everyday Violence: Women's and Men's Experience of Personal Danger*. London: Pandora.
- Tandoğan, O., Őimsek İlhan, B. (2016). Fear of Crime in Public Spaces: From the View of Women Living in Cities. *Procedia Engineering*. 161. 2011-2018. 10.1016/j.proeng.2016.08.795.
- Tönnies, F. (2001). *Community and Civil Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Trench, S., Oc, T. and Tiesdell, S. (1992). Safer cities for women: perceived risks and planning measures. *Town Planning Review*, 63, 279–293.
- Vanier, C. ve Jubainville, H. (2017). Feeling unsafe in public transportation: A profile analysis of female users in the Parisian region. *Crime Prevention and Community Safety*, 19, 251-263.
- Valentine, G. (1989) *The Geography of Women's Fear*. *Area*, 21, 385–390.
- Walsh, B. (1999). *Safety on public transport report*. National Crime Prevention and the Crime Prevention Unit of the Attorney-General's Department, South Australia.
- Ward, R.A., LaGory, M. & Sherman, S.R. (1990). Fear of crime among the elderly as person / environment interaction. *The Sociological Quarterly*, 27(3), 327-341.
- Warr, M. (1984). Fear of Victimization: Why Are Women and the Elderly More Afraid?. *Social Science Quarterly*. 65.
- Yavuz, N., ve Welch, E. W. (2010). Addressing Fear of Crime in Public Space: Gender Differences in Reaction to Safety Measures in Train Transit. *Urban Studies*, 47(12), 2491–2515. <https://doi.org/10.1177/0042098009359033>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, K. ve Altinkurt, Y. (2011). *Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri*. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11 (2), 635-650.

Ek Beyan

Çalışmaya 1. Yazar %35, 2. Yazar %35, 3. Yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 35-56
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 11.11.2021 / Kabul/Accepted: 17.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atıf/Citation: Matpay, B., Doğu, A.F. (2021). Pürtük Deresi Havzası (Hizan-Bitlis)'nin Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 35-56

Araştırma Makalesi / Research Article

Bülent MATPAY*

*Öğr. Görevlisi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Güvenlik Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-2938-8913
bulentmatpay@yyu.edu.tr

Ali Fuat DOĞU**

**Prof. Dr.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-6104-3915
alifuatdogu@gmail.com

Pürtük Deresi Havzası (Hizan-Bitlis)'nin Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi*

Analysis of Geomorphological Characteristics of Pürtük Stream Basin (Hizan-Bitlis) with Geomorphic Indices

Öz

Çalışma alanı, Doğu Anadolu'da, Van Gölü Havzasının güneyinde bulunan Hizan (Bitlis ili)'in güneybatısındaki Pürtük Deresi Havzasını kapsamaktadır. Havzanın ismi sahada bulunan Pürtük Deresi'nden dolayı verilmiştir. Kıta-Kıta çarpışması zonunda bulunan saha tektonik etkiye, litolojiye ve drenaj sistemlerine bağlı olarak vadilerle yarılmıştır. Bitlis Metamorfitleri üzerinde gelişim gösteren havza, jeomorfik indislerden faydalanılarak incelenmiştir. Havza gelişimini denetleyen etmenlerin ortaya konması açısından topografik, jeolojik ve hidrografik özellikler 1/25.000 ölçekli haritalardan elde edilen altlıklar üzerine aktarılmıştır. Coğrafi bilgi sistemleri yazılımı olan ArcGIS Desktop, ArcMap programı üzerinde işlenerek bulunan verilerle havzaya ait sayısal veri tabanı ve üç boyutlu sayısal arazi modelleri çizilmiştir. Kullanılan jeomorfik indisler yorumlandığında; havzanın Hipsometrik eğrisi iç bükeydir. Vadi taban genişliği-Vadi yüksekliği oranı (Vf) 0,24-0,62 arasında değişmektedir. Havzanın V- biçimli vadilere sahip olduğu, olgunluğa ulaşmadığı, sahada bulunan Gayda Göleti'nin distrofik (derinliği 0-6 m. arası olan göl) özellikte olduğu, havzanın Dandritik drenaj ağ sistemiyle beslendiği tespit edilmiştir. Havza araştırmacıların Vf indis sınıflamasına göre değerlendirildiğinde, Sınıf I (Yüksek seviye tektonizma) ve Sınıf II (Orta seviye tektonizma) verilerini içerdiği görülmektedir. Havzada eğimi yüksek yamaçların çok fazla yer almadığı, akım toplanma zamanının genel olarak fazla olduğu ve taşkınların aşırı olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Morfometri, jeomorfik indisler, Gayda Ovası, neotektonik.

* "Pürtük Deresi Havzası(Hizan-Bitlis)'nin jeomorfik indislerle analizi" isimli makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Danışmanlığını Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU'nun yürüttüğü ve hazırlanmakta olan "Hizan (Bitlis) ve çevresinin jeomorfolojisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Abstract

The research field covers the Pürtük Stream basin in the southwest of the Hizan (Bitlis province), located in the south of Basin Lake Van in Eastern Anatolia. The name of the Basin was given because of the Pürtük Stream in the area. Due to tectonic effect, lithology, and drainage systems, valleys split the site in the Continent-Continent action zone. The basin, which developed over the Bitlis metamorphics, was investigated using geomorphic indices. Topographic, geological, and hydrographic features were transferred on the bases obtained from 1/25.000 scale maps to reveal the factors controlling the development of the basin. ArcGIS Desktop, a geographic information systems program, was processed on ArcMap program and the basin's digital database, and three-dimensional digital terrain models were drawn with the data found. When the geomorphic indices used are interpreted, the hypsometric curve of the basin is concave. Valley base width – Valley height ratio (Vf) varies between 0.24-0.62. It has been determined that the basin has V-shaped valleys, has not reached maturity, the Gayda Pond in the field is Dystrophic (the lake with a depth of 0-6 m), and the Dendritic drainage network system feeds the basin. When evaluated according to the Vf index classification of the researchers, It is seen that the basin contains Class I (High-Level tectonism) and Class II (Mid-Level tectonism) data. It is concluded that the slopes with high slopes are not very much in the basin, the flow collection time is generally long, and the floods are not excessive.

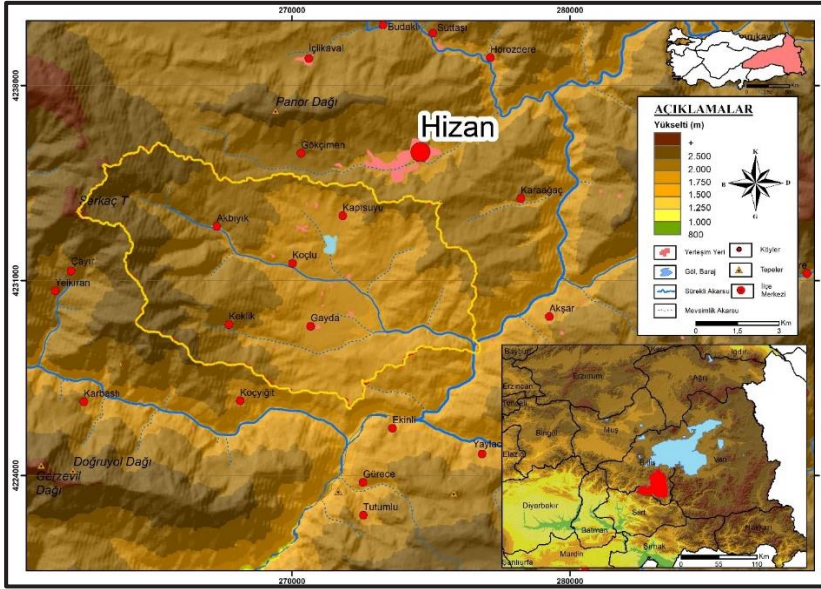
Keywords: Morphometry, geomorphic indices, gayda plain, neotectonic.

Giriş

Morfometri yeryüzü şekline ait, yükselti, en, uzunluk, gibi şekilsel özelliklerin ölçülerek nicel verilerle ifade edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Hoşgören, 2017: 219). Tektonizmanın saha üzerindeki tesirini izlemek amacıyla, jeomorfolojik birimlerin birbirinden değişik özellikleri ele alınarak farklı nicel parametreler oluşturulmuş ve morfometrik analiz yöntemleri geliştirilmeye çalışılmıştır (Keller ve Pinter, 1996: 122). Günümüzde uzaktan algılama teknikleri (UA) ve coğrafi bilgi sistemlerinde (CBS) yol alınan teknolojik ilerleme ile birlikte ve bundan faydalanılarak elde edilen morfometrik indisler, relief hakkında daha kolay ve hızlı yorum yapmamıza yardımcı olmaktadır. Yeni yapılan çalışmalar genellikle havza üzerinde bulunan drenaj sistemi gelişimi ile tektonik aktiviteyi farklı indisler kullanarak açıklama ve jeomorfolojik gelişim ile ilişkilendirmek üzere gerçekleştirilmektedir. Araştırmacılar Hipsometrik eğri (Hc) ve integrali (Hi), Vadi taban genişliği–Vadi yüksekliği oranı (Vf), Havza relief değeri (Bh), Havza form faktörü oranı (Rf) gibi parametrelerden faydalanılarak inceleme sahasına ait göreceli tektonik faaliyet hakkında yorumlamalarda bulunmuşlardır.

Akarsu havzalarının jeomorfolojik özelliklerinin açıklanmasına yönelik çalışmalar, arazi gözlem ve çalışmaları ile bunun sonucunda üretilen özel jeomorfolojik haritaların oluşturulması esasına dayanır. Ayrıca havzaların jeomorfolojik özellikleri ile havza içi morfolojik birimlerin sayısal tanımlanmasında görsel verilerin sayısal verilerle desteklenmesi gerekir. Bu yüzden araştırmacılar jeomorfolojik birimlerin farklı özelliklerini dikkate alarak farklı indisler oluşturma yoluna başvurmuştur (Keller ve Pinter, 1996: 121)

Çalışmaya konu olan Pürtük Deresi Havzası, Van Gölü Havzasının güneyinde bulunan Hizan'ın güneybatısındadır. Araştırma sahası idari bakımdan Bitlis iline bağlı, Hizan ilçe sınırları içinde yer alır (Harita: 1).

Harita 1: Araştırma sahasının yer bulduru haritası.

Saha batıda Serkaç Tepe (2628 m.), kuzeyden doğuya doğru Panor (Çeykor) Dağı yamaçları ve güneyde ise yükseltisi 1500 m. den az olan dağlık alan ile çevrelenmektedir (Görsel: 1). Havza su bölümü çizgileri dikkate alınarak sınırları belirlenmiştir. Hidrolojik olarak vadinin güney ve kuzeyinde yer alan yükseltiler, Pürtük Deresi ve yan kolları tarafından drene edilen havzanın kuzey ve güney sınırlarını oluşturmaktadır. Havzanın en yüksek yeri batıda Serkaç Tepe'den doğuya doğru azalmaktadır. Batıdan doğuya doğru akış gösteren Pürtük Deresi yaklaşık 23 km. uzunluğunda ve Dandritik bir drenaj ağı sistemine sahiptir, Pürtük Deresi tali kolları bünyesine alarak

Büyükdere'ye bağlanmaktadır. Akbıyık köyünde birleşen yan kollardan itibaren ana yatağı net görölen Pürtük Deresi 82,47 km² toplam drenaj alanına sahiptir. Kuzeyde bulunan drenaj ağ sistemine (kaynaklar, geçici akarsu ve daimi akarsular) ait suların çoğu Gayda Gölet'inde birirmektedir.

Görsel 1: Araştırma sahasının genel görünümü (Gayda Ovası). Ova tabanından Kuzeye bakış.

1. Amaç ve Yöntem

Çalışmanın amacı, Bitlis metamorfitleeri üzerinde ve güncel tektoniğin etkin olduğu lokasyonda bulunan araştırma sahası üzerinde, neotektoniğin ve dış etmenlerin rolünün morfometrik parametreler yardımıyla ele alınarak incelenmesi ve etkisinin sayısal verilerle ortaya çıkartılmasıdır. Havza gelişimi üzerinde etkili olan tektonizmanın veya dış etmenlerin etki derecesinin araştırıldığı çalışmada seçilen morfometrik indisler ve coğrafi bilgi sistemlerinden faydalanılarak hesaplanıp yorumlanmıştır.

Bu tarz incelemelerde drene edilen bir havzaya ait morfometrik özellikler; Topoğrafya haritalarının sayısallaştırılmasıyla elde edilen eğim, yükselti ve alan gibi parametrelerin ölçümü yanında, fotoğraflama, uydu görüntülerinin yorumlanması ile izah edilebilir. Bu sayısal veriler, sahanın jeomorfolojik gelişiminde tesirli olan etmenlerin açıklanmasına da yardımcı olabilmektedir. Drenaj

havzalarının incelenmesinde kullanılan birçok jeomorfik indis vardır. Bu indisler çizgisel morfometri parametreleri (çatallanma oranı, uzunluk oranı, yüzeysel akış oranı, tekstür oranı), alansal morfometri parametreleri (drenaj yoğunluğu, akarsu sıklığı, havza şekli, uzunluk oranı, gravelius oranı) ve relief morfometri parametreleri (havza reliefi, relief oranı, engebililik değeri, akım toplanma zamanı, hipsometrik eğri, hipsometrik integral) olarak sınıflandırılabilir (Horton, 1932; Keller ve Pinter, 1996, 2002: 125; Özdemir, 2011: 459). Uygulamada bu parametrelerden elde edilen sayısal verilerden faydalanılır.

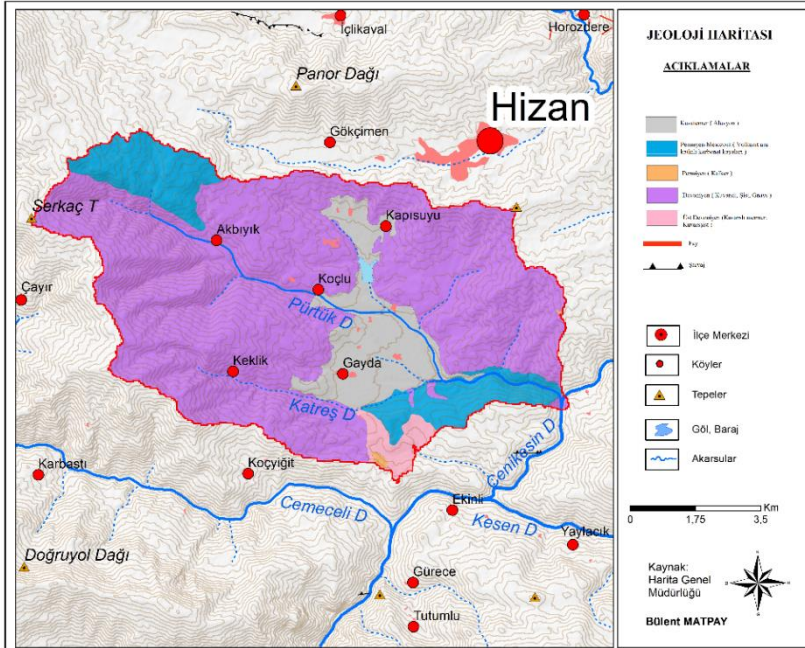
Bu çalışmada tektonik olarak aktif bir yükselim alanı üzerinde olan Pürtük Deresi ve çevresinin havza gelişimi, bazı jeomorfik indisler ve morfometrik analizler ile ele alınmıştır. Çalışmada, tektonik aktivitenin ifade edilebilmesi için hipsometrik analizler yapılarak Hipsometri eğri (Hc) ile Hipsometrik integral (Hi) değerleri hesaplanmıştır. Vadi tabanı genişliği–vadi yükseklik oranı (Vf) tektonik aktivitenin ifade edilebilmesi için çalışmada kullanılan diğer morfometri indisidir. Bunun yanında sahanın havza relief değeri (Bh), Form faktörü (Rf) ve profil kesitleri çıkarılarak havza gelişimi hakkında yorumlamalar yapılmıştır.

Yöntem olarak; 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritası kullanılarak havza sınırları su bölümü çizgisine göre belirlenmiştir. ArcGIS Desktop–ArcMap programından faydalanılarak 50 m. aralıklar ile izohips eğrilerinin sayısallaştırması yapılarak havzanın yükselti modeli oluşturulmuştur. Bu modellemeyle havzaya ve yükselti basamaklarına ait hacim ve alan hesaplamaları yapılarak havzanın hipsometrik eğrisi çizilerek sonra hipsometrik integral değeri bulunmuştur. Havzayı biçimlendiren dereler, uzunlukları, havzada bulunan göletin morfometrik özellikleri, sahaya ait elde edilen verilerle bazı formüllerden faydalanılarak indis verileri üretilmiştir. Yapılan büro çalışmaları, arazi gözlem ve çalışmaları ile birleştirilip yorumlanarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

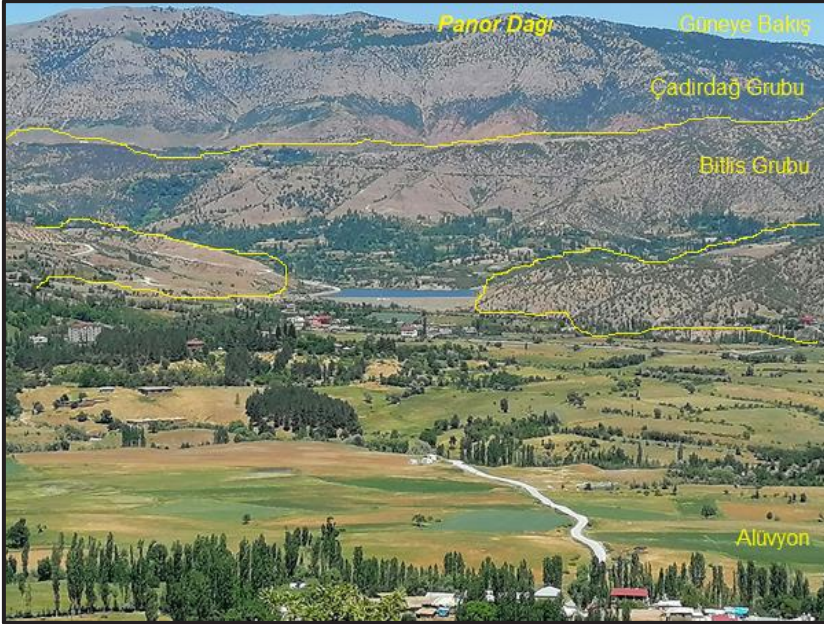
2. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikler

Paleotektonik süreci sonlandıran neotektonik süreç Bitlis kenet kuşağı boyunca, Anadolu-Arap kıtası çarpışması ile başlamıştır (Şengör, 1980). Sahanın bulunduğu yer bu alan içindedir. Saha Alp-Himalaya dağ sistemi üzerinde yer alan ve Doğu Torosların bir kısmını bünyesinde barındıran Bitlis Masifi üzerinde Arap-Afrika levhasının kenet kesiminde bulunur (Çağlayan ve Şengün, 2002: 2). Günümüzde sürekliliği devam eden sıkışma rejimi (kıta-kıta çarpışması) etkisi sahamızın içinde bulunduğu Doğu Anadolu'nun 2 km. kadar yükselmesine neden olmuştur (Koçyiğit vd., 2001: 192). Sahada

sıkışma tektoniğine bağlı D-B doğrultulu kıvrımlar, D-B doğrultulu kuzey veya gúneye eğimli dike yakın bindirmeler, KD-GB, KKD-GGB sol yönlü doğrultu atımlı faylar, BKB-DGD, KB-GD sağ yönlü doğrultu atımlı faylar, K-G uzanımlı açılma çatlakları gelişmiştir. Bu yapısal etkinin sonunda Doğu Anadolu K-G yönlü kısalma ve buna bağlı kabukta kalınlaşma olmuştur (şaroğlu ve Güner, 1981: 41). Tektonik olarak güncel ve hareketli bir yerde olan Púrtük Deresi Havzası, Pre-kambriyen temelli relief üzerine gelen, Mezozoyik ve Senozoyik zamanına ait örtü tabakaları ústünde gelişim gösterir (Harita 2). Çalışma sahası genelinde Kuvaterner'e ait alüvyonlar akarsu yatağı boylarında ve birikim faaliyetlerinin fazla olduğu doğu kısımlarda, çevresine kıyasla geniş bir yayılım gösterir. Bitlis metamorfik kütleleri üzerine yerleşmiş olan Púrtük Deresi ve çevresi çoğunlukla kuvarsit, řiřt ve gnayslardan oluşur. Yolcular Grubunu örten bu kaya topluluğu (Görsel: 2) kahverengi, yeşilimsi, beyazımsı renkli ve bazı yerlerde mermer ara tabakalı olan kuvarsit, kuvarşşişt, mikaşişt, fillitten oluşur. Bu kaya grubunu ise Çadırdadığ grubu örter (Çağlayan ve şengün, 2002: 8). Sahanın jeolojik evrimi boyunca geçirdiği tektonizmaya bağlı olarak havzada birçoğ kıvrımlı yapı mevcuttur.

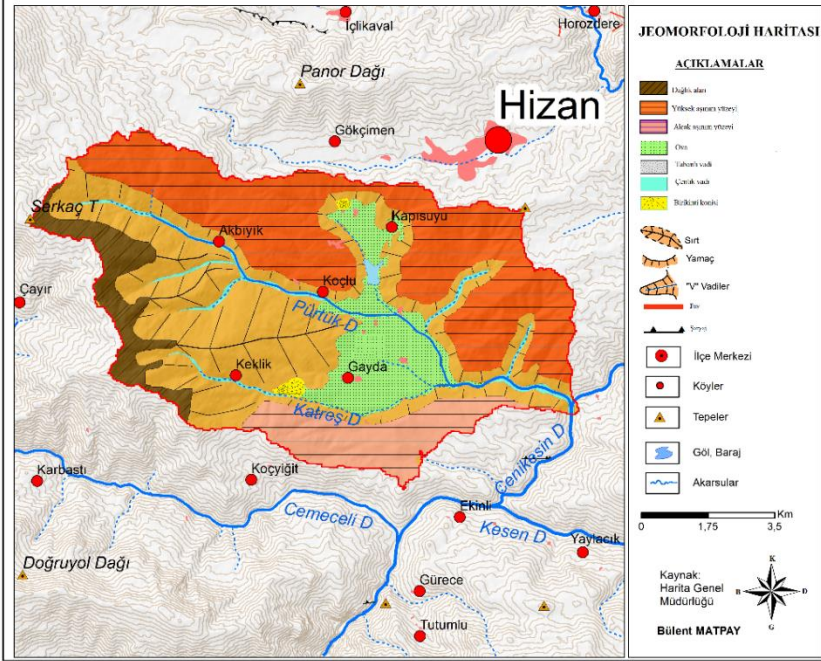
Harita 2: Araştırma sahasının jeolojik haritası.

Görsel 2: Gayda ovasında, Bitlis grubunu örten Çadırdağ Grubunun genel görünümü.

Araştırma sahasının jeomorfolojik özelliklerine bakıldığında; sahada dağlık alan, yüksek aşınım yüzeyleri, alçak aşınım yüzeyleri, ova, birikinti konisi ve vadi türleri gözlenir. Sahada morfolojik birimler, vadiler ile yarılmış durumdadır. Havzada en yüksek yer batıda Serkaç Tepesidir (2628 m.). En alçak nokta ise 1093 m. ile Pürtük Deresi'nin Büyükdere'ye bağlandığı ağız kısmıdır (Harita: 3). Araştırma sahasının dışında ve kuzeyde bulunan dağ içi ovası (Hizan- Gökçimen mevki arası), Panor (Çeykor) Dağı ile araştırma sahasını birbirinden ayırır. Sahanın bu kuzey kısımları yüksek aşınım yüzeyleridir. Bu aşınım yüzeyleri sahada en çok bulunan morfolojik birim olmanın yanı sıra sahaya en çok su kaynağı çıkışı sağlayan yerdedir. Alçak aşınım yüzeyleri sahanın güneyinde ve ortalama 1500 m.-1600 m. arası yükseltilerde yer alır. Bu alanın çoğunlukla karbonat ara tabakalı kayalardan oluştuğu görülür. Sahada bulunan önemli sırtlar Pürtük Deresi'nin güney kısımlarında bulunur. Sırtlar Kuzeydoğu-Güneybatı uzanımlıdır. Bu sırtlar litolojik olarak şist, gnays ve kuvarsitlerden oluşur. Sahanın en alçak yerlerini oluşturan, aynı zamanda birikim yerleri olan Gayda ve çevresi genç çökellerden oluşur. Bu yerler tarımsal faaliyetler için uygun yerlerdir. Özellikle Gayda Göleti ve çevresi sulı tarımın yapıldığı yerlerdir. Sahada Katreş Deresi'nin dar vadiden çıkarak Gayda Ovasına bağlandığı kısımda birikinti konisi yer

alır. İlkbaharda kar erimeleri ve yağışlara bağı olarak suyla taşınan malzeme, taşıma gücünün azaldığı bu birikinti konisi üzerinde toplanmaktadır. Kuzeyde eğim, hidrografya ve kayaç yapısı gibi özelliklerin etkisiyle birikinti konileri oluşumunu sürdürmektedir.

Harita 3: Araştırma sahasının jeomorfoloji haritası.

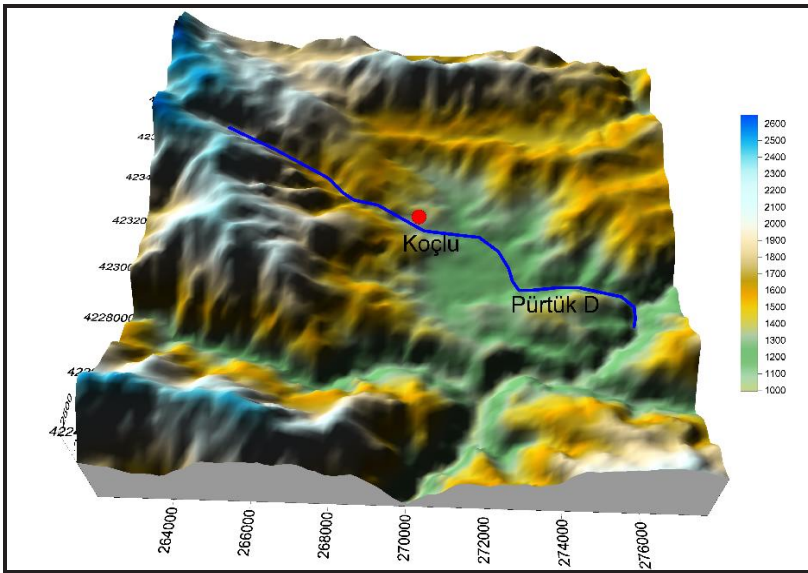
3.Jeomorfik İndis Uygulamaları ve Morfometrik Analizler

Serkaç Tepesinden itibaren kaynak alan Pürtük Deresi ile Büyükdere'ye katıldığı ağız kısmı arasında kuş bakışı olarak yaklaşık olarak 23 km. mesafe bulunur. Havzanın alanı 82,47 km² ve çevresi 56437 m. olarak hesaplanmıştır (Şekil: 1, Tablo: 1).

Tablo 1: Pürtük Deresi havzasına ait sayısal yükselti değerleri

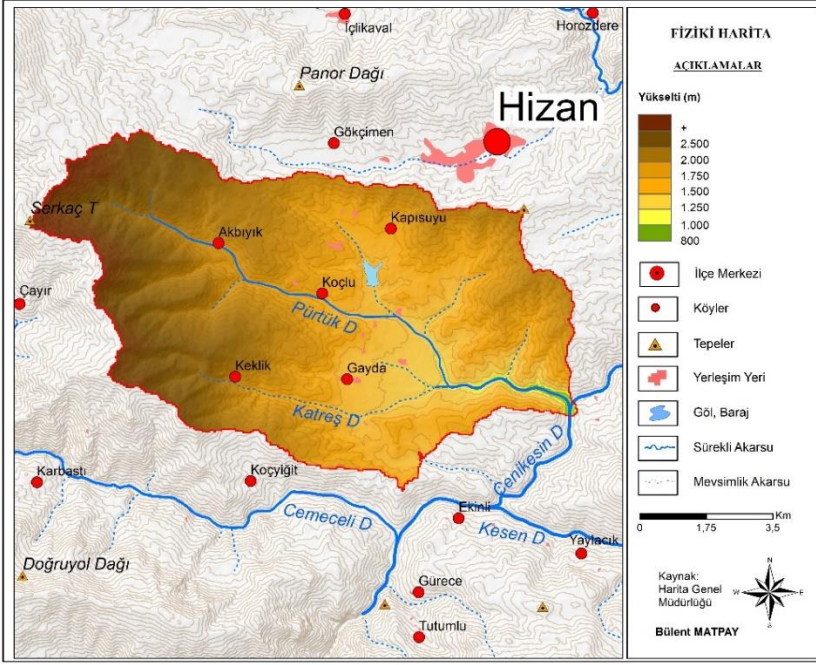
Yükseklik (h)	Max Yükseklik (H)	erçek Alan (a)	Rölatif Yükseklik (h/H)	ölatif Alan (a/A)
0	26	8	0,0	1
10	28	.247	0,4	,00
93	28	.708	2	,93
12	26	5	0,4	0
48	28	.267	7	,64
14	26	3	0,5	0
01	28	.763	3	,46

55	15	26	2	0,5	0
	28		.491	9	,30
08	17	26	1	0,6	0
	28		.906	5	,23
62	18	26	1	0,7	0
	28		.345	1	,16
15	20	26	7	0,7	0
	28		42	7	,09
69	21	26	3	0,8	0
	28		02	3	,04
22	23	26	4	0,8	0
	28		8	8	,01
76	24	26	0	0,9	0
	28			4	,00

Şekil 1: Pürtük Deresi Havzasının üç boyutlu blok görünümü.

Havzadaki yükselti basamaklarının oransal dağılışı kullanılarak hazırlanan Hipsometrik eğrinin biçimi ve oransal değeri havzanın jeomorfolojik özelliğinin yorumlanmasına katkı sunmaktadır (Strahler, 1958; Keller ve Pinter, 2002; Canpolat ve Bozdoğan, 2019: 99). En yüksek alansal dağılıma 52,67 km² ile 1248 m-2638 m. arasında rastlanırken, en düşük alansal dağılıma 0,48 km² ile 2322 m.-2628 m. arası yükselti basamağında rastlanır. 1100 m.- 1300 m. arası yükselti alüvyonların birikim yeridir. Yükseltinin en az olduğu nokta Pürtük Deresi'nin doğuda Cenikesen Deresi'ne bağlandığı yer olarak görülmektedir (Harita: 4).

Harita 4: Araştırma sahasının fiziki haritası.

Hipsometrik eğri ve integral, farklı düzeylerdeki aktif ve pasif tektonik sahalarda kullanılan analiz yöntemidir. İndisin 0'a yakın olması, aşındırılmış ve parçalanmış topoğrafyayı temsil ederken, 1'e yakın olması aşındırmanın zayıf olduğu topoğrafyayı temsil etmektedir (Keller ve Pinter, 2002; Antonio Pedrera, et al. 2009; Canpolat vd., 2020: 135). Bir saha yükselti basamağı dağılımına göre genç, olgun ve yaşlı olarak sınıflandırılabilir. Eğri değeri 0.3 ve aşağı ise olgun, 0,3-0,6 arası ise Davis aşınım döngüsüne göre yaşlı, 0,6'ya denk ve fazla ise havza genç olarak tanımlanır (Strahler, 1952; Hurtrez vd., 1999). Ayrıca Hipsometrik eğride dış büyüklük tektonizmanın varlığını, iç büyüklük ise dış etmenlerin tesirini göstermektedir (Antonio Pedrera, et al. 2009; Fural ve Poyraz, 2015: 499; Özdemir, 2015: 108). Hipsometrik integral, eğri altında kalan alanın rakamsal ifadesidir (Keller ve Pinter, 2002: 123). İntegralin hesaplanmasında havzanın minimum, ortalama ve maksimum yükseklik rakamları kullanılır (Özdemir, 2011: 466). Hipsometri integrali bir sahanın morfolojik gelişiminin hangi aşamada olduğunu göstermede önemlidir. Hipsometrik integral (H_i) hesaplama formülü şu şekildedir;

$$H_i = H - H_{\min} / H_{\max} - H_{\min}$$

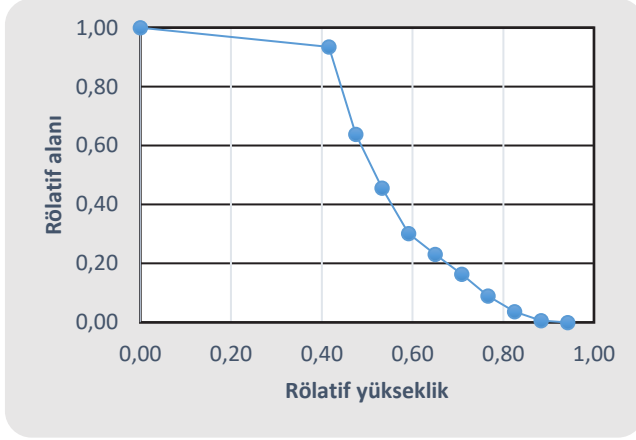
H: Ortalama havza yüksekliği (m),

H_{max}: Maksimum havza yüksekliği (m),

H_{min}: Minimum havza yüksekliğidir (m).

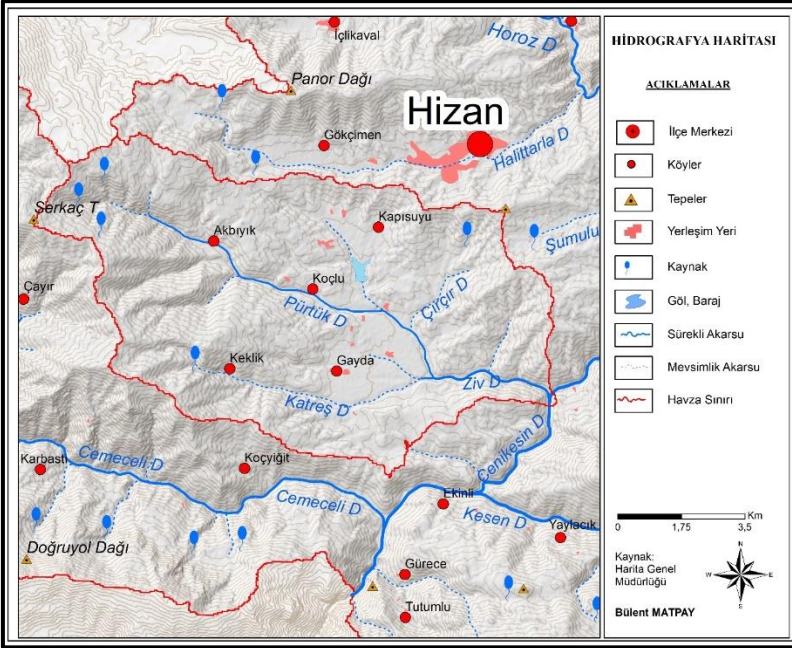
(Strahler, 1952: 1119).

Havzanın Hipsometrik integral değeri bu formüle göre hesaplandığında yaklaşık 0,34 bulunur. Bu sonuçlara göre havza yaşlı yani tektonik olarak stabil ve aşınımın etkisinde olduğu söylenebilir. Ayrıca havzanın sayısal yükselti modeli incelendiğinde doğu kesime doğru plato sahasına geçildiğinden değer düşmektedir. Bu da sahanın daha olgun bir havza olmasına zemin hazırlamaktadır.

Grafik 1: Araştırma sahasının Hipsometri eğrisi

Araştırma sahasının kuzeybatısı su kaynakları bakımından zengindir (Harita 5). avzanın daimi ve geçici akarsuları Pürtük Deresi'ne bağlanır. Pürtük Deresi'ne bağlanan büyük tali kollar, güneyden kuzeye akan Katreş Deresi ve kuzeyden güneye doğru akan Çırçır Deresi'dir. Sahanın drenaj ağı Dandritik yapıdadır. Yine havzanın güneyinde bulunan suların bir kısmının yapay bir göl olan Gayda Göletinde toplandığı görülür. Akarsu kolları bakımından zengin olan saha özellikle ilkbaharda kar erimeleri ve yağış artışına bağlı olarak tali kolların debisinin arttığı görülür. Saha gözlemlerinde tali kolların Pürtük Deresi'ne bağlandığı ağız kısmında taşkın izlerine rastlanmıştır. Sahada kaynak suyu çıkışları en fazla Serkaç Tepesinin doğuya bakan yamaçlarındadır.

Harita 5: Araştırma sahasının hidrografya haritası.

Sahada Gayda Göletinin bulunması ve gölet çevresinin su kaynakları bakımından zengin olması sahanın insan-doğal ortam ilişkisini ve dolaylı olarak morfolojik yapıyı etkilemiştir. Sahada insanın morfolojik yapı üzerindeki etkileri sulu-kuru tarım faaliyetleri, ağaç yetiştiriciliği, yapay sekiler, sulama kanalları şeklinde görmek mümkündür. Gayda Göleti yaklaşık 2,08 km² alan kaplamaktadır. Göletin iki kıyısı arasındaki mesafenin en geniş olduğu yer 744 m. iken en dar mesafe ise 293 m. olarak hesaplanmıştır. Yaklaşık 1262 m. yükseltide bulunan göletin set kısmı 335 m. uzunluğundadır. Set önü yükseltisi ve set gerisi yükseltiler referans alındığında göletin distrofik (0-6 m. arası derinliği olan göl) bir göl ve ortalama derinliğinin 3 m.-5 m. olduğu tahmin edilmektedir (Görsel 3).

Görsel 3: Gayda Gölünün genel görünümü (Güneydoğuya bakış).

3.1. Akarsu Vadi Taban Genişliği-Vadi Yükseklik Oranı İndeksi (Vf)

Bu metod Bull ve McFadden (1977) tarafından V- biçimli vadilerle U- biçimli vadileri ayırt etmek için geliştirilmiştir. Metoda göre Vf değerinin 1'den küçük olması V- biçimli derin vadileri ve faal olan tektonik yükselmeyi gösterirken, Vf değerinin 1'den büyük olması U- biçimli düz tabanlı vadilere ve tektonik durgunluğa işaret eder. Ayrıca Vf değerinin yüksek olması, sahanın tektonik aktiviteden daha çok akarsu aşındırması süreçleriyle şekillendiğini göstermektedir. Vf değerinin düşük olması ise, tektonizmanın baskın olduğuna ve derine aşındırmanın etkin olduğuna işaret eder (Bull, 1977; Keller ve Pinter, 1996: 138; Keller, 2002). Vf değeri aşağıdaki formül ile hesaplanır (Bull ve McFadden, 1977; Silva, 2003: 208).

$$Vf = 2 * Vfw / [(Eld - Esc) + (Erd - Esc)]$$

Vf: Vadi Tabanı Genişliği –Vadi Yüksekliği Oranı.

Vfw: Vadi Tabanı Genişliği.

Eld: Sol Vadi Kesimi Yüksekliği.

Erd: Sağ Vadi Kesimi Yüksekliği.

Esc: Vadi Tabanı Yüksekliği.

Çalışmada söz konusu indisler Büyükdere'ye katılan ağız ile Serkaç Tepeden çıkış yapan kaynak arasındaki altı noktadan alınmıştır.

Havzadaki Vf indisi verileri 0,24 ile 0,62 arasında değişmektedir (Tablo 2). Serkaç Tepesinden itibaren düşük Vf indis değerleri hesaplanırken Pürtük Deresi'nin orta kısımlarına doğru bu değerin yüksek olduğu görülür. Ağıza bağlandığı noktada ise, orta kısımlara nispeten düştüğü görülür (Harita 6). Bu verilere göre saha V- biçimli vadilerin yer aldığı ve tektonik yükselim gösteren konumda olduğu belirlenmiştir.

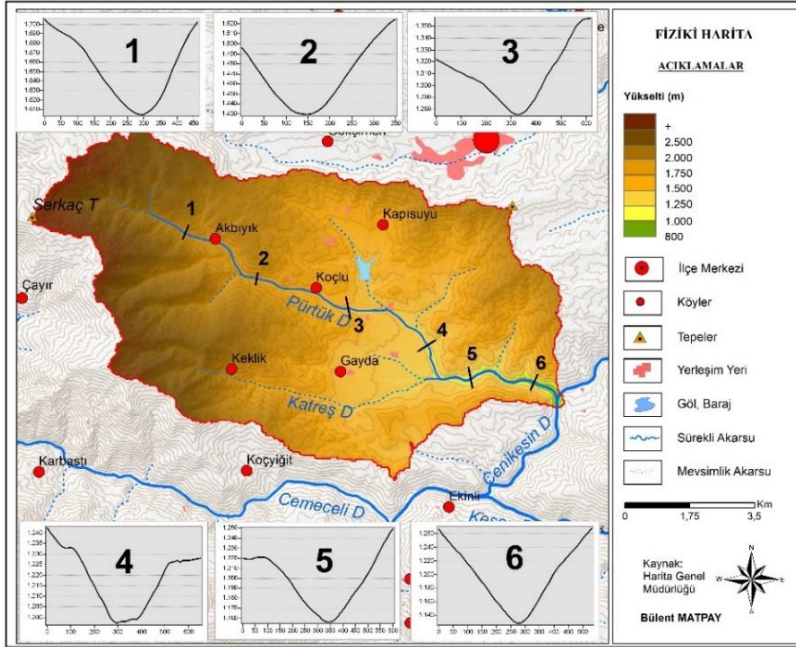
Tablo 2: Vf indisi hesaplamasında kullanılan parametreler ve değerleri.

Profil adı	Vfw	Eld	Erd	Esc	Vf	Sınıfı
1. Profil	407	1660	1654	248	0,29	Sınıf I
2. Profil	328	1473	1500	146	0,24	Sınıf I
3. Profil	537	1295	1316	305	0,54	Sınıf II
4. Profil	532	1210	1201	277	0,57	Sınıf II
5. Profil	543	1200	1205	333	0,62	Sınıf II
6. Profil	432	1225	1200	241	0,44	Sınıf I

Vf indisi, akarsuyun gücüne bağlı olarak yamaç şekillendirmesi ile yakından ilişkilidir. Bu sebeple Vf indis değerleri litoloji değişimlerine hassastır. Araştırmacılar Vf indis değerlerine göre üçe ayrılan bir sınıflandırma yapmıştır (Tablo 3). Sınıflandırma incelendiğinde, indis değerlerinin “sınıf I ve sınıf II” aralığında yoğunlaştığı görülür. Pürtük Deresi kaynak noktasında “sınıf I” değer aralığında kümelenmiş durumda iken dere yatağının orta kısımlarına doğru “sınıf II” değer aralığına geçişlidir. Bu durum vadi yamaçlarında aşınma karşın direnci fazla olan kayalardan oluşması, tektonik yükselim ve paralelinde kuvvetle kazılan tali kol vadilerinin varlığıyla uyumluluk göstermektedir. Bu sınıflandırma referans alındığında havzanın doğusu “Orta seviye tektonizma” ve “Yüksek seviye tektonizma” sınıfına ait verileri içerdigi görülür (Tablo: 3).

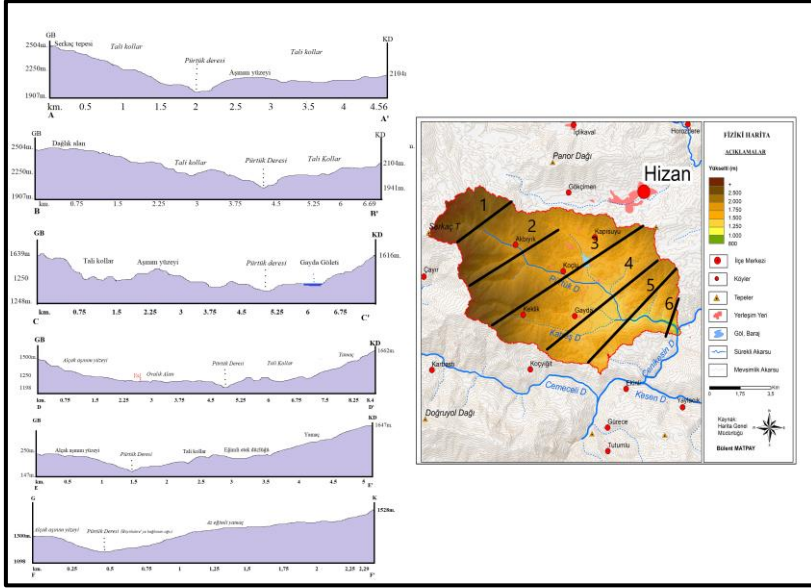
Tablo 3: Vf indisi sınıflaması (Silva vd., 2003: 208; El Hamdouni vd., 2008; Dehbozorgi vd., 2010'dan aktaran Köle, 2016).

Sınıfı	Referans aralığı	Açıklama
Sınıf I	$Vf \leq 0.5$	Yüksek seviye tektonizma
Sınıf II	$1 < Vf < 0.5$	Orta seviye tektonizma
Sınıf III	$Vf \geq 1$	Düşük seviye tektonizma

Harita 6: Araştırma sahasının Vf indis profilleri ve Vf ölçümlerinin alındığı noktaları gösteren harita.

3.2. Profil Analizleri: Dikey düzlemin topografya yüzeyiyle kesişim yaptığı noktalardan geçen eğri hattı profil kesiti olarak tanımlanır. Profil hattının inişli çıkışlı oluşu o yerde reliefin fazla yarıldığı, arızalı olduğu anlamına gelirken, profil hafif dalgalı veya aynı doğrultuda devam ediyorsa dalgalı bir plato olduğu ve derin vadilerle yarılmış olduğuna işaret etmektedir. Çöküntü tabanları ve geniş alüvyal ovalar ise basık ve duraylı bir profil hattı ortaya koymaktadır (Bilgin, 2013: 249). Araştırma sahasının topoğrafik özellikleri daha iyi tanımak için çeşitli yönlerden enine profil serileri alınmıştır (Şekil: 2).

Şekil 2: Araştırma sahasının çeşitli yerlerinden alınmış profil serileri.

Buna göre Kuzeydoğu ile Güneybatı yönde belirli aralıklarla alınan profillere bakıldığında, sahanın en fazla yükseltilerinin 1 numaralı profilde olduğu görülürken, en az yükseltilerin 6 numaralı profilde olduğu görülmektedir. Bu yükselti farkının doğu uç ile batı uç arasında 1000 m. üzeri olduğu görülür. Bununla birlikte sahanın orta kısımlarının daha alçak olduğu, Gayda ve çevresinde morfolojik bir havza niteliği taşıdığı görülür. Sahaya ait kesitlere bakıldığında Güneydoğuya doğru eğimin iyice azaldığı görülür. Bütün bu profil özellikleri diğer indis sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde Pürtük Deresi'nin Büyükdere'ye bağlandığı ağıza doğru tabanlı vadi niteliğinde olduğu görülmektedir.

3.3. Form faktörü (Rf): Havza alanı ve havza uzunluğu verileri kullanılarak elde edilen bu indis, sahanın havza şekli ve bazı hidrografik özellikleri hakkında fikir vermektedir. Form faktörü, havza alanının havza uzunluğunun karesine bölünmesi ile elde edilmektedir (Horton,1932).

$$Rf= A/ L^2$$

Rf: Form faktörü indisi

A: Havzanın alanı (km²)

L²: Havzanın uzunluğu (km)

Bu formüle göre hesaplanan değer düşük (0'a yaklaşan) ise, saha dar ve uzunlamasına havza olarak nitelendirilir. Bu tarz havzalarda

suyun toplanma zamanı uzun ve düşük akımlıdır. Hesaplanan değer yüksek (1'e yaklaşan) ise, havza dairesel yapıda olup sahada suyun toplanma zamanı kısa ve yüksek akımlı özelliktedir (Horton, 1932; Özdemir, 2011: 464). Yukarıdaki formüle göre havzanın Rf değeri hesaplandığında $Rf = 82,47 / (16,4)^2 = 0,3066$.. bulunur. Bu sonuca göre araştırma sahası genel olarak kısa zamanda tali kollardan gelen az akım ve uzun zamanda oluşan yüksek ana akımın görüleceği uzunlamasına bir havza özelliğindedir.

3.4. Havza Relief Değeri (Bh): Bir havzaya ait en yüksek olan nokta ile en alçak olan nokta arasındaki dikey kot farkı mesafesi Havza relief (Bh) değeri olarak tanımlanmaktadır. Formül aşağıdadır.

$$Bh = H_{max} - H_{min}.$$

H_{max}: Havzanın en yüksek yükseltisi (m.).

H_{min}: Havzanın en düşük yükseltisi (m.).

Bh: Havza relief değeri (m.).

Havza reliefi önemli parametrelerdendir. Hesaplama sonucu yüksek olan relief değeri çok fazla olan dik yamaçlara, yüksek eğimli dere yataklarına, akım toplanma zamanının azalmasına ve taşkın miktarının fazla olmasına karşılık gelmektedir. Havza reliefi, havzanın drenaj ağı gelişimi, geçirgenliği (permeabilite), yüzeysel ve yeraltı su akımları, relief yüzeyinin gelişimi ve erozif etkinlikler bakımından önem arz etmektedir (Özdemir, 2011: 465).

Araştırma sahasının Bh değeri hesaplandığında 2628 m.-1093 m. =1535 m. bulunur. Bu değere göre havzada eğimi yüksek yamaçların çok fazla yer almadığı akım toplanma zamanının genel bakımdan fazla olduğu ve taşkınların az olduğu sonucuna varılmaktadır. Sahanın, kuzey ve güney havzaları ile korelasyonu yapıldığında kuzeyde yüksek Bh değerlerinin olduğu görülür. Bunun esas kaynağının kuzeyde bulunan Panor (Çeykor) Dağı olduğu söylenebilir. Bu değerler arasındaki fark, kuzeyde bulunan havzanın güneyde yer alan havzaya kıyasla düşük açılı eğimli yamaçlara, daha yüksek olan akım toplanma zamanına, az taşkın dalgalarına sahip olduğunu göstermektedir.

3.5. Uzunluk Oranı (Re): Bu indis havza şeklinin dar veya geniş olduğunu gösteren parametredir. Havzanın infiltrasyon kapasitesiyle beraber yüzeysel akışı hakkında bilgi verir. Değişik iklim ve jeolojik özellikler gösteren bölgelerde bu indisin değeri 0,6-1 arasında değişmektedir.0,6-0,8 arası bulunan değerler havzada dik ve sarp bir topoğrafyaya sahip olduğunu gösterirken, 1 olarak bulunan değerler alçak bir topoğrafyaya sahip olduğunu göstermektedir Düşük bulunan sonuçlar litolojide yüksek geçirgenliğin (Permeabilite) olduğu ve düşük yüzeysel akış koşullarının olduğu alanı, fazla oran değerler

ise erozif faaliyetlerin etkin olduğunu ifade etmektedir (Reddy vd., 2004). Hesaplama da kullanılan formül aşağıdadır.

L_m: havzanın maksimum uzunluğu(km)

A: Havzanın alanı(km²)

$$R_e = \frac{2}{L_m} \times \left[\frac{A}{\pi} \right]^{0.5}$$

Bu formül araştırma sahasına uygulandığında $2/16,4 \times (82,47/3,14)^{1/2} = 0,6249$ Uzunluk oranı (Re) değeri bulunur. Bulunan bu değere göre havzada erozif faaliyetlerin fazla, topoğrafik bakımdan dar bir havza olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sonuç

Araştırma sahası, Doğu Anadolu'da Van Gölü'nün güneyinde Doğu Torosların bir kısmını oluşturan Bitlis masifi üzerinde yer almaktadır. Tektonik olarak Arap-Afrika Levhasının kenet kesiminde neotektonik ile gelişen kıta-kıta çarpışma zonunda yer alması (ağlayan ve şengün, 2002: 2) sahanın dikey yönde bir yükselime geçmesine neden olduğu bilinmektedir. Bu tektonizmanın güncel olması sahanın hareketli bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Saha gözlemlerinde tektonizma (kıvrım, kırıklı yapı, litolojide fiziksel ufalanma) izlerini görmek mümkündür.

Topoğrafya litolojisi, morfolojik özelliklerin şekillenmesinde önemli role sahiptir. Saha çalışmalarında yer yüzeyinde aşınım a karşı dirençli kayaçlar grlmştr. Sahada bulunan bu kayaçların çoğu metamorfitten oluşur. Bu metamorfitten şist, gnays mikaşist, diyabaz, mermer, kuvarsittir. Bunun yanında kalker, şeyl, çakıltaşı, kumtaşı gibi sedimanter kayaçlarda bulunur. Gayda Ovası ve çevresi genç çökel bakımından zengin olduğu grlmektedir. İncelemeye konu olan Pürtük Deresi Havzası'nda, jeomorfoloji özelliklerinin gelişiminde etkili olan etmenlerin tesir ls incelenmiş bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Pürtük Deresi havzasının jeomorfoloji özelliklerinin biçimlenmesinde birbirinden farklı aşınım süreçlerinin etkili olduğu grlmştr. Havza içinde göreceli yükselti farkının genişliği, yükselti basamakları, drenaj ağları, profil analizleri, vadi biçimleri gibi özellikler bu görüşü destekler niteliktedir. Havza suları Pürtük Deresi vasıtasıyla daimi ve geçici kolları bünyesine alarak Büyükdere'ye katılır. Sahanın kuzeyinde yapay bir gölet olan Gayda göleti bulunur.

Saha yükseltisi 1093 m.-2628 m. arası değişim göstermektedir. Havzanın toplam alanı 82,47 km² ve çevresi 56437 m. olarak hesaplanmıştır. Havzada bulunan yükselti kuşaklarının oransal

dağılımı ve hipsometrik eğrinin biçimi sahanın yükselimi hakkında fikir vermektedir. Havzanın Hipsometrik eğrisine bakıldığında batı kısımda ani yükselimi olduğu doğu kısımda ise iç bükeylilik gösterdiği görülmektedir. Hipsometrik integral değeri yaklaşık 0,34 bulunmuştur. Havzanın Vf indisi verileri 0,24-0,62 arasında değişmektedir. Havzanın Form faktörü (Rf) değeri 0,3066 ve Havzanın uzunluk oranı (Re) 0,6249 bulunmuştur. Sahanın Havza relief değeri (Bh) değeri 1535m. dir. Sahanın morfometrik özelliklerine bağlı olarak elde edilen bu nicel veriler arazi çalışmaları ile bir arada değerlendirildiğinde, sahada bulunan Gayda Göleti'nin Distrofik (derinliği 0-6 m. arası olan göl) özellikte olduğu, göleti besleyen akarsuların ve diğer akarsu sisteminin Dandritik drenaj ağı özelliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Saha gözlemlerinde havza dolgusunun akarsuların kaynaktan itibaren aşındırma ile taşıdığı, biriktirdiği irili ufaklı çakıl, kum, mil ve topraktan oluştuğu görülmektedir. Saha, araştırmacıların Vf indis sınıflamasına göre değerlendirildiğinde, havza Sınıf I (Yüksek seviye tektonizma) ve Sınıf II (Orta seviye tektonizma) verilerini içermektedir. Havzada eğimi yüksek yamaçların çok fazla yer almadığı, havza özelliklerine bağlı olarak mansap kısmına doğru su uzun sürede toplanabildiğinden taşkın olayları azdır. Sonuç olarak havza erozif faaliyetlerin fazla, topoğrafik bakımdan dar bir havza olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça

- Avcı, V. ve Günek, H. (2015). Uludere Havzası'nın (Bingöl) Jeomorfolojik Özelliklerinin Belirlenmesinde Morfometrik Analizlerin Kullanımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(21), 745-770.
- Bilgin, T. (2013). *Genel Kartografya-2 (Harita ve Diyagramların Hazırlanışı ve Çizimi)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bull, W.B., McFadden, L.D. (1977). Tectonic Geomorphology North and South of The Garlock Fault, California. In: Doehring, D.O. (Ed.), *Geomorphology in Arid Regions. Proceedings of the Eighth Annual Geomorphology Symposium*. (s. 115 –138). State University of New York: Binghamton,
- Canpolat, E., Bozdoğan, M. (2019). Beyazsu Havzası'nın (Mardin) Flüvyal Jeomorfolojisi ve Hidrografik Özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (73), 96-105, DOI: 10.17211/tcd.658375
- Canpolat, E. , Dinç, Y. , Usun, Ç. F. ve Geçen, R. (2020). 25.09.2014 Tarihinde Erzin Ilıcalarında (Hatay) Meydana Gelen Sel ve Taşkın Oluşumunda Coğrafi Faktörlerin Değerlendirilmesi.

- Coğrafiya Dergisi*, (41), 129-146. DOI: 10.26650/JGEOG2020-0048
- Cürebal, İ. ve Erginal, E. A. (2007). Mıhlı Çayı Havzası'nın Jeomorfolojik Özelliklerinin Jeomorfik İndislerle Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(6), 126-135.
- Çağlayan M. A., Şengün M. (2002). 1:100.000 Ölçekli Açınsama Nitelikli Türkiye Jeolojisi Haritaları Yayın No: 66 Van-L48 Paftası Raporu, *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etütleri Dairesi*, Ankara, 2002.
- Dehbozorgi, M., Pourkermani, M., Arian, M., Matkan, A. A., Motamedi, H., Hosseiniasl, A. (2010). Quantitative Analysis of Relative Tectonic Activity in the Sarvestan Area, Central Zagros, Iran. *Geomorphology*, 121(3-4), 329-341. <https://doi.org/10.1016/j.geomorph.2010.05.002>
- El Hamdouni, R., Irigaray, C., Fernandez, T., Chacón, J. and Keller, E.A. (2008). Assessment of Relative Active Tectonics, Southwest Border of Sierra Nevada (southern Spain). *Geomorphology*, 96, 150-173.
- Erol, O. (1993). Ayrıntılı Jeomorfoloji Haritaları Çizim Yöntemi. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafiya Enstitüsü Bülteni*, 10 (10), 19-37.
- Fural Ş., Poyraz, M. (2015). *Coğrafiya 'da Yeni Yaklaşımlar*. Recep Efe (Ed.), Değirmendere Havzası'nın (Edremit) Jeomorfolojik ve Hidrografik Özelliklerine Morfometrik Yaklaşım (s.495-508). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Hoşgören, M.Y. (2017). *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü (3.baskı)*. İstanbul: Çantay Yayınları.
- Horton, R.E. (1945). Erosional development of Streams and Their Drainage Basins: *Hydrophysical Approach to Quantitative Morphology*. Bull Geol Soc A. 56: p. 275-370.
- Karabulut, M., Küçükönder, M. ve Topuz, M. (2013). Alata (Erdemli) Deresi'nin Jeomorfometrik Analizi. *Coğrafiyacilar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 450-459).
- Keller, E.A. (1986). Investigation of Active Tectonic: Use of Surficial Earth Processes, *Active Tectonics Studies in Geophysics* (Eds R.E. Wallace). National Academic Press, Washington, Dc, (136-147).
- Keller, E. A. and Pinter, N. (2002). *Active Tectonics: Earthquakes, Uplift, and Landscape (2nd Edition)*. New Jersey: Prentice Hall.
- Koçyiğit, A., Yilmaz, A., Adamia, S. and Kuloshvili, S. (2001). Neotectonic of East Anatolian Plateau (Turkey) and Lesser

- Caucasus: Implication for transition from thrusting to strike-slip faulting. *Geodinamica Acta*, 14, 1-3.
- Köle, M.M. (2016). Devrez Çayı Vadisinin Tektonik Özelliklerinin Morfometrik İndisler ile Araştırılması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 33, 21-36.
- Özdemir, H. (2011). Havza morfometrisi ve taşkınlar. Deniz Ekinci (Ed.), *Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistemik ve Bölgesel*. No: 5, (s. 458-474). İstanbul: Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.
- Pedraza, A., Peña, J. V. P., Zaldívar, J. G., Azañón, J. M., Azor, A. (2009). "Testing the Sensitivity of Geomorphic Indices in Areas of Low-Rate Active Folding (Eastern Betic Cordillera, Spain) *Geomorphology*, 105 (2009) 218–231
- Pike, R.J., Wilson, S.E. (1971). Elevation-Relief Ratio, Hypsometric Integral and Geomorphic Area-Altitude Analysis. *Geological Society of America Bulletin*, 82 (4), 1079-1084.
- Reddy, OGP., Maji AK. and Gajbhiye S. K. (2004). Drainage Morphometry and Its Influence on Landform Characteristics in a Basaltic Terrain, Central India-a Remote Sensing and GIS Approach. *International Journal of Applied Earth Observation Geoinformatics*, 6, 1-16.
- Silva, P.G., Goy, J., Zazo, C. and Bardaji, T. (2003). Fault –Generated Mountain Fronts in Southeast Spain: *Geomorphology Assessment of Tectonic and Seismic Activity*. *Geomorphology*, 50 (1-3), 203-225. [https://doi.org/10.1016/S0169-555X\(02\)00215-5](https://doi.org/10.1016/S0169-555X(02)00215-5)
- Strahler, A.N. (1952). Hypsometric (Area-Altitude Curve) Analysis of Erosional Topography. *Geological Society of America Bulletin*, 63(11), 1117-1141.
- Strahler, A. N. (1996). *Introducing Physical Geography*. Newyork: John Wiley and Sons Inc.
- Şaroğlu F. ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Ögeler; Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 24 (2), 39-50.
- Şengün, M. (1984). *Tatvan Güneyinin (Bitlis Masifi) Jeolojik/Petrografik İncelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Ankara.
- Pike RJ, Wilson, SE (1971). Elevation Relief Ratio, Hypsometric integral and Geomorphic Area-Altitude Analysis. GSA

Bulletin 82 (4), 1079-1084. [https://dx.doi.org/10.1130/0016-7606\(1971\)82](https://dx.doi.org/10.1130/0016-7606(1971)82)

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 57-82
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 26.04.2021 / Kabul/Accepted: 12.07.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atf/Citation: Demir, A. ve Çalış, E. (2021). Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Sikkede Kullanılan Yazı ve Bezeme Öğeleri (18. yy-20. yy). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 57-82

Araştırma Makalesi / Research Article

Ayşe DEMİR*

*Sanat Tarihi Uzmanı
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID: 0000-0002-9997-8476
duruatlas@gmail.com

Ercan ÇALIŞ**

**Doç. Dr.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
ORCID: 0000-0003-1359-4533
ercanalis@yyu.edu.tr

Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Sikkede Kullanılan Yazı ve Bezeme Öğeleri (18. yy-20. yy)*

Writing and Ornamental Items Used in a Group of Ottoman Period Coins in the Kars Museum (18-20 Centuries)

Öz

600 yılı aşkın hâkimiyetini sürdüren Osmanlı Devleti, Orta Asya'ya kadar dayanan Türk kültür ve sanatının ve aynı zamanda İslam değerlerinin taşıyıcısı olmuştur. Dini ve kültürel öğeleri harmanlayarak, özgün bir sanat tarzı ile Osmanlı devleti dünya bilim, kültür ve sanatına damga vurmuştur. Pek çok alanda olduğu gibi kullandığı sikkeleriyle de Osmanlılar, ayrı bir tarz geliştirmiştir. Türkler, Orta Asya'dan beri kullanmış oldukları özgün ve sanatsal kültürel öğelerini, İslamiyet'i kabul etmeleriyle beraber daha da ileri noktalara taşıdıkları bilinmektedir. İslami değerler ışığında oluşturdukları sikkeler sosyal, ekonomik, kültürel ve sanatsal gibi pek çok yönden, ait oldukları döneme ait önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, Kars Müzesi'nde bulunan Osmanlı Devleti'nin 18. yy ile 20. yy arasındaki padişahların adlarına darp edilen bir grup sikkeyi kapsamaktadır. Çalışmadaki amaç, Osmanlıların son dönemlerinde ürettikleri sikkelerin Sanat Tarihi bağlamında yazılarının okunmuş ve anlamları ile form, süsleme ve kompozisyon açısından analiz etmektir. Dolayısıyla dünya kültür miras tarihine damga vurmuş köklü bir medeniyete ait Kars Müzesi'nde bulunan bir grup sikke tanıtılarak, dönem özellikleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, sikke, sanat, bezeme, kompozisyon.

* Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL 2019-7911 No'lu projeye desteklenen Ayşe DEMİR'in "Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri (18.yy-20.yy)" adlı Yüksek Lisans tezinden hareketle "Kars Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Bir Grup Sikkede Kullanılan Yazı ve Bezeme Öğeleri (18.yy-20. yy)" konusunun güncellenmesiyle oluşturulmuştur.

Abstract

The Ottoman Empire, which continued its dominance for more than 600 years, has been the carrier of Turkish culture and art, which dates back to Central Asia and Islamic values. By blending religious and cultural elements, the Ottoman state left its mark on world science, culture, and art with a unique art style. As in many areas, the Ottomans developed a different style with their coins. It is known that the Turks carried their original and artistic, cultural elements, which they have used since Central Asia, to further points with their acceptance of Islam. The coins they created in the light of Islamic values provide important information about the period they belong to in many ways, such as social, economic, cultural, and artistic. This study covers a group of coins minted in the names of the sultans of the Ottoman Empire between the 18th and 20th centuries in the Kars Museum. The study aims to analyze the readings and meanings of the coins produced by the Ottomans in Art History in terms of form, ornament, and composition. Therefore, a group of coins found in the Kars Museum belonging to a deep-rooted civilization that has left its mark on the history of world cultural heritage has been introduced. The characteristics of the period have been tried to be revealed.

Keywords: Ottoman, coin, art, decoration, composition.

Giriş

Sikkeler birçok bilim dalının inceleme alanı içerisinde olduğu kadar Sanat Tarihi disipliniyle de yakından ilişkilidir. Tarih boyunca insan ilişkilerinin temelinde ekonomik faaliyetlerin yer almış olduğu dūřınılduėunda paranın hayatımızda ne kadar önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır (alış, 2020: 255). Sikkeler üzerinde bulunan yazı ve bezemelerden o toplumun inanç sistemi ve sanat anlayışı gibi pek çok yönü tahlil edilmektedir. Bunun yanı sıra, kullanılan maden türünden hareketle devletin zenginlik düzeyi hakkında bir yargıya da varılabilir. Ayrıca sikkenin adına darp edildiği kiři hakkında da çeşitli analizler yapılabilir. Dolayısıyla sikkenin tanımı ve Osmanlı Devleti'ne kadar geçirdiği serüveni kısaca gözden geçirmenin faydalı olacağı dūřınılmaktadır.

Sikke, önceden ağırlığı ayarlanmış, üzerinde darp edip piyasaya çıkaran ve arzu edildiğinde yine geri almayı garanti eden devletin arma veya işareti bulunan kk, disk formu şeklinde metalden yapılmış bir paradır (Tekin, 1997: 19). Müslüman devletlerde üzerine damga vurularak para haline getirilen maden parçalarına meskk, oğuluna ise meskkt denir. Sikkenin icadından evvel tüm ticari ilişkiler değiş-tokuş (trampa/barter) yöntemiyle sürdürülmekteydi (Karwiese, 2004: 12). Yerleşik hayata geçildikten sonra artık ürettiği malların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmet karşısındaki değerini ölçmek, bununla birlikte değer ve eşdeğer fikrini de akıllara getirmiş ve paraya ihtiyaç duyulmuştur (Tekin, 1997: 13-14). Sikkenin M.. VII. yüzyılda

Lidyalılar tarafından icat edildiği yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular tarafından ispatlanmıştır. Keşfedilen bu ilk sikkeler gümüş ve altın karışımından yapılan elektronlardır (Yılmaz, 2019: 21). Sikkenin ana yüzü ön yüzüdür ve bu yüzde en önemli karakteristik anlatımlara yer verilmiştir. Sikkelerde tipler ve lejantlar önemli öğelerdendir. Sikkelerin üzerinde yer alan resim ve diğer unsurlar ile yazılar (lejant); kişi, şehir ve hatta devlete ilişkin bilgiler içermektedir. Bu tiplerde politik veya dinsel tasvirlerin yanında kentin sembolü gibi çeşitli bilgiler de bulunabilmektedir. Lejantlar yöneticinin, şehrin ve sikke darbını gerçekleştiren kişinin ismi gibi temel bilgileri ifade etmeyi amaçlarlar. Bu bilgilerden hareketle sikkeler, ait oldukları dönemi esas itibarıyla birçok yönden betimlediği görülür (Uykur, 2017: 3).

İlk İslami para, Muaviye b. Ebu Süfyan adına Emeviler döneminde darp edildiği bilinse de anılan sikkeye henüz ulaşılammıştır. Emevilerde bakır felslerinde* çeşitli hayvan tasvirleri, hurma ağacı ve yıldız tasvirleri özellikle dikkat çekicidir. Bu dönemde Bizans'a ait paraların yerine Arapça yazılı dinar, gümüş sikke ve felsler darp edilerek kullanılmaya başlanmıştır. İslami dönemde sikkelerin üzerine isim yazma geleneği Emevilerde başlar ve Abbasilerde de devam eder (Polat, 2010: 7).

Büyük Selçuklu sikkelerinde, Abbasi sikke geleneğinin izleri çok belirgindir. Bu sikkelerin ön yüzlerinde çift sıra şeklinde bir çevre yazısı dolanırken, arka taraflarında tek sıra şeklinde çevre yazısı yer almaktadır (TDV, 2009: 184). Anadolu Selçuklularda I. Mesud zamanında ilk sikkeler bastırılmıştır. İlk gümüş sikkeler ise II. Kılıçarslan döneminde darbına başlanmıştır (Yıldırım ve Tekin, 2018: 49). Ardından II. Mesud dönemine kadar kesintisiz sürmüştür. Anadolu Selçukluları Moğol koruyuculuğu altına girince, bu dönemde ortaya çıkan beyliklerin kestirdikleri sikkeler, Anadolu'daki Türk nümizmatığının gelişimi adına önemlidir. Beyliklerin darp ettiği sikkeler genellikle gümüş ve bakırdandır. Osmanlı Devleti birden fazla devletten esinlenerek ürettiği sikkelere, kendinden de bir şeyler katarak, oldukça önemli örnekler ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla sikkenin Osmanlı Devleti'ndeki yeri çok derin ve zengin bir anlayışa sahiptir (Pamuk, 1999: 12-13). 1980 yılına kadar ilk Osmanlı parasının Orhan Gazi tarafından Bursa'da darp edilen akçe olduğu bilinirken, İbrahim Artuk'un 1977 senesinde Arkeoloji Müzesi'nde yaptığı bir çalışma

*FELS: Latince "follis" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan **fels** "akçe, para, mangır" anlamına gelir. Çoğulu fülûs olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılır. Halk dilinde kırmızı renkte olduğu için bakır sikkelere "fülûs-i ahmer" denilir (TDV, 1995: 309).

esnasında, iki tarafında "Osman bin Ertuğrul" yazan bir sikkayla karşılaşması bu durumu değiştirmiştir (Yılmaz, 2008: 764). Orhan Bey (M.1324-1360) döneminde darp edilen sikkelere "beyaz sikke" manasına gelen "akçe-i Osmanı" denilmiştir. "Akça" veya "akçe"de denilen bu sikkelerin menşei Türkçedir ve renginden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Sikke birimleri içinde yer alan "mangır", "mankur" ya da rengi sebebiyle "kızıl mangır" diye adlandırılan bakır sikkeler ise Osmanlılar döneminde halk arasında "pul" diye bilinmektedir. Günümüze ulaşan ilk Osmanlı mangırları I. Murad dönemine aittir (Yılmaz, 2019: 41-42). Fatih dönemi (M. 1451-1481) tüm alanlarda büyük değişim ve dönüşümün yaşandığı Osmanlılar dönemi, Türkler tarafından kurulmuş devletler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Diğer pek çok alanda olduğu gibi bu değişim dönüşümü parasal gelişmelerde de görmek mümkündür. Nitekim İstanbul'un Osmanlı topraklarına dâhil olmasıyla beraber altın sikke darp ettiren Fatih Sultan Mehmet sikkelyi bir adım daha öne taşımıştır. Bu altın sikkeler Osmanlılarda "sultani" olarak adlandırılmış ve üzerinde "sikkelyi kestiren karada ve denizde, yücelik, kudret ve zafer sahibi" ifadesi bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim Dönemine gelindiğinde (M. 1512-1520) sikkelerde tarih ve padişahın cülus senesinin yazıldığı görölmektedir. Bu dönemde sikkeler üzerinde ilk defa "şah" unvanı yazılmaya başlanmıştır (Akkaya, 2011: 19). Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı Devleti'ni her anlamda zirveye taşımış ve 46 sene süren hükümdarlığında çok geniş sınırlara ulaşan devletin birçok şehir ve kasabasına darphane kurmuştur. Altın, gümüş ve bakır madenlerinden sikkeler kestirip devleti ekonomik olarak rahatlatmış olmasının yanında, Kanuni'nin sikkelerinin üzerinde bulunan bezemelerin olağanüstü güzellikte olduğu görölmektedir (Pere, 1968: 109). III. Ahmet dönemi (M. 1703-1730) sikkelerinin dönemini yansıtan özelliği lale motifidir. II. Mahmut dönemi geniş bir sikke yelpazesinin yaşandığı dönem olmasının yanında, Osmanlı para tarihi içinde en çok tağşiş yapılan dönem olarak da bilinmektedir. Abdülmecit Osmanlı Devleti'nde sikke darbında yeni bir yol izlemiştir. 1256 (1844) senesinde tashih-i sikke'nin (tashih-i ayar) yayımlanmasını takiben önemli değişiklikler uygulanmaya başlanmıştır. Darphanenin modernleştirilmesi ve sikke kesiminde yapılan teknik düzenlemeler ayrıca esası kuruşa dayalı yeni bir para düzeni meydana getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde nümizmatik tarihi içerisinde önemli bir yeri olan Abdülaziz döneminde 3 ayrı metalden ve değişik birimlerde sikkeler darp edilmiştir. Bu sikkelerin bir bölümü Paris Devlet Darphanesi'nde kestirilmiştir (TDV, 2009: 184).

Osmanlı sikkelerinin darp edildiği yaklaşık 130 darphanenin çoğu şu anda Türkiye sınırları dışında bulunmaktadır (Damalı, 2014:

3000). Süslemeleriyle dikkat çeken bu sikkeler, padişah dönemlerine göre benzer ve farklı özellikler göstermektedir. Osmanlı sikkelerinde efsanevi unsurlar ya da ikonografik motiflere yer verilmemiştir. Bu yönüyle Osmanlı sikkeleri diğer medeniyetlerin sikkelerinden ayrılır. Birkaç örnek dışında Osmanlı sikkelerinde hayvan unsurlarına da yer verilmediği görülür. Osmanlının son dönemlerinde ise özellikle bakır sikkelerde ay, yıldız, dal ve yaprakların yoğun olarak tercih edildiği görülmektedir. Osmanlı sikkelerinde az da olsa semboller de göze çarpmaktadır. II. Murat'ın mangırlarında Kayı boyunun sembolünün kullanması veya uğur getirdiğine inanılan saadet düğümü sembolü, bu anlayışta üretilen sikkelere örnek gösterilebilir. Osmanlılar Orhan Gazi'den beri kullanmış oldukları imzaları zaman içerisinde daha da yukarılara taşıyarak, estetik unsurlarca zengin bir sanatsal öge meydana getirmişlerdir. Bu durum Tuğranın doğmasına zemin hazırlamıştır. Tuğralar, Osmanlı sikkelerinde en önemli süsleme unsurlarından biri olmuştur (Pere, 1968: 29-39). Sonuç olarak Osmanlı sikkelerinde insan tasvirleri dışında, çok az sayıda hayvan figürleri görülmekle beraber, sikkelerde bezeme unsurları olarak geometrik ve bitkisel süslemeler ile yazının çoğunlukta kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Araştırma Kars Müzesi'nde yer alan Osmanlı Devleti 18.yy-20.yy dönemi sikkeleriyle sınırlı tutulmuştur. Müzede bulunan 1792-1922 tarihli sikkelerin tamamı gözden geçirilmiştir. Araştırmaya dâhil olan eserler, yapımında kullanılan malzeme ile üzerlerinde taşıdıkları tarih ve bezeme öğeleri gibi hususlar dikkate alınarak, birbirinden farklı 10 örnekten oluşmaktadır.

Örnekler

Foto: 1a- Ön Yüz

سليم خان بن مصطفى المظفر دائما

Foto: 1b-Arka Yüz

۱۸ ضرب في اسلامبول ۱۲۰۳

Çizim: 1-a Ön Yüz

Çizim: 1-b Arka Yüz

Örnek No	: 1
Envanter No	: 1.4.1989/ 2816
Fotoğraf No	: 1a-b
Çizim No	: 1a-b
Dönemi	: III. Selim
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma (İbrahim BAŞER)
Müze Geliş Tarihi	: 7.4.1989
Malzemesi	: AR (Gümüş)
Ölçüleri	: Çapı: 2,3 cm, Kalınlığı: 0,1 cm
Ağırlığı	: 1,67 gr
Darp Yeri	: İslambol
Darp Tarihi	: Hicri 1203, Miladi 1789
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüz merkezinde padişah tuğrası yer almaktadır. Tuğranın sağ tarafında bir yaprak motifi bulunmaktadır. Tuğra dışında sikke üzerinde yer alan diğer öğeler silindiğinden tam olarak belli olmayan düz bir daire ve dairenin sol üst kısmında birkaç inci tanesinden başka bir unsur göze çarpmamaktadır.

Sikkenin arka yüzünde inci taneli dairesel bir form içine alınmış iki satır yazı yer almaktadır. Yazılar birbirinden sol baştaki harfin kuyruğu uzatılarak ayrılmıştır. Yazının altında sikkenin darp edildiği tarih bulunmaktadır.

Sikkenin sol tarafında bir delik yer almakla birlikte deliğin üstünde lehim izleri yer almaktadır. Ayrıca sikke üzerinde silinme ve kararmalar görülmektedir.

Okunuşu

Ön Yüzü	: Selim Han Bin Mustafa el-Muzaffer Daima.
Anlamı	: Mustafa oğlu Selim Han daima galip.
Arka Yüzü	: 18 para, Duribe fi İslambol, Hicri 1203.
Anlamı	: 18 para, Hicri 1203 yılında İstanbul'da darp edildi.

Foto: 2a- Ön Yüz
 محمود خان بن عبد الحميد المظفر دائم
 ضرب في اسلامبول ١٢٣٧

Foto: 2b-Arka Yüz
 السلطان المبرين
 وخاقان البحر بن السلطان ابن السلطان

Çizim: 2-a Ön Yüz

Çizim: 2-b Arka Yüz

Örnek No	: 2
Envanter No	: 964-4.1/146
Fotoğraf No	: 2a-b
Çizim No	: 2a-b
Dönemi	: II. Mahmut
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma (Yavuz YÜCEYURT)
Müze Geliş Tarihi	: 15.01.1964
Malzemesi	: AR (Gümüş)
Ölçüleri	: Çapı: 43 mm, Kalınlık: 0,2 cm
Ağırlığı	: 31,75 gr
Darp Yeri	: İslambol
Darp Tarihi	: Hicri 1237, Miladi 1822
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüzü daire formulu bir alan içinde yatay gelişen bir kompozisyonda üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm padişah tuğrası ve onun altındaki bölümlerde birer sıra yazı yer almaktadır. Padişah tuğrasını üstten yarım daire biçiminde çevreleyen hatı ve palmetlerle

bezenmiştir. İkinici sırada yer alan yazıda sikkenin darp yeri ve üçüncü bölümde yer alan yazıda ise darp tarihi bulunmaktadır. Darp tarihinin iki tarafında stilize lale motifleri yer almaktadır.

Sikkenin arka yüzü inci taneli dairesel bir form içinde yatay olarak dört bölüme ayrılmıştır. Merkezinde yatay biçimde tekrar ortadan bölünmüş bir dikdörtgen form bulunmaktadır. Her bölüm içerisinde Osmanlıca yazılmış birer satır yazı yer almaktadır. Yazıların aralarına ve dikdörtgenin her iki tarafına stilize lale motifi nakşedilmiştir.

Sikkenin her iki yüzünde de bazı deformasyonlar meydana gelmiş olsa da genel anlamda iyi durumdadır.

Okunuğu

Ön Yüzü : Mahmud Han bin Abdülhamid el Muzaffer daima, Duribe fi İslambol 1237.

Anlamı : Abdülhamit oğlu Mahmut Han daima galip, 1237 Senesinde İstanbul'da darp edildi.

Arka Yüzü : Es- Sultan'ul-Berreyn, Ve Hakanu'-Bahreyn, Es Sultan İbnu's- Sultan.

Anlamı : İki karanın Sultanı, iki denizin Hakanı, Sultanoğlu Sultan.

Foto: 3a- Ön Yüz

محمود خان بن عبد الحميد المظفر دائم
ضرب في قسطنطينية ١٢٢٣

Foto: 3b-Arka Yüz

السلطان البرين* وخاقان البحرين* السلطان ابن* السلطان

Çizim: 3-a Ön Yüz

Çizim: 3-b Arka Yüz

Örnek No	: 3
Envanter No	: 17-10-1989/3136
Fotoğraf No	: 3a-b
Çizim No	: 3a-b
Dönemi	: II. Mahmut
Müze Geliş Şekli	: Emniyet Müd. tarafından Metin Demirci'den istirdat
Müze Geliş Tarihi	: 17.09.1989
Malzemesi	: Au (Altın)
Ölçüleri	: Çapı: 2.2 cm, Kalınlığı: 0.1 cm
Ağırlığı	: 2.3 gr
Darp Yeri	: Kostantiniye
Darp Tarihi	: Hicri 1223, Miladi 1808
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüzü iki bölüme ayrılmıştır. Üst bölümde tuğra, alt bölümde yazı ve rakamlar yer almaktadır. Yazının olduğu bölümde son harfin kuyruk bölümü çizgi şeklinde uzatılarak tuğra ve yazıyı birbirinden ayırmıştır. Tuğranın sağ tarafında laleye benzer bir motif yerleştirilmiştir. İkinci bölümde ise ilk olarak Osmanlıca yazılmış bir sıra yazı ve hemen altında darp tarihi yer almaktadır. Sikkenin etrafında çember içinde iç içe geçmiş iki daire ve ortasına inci tanelerinden bir şerit yerleştirilmiştir.

Sikkenin arka yüzü dört bölüme ayrılmış ve her bölümde bir sıra Osmanlıca yazı yer almaktadır. Yazılar birbirinden konturlarla ayrılmışlardır. Sikkenin ön yüzünde yer alan ve merkezdeki kompozisyonu sınırlandıran bordürün bir benzeri arka yüzde de kullanılmıştır.

Sikke üzerinde herhangi bir deformasyon bulunmamakla birlikte günümüzde sağlam bir durumda bulunmaktadır.

Okunuşu

Ön Yüz : Mahmud Han bin Abdulhamid el Muzaffer daima, Duribe fi Kostantiniyye 1223

Anlamı : Abdulhamid oğlu Mahmud Han daima galip! Hicri 1223 senesinde Kostantiniye’de darp edildi.

Arka Yüzü : Es -Sultanu’l -Berreyn, Ve -Hakanu’l –Bahreyn, Es Sultan İbnu’s- Sultan.

Anlamı : İki karanın Sultanı, iki denizin Hakanı, Sultanoğlu Sultan.

Foto: 4a- Ön Yüz

عبد المجيد هان بن محمود يد منتصر دائما سنة ٢٢

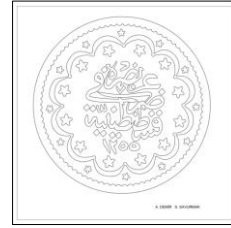

Foto: 4b-Arka Yüz

عز نصره ضرب في قسطنطينية ١٢٥٥

Çizim: 4-a Ön Yüz

Çizim: 4-b Arka Yüz

Örnek No	: 4
Envanter No	: 978-5-2/1235
Fotoğraf No	: 4a-b
Çizim No	: 4a-b
Dönemi	: Sultan Abdülmecit
Müzeeye Geliş Şekli	: Satın Alma (Kemal ÇELİK)
Müzeeye Geliş Tarihi	: 07.06.1978
Malzemesi	: Ag (Gümüş)
Ölçüleri	: Çapı: 24 mm, Kalınlığı: 1.8 mm

Ağırlığı	: 5.60 gr
Darp Yeri	: Kostantiniyye
Darp Tarihi	: Hicri 1255, Miladi 1839
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüz merkezinde padişah tuğrası, tuğranın sağ tarafında bir gül motifi yer almaktadır. Tuğranın altında sikkenin padişah cülusunun kaçınıcı yılında darp edildiğini belirten ibareler bulunmaktadır. Bunların etrafını çevreleyen, birbirine eklenerek daire şeklini alan hilal motifleri ve hilallerin ortasına yıldızlar yerleştirilmiştir. Hilallerin birleştikleri yerlerde uçları küçük noktalar ile birleştirilmiştir. Hilallerin birleştikleri noktalarda çiçeklerden oluşan motifler görülmektedir. Sikkenin çevresi testere dişli belirgin konturla sonlandırılmıştır.

Sikkenin arka yüz merkezinde kesilme yeri ve tarihini belirten üç sıra Osmanlıca yazı ve altında bir sıra rakam yer almaktadır. Bunlar dışında sikkenin arka yüzü, ön yüz ile aynı forma sahiptir.

Sikke iyi durumda olmakla birlikte herhangi bir silinme veya korozyonla karşılaşmamıştır.

Okunuşu

Ön yüzü : Abdülmecit Han Bin Mahmud el-Muzaffer daima, Sene 22.

Anlamı : Mahmut oğlu Abdülmecit Han daima galip, sene 22 (Sultan Abdülmecit'in tahta çıkışının 22. yılında darp edildiğini belirten rakam ve sayıdır.)

Arka Yüzü : Azze nasrühü, Duribe fi Kostantiniyye 1255.

Anlamı : Allah'ın aziz yardımıyla, Hicri 1255 yılında Konsantiniye'de darp edilmiştir.

Foto: 5a- Ön Yüz

عبد العزيز خان بن محمود المظفر دائم سنة ٩ (٥٠٠)

Foto: 5b-Arka Yüz

عز نصره ضرب في قسطنطينية ١٢٧٧

Çizim: 5-a Ön Yüz

Çizim: 5-b Arka Yüz

Örnek No	:5
Envanter No	: 963-3-2/116
Fotoğraf No	: 5a-b
Çizim No	: 5a-b
Dönemi	: Sultan Abdülaziz
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma (Cahit BAYRI)
Müze Geliş Tarihi	: 15.05.1963
Malzemesi	: AV (Altın)
Ölçüleri	: Çapı: 3,3 mm, Kalınlığı: 0,2 mm
Ağırlığı	: 16,20 gr
Darp Yeri	: Kostantiniye
Darp Tarihi	: Hicri 1277, Miladi 1861
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüzünde padişah tuğrası yer almaktadır. Tuğranın sağ üst köşesinde Osmanlıca bir yazı yerleştirilmiştir. Yazıda silinmeler olduğu için okunmamaktadır. Tuğranın alt kısmında padişahın cülusunun kaçınıcı yılında darp edildiği yazılmış bu kısım tahrip olduğu için tam olarak tanımlanamamıştır. Merkezde yer alan tuğranın alt kısmına denk gelecek şekilde defne yapraklarından oluşturulmuş çelenk benzeri bir motif yerleştirilmiştir. Defne yapraklarının sap kısımları kurdele şeklinde düğümlemiş vaziyettedir. Defne yapraklarının birleştiği kısımda çapraz şekilde yerleştirilmiş iki adet sadak ve bu sadakların içerisinde yer alan oklara yer verilmiştir. Sadakların altında sikkenin değerini belirten Osmanlıca rakamlar bulunmaktadır. Tuğranın üst bölümünde ise hilal şeklini almış yedi tane yıldız dizilmiştir. Paranın çevresinde kontur içine yerleştirilmiş testere dişi görünümünde inci tanelerinden oluşan bir motifle tamamlanmaktadır.

Sikkenin arka bölümünde, defne dallarının meydana getirmiş olduğu tam bir çelenk bulunmaktadır. Defne yaprağının sap kısımları

fiyonk şeklinde düğümlenerek birbirine bağlanmıştır. Çelenk şeklindeki defne yapraklarının çevrelediği kompozisyon, dua ve sikkenin basıldığı yer ile tarihi hakkında bilgileri içermektedir. Yaprakların birleşim noktasına denk gelecek şekilde bir yıldız motifi yerleştirilmiştir. Sikkenin çevresi, inci tanelerinden oluşan daire kesitli bir dizilimle nihayetlenmiştir.

Sikke iyi görünmekle beraber ön tarafta tuğra, tuğranın sağ kısmında yer alan yazıda ve cülus senesinin kaçınıcı yılında darp edildiğini belirten rakamlarda tahribatların yanı sıra sikkenin alt kısımlarında kararma ve deformasyonlar görülmektedir.

Okunuşu

Ön Yüzü : Abdülaziz Han bin Mahmut-el Muzaffer daima, Sene 9 - 500 Kuruş.

Anlamı : Mahmut oğlu Abdülaziz daima galip, sene 9 ve en altta rakamla 500 Kuruş yazmaktadır.

Arka Yüzü : Azze nasruhü, Duribe fi Kostantiniyye Hicri 1277.

Anlamı : Allah'ın aziz yardımıyla Hicri 1277 yılında Kostantiniye'de darp edildi.

Foto: 6a- Ön Yüz

عبد العزيز خان بن محمود المظفر دائم ١٠

Foto: 6b-Arka Yüz

٤ ضرب في مصر ١٢٧٧

Çizim: 6-a Ön Yüz**Çizim: 6-b Arka Yüz**

Örnek No	: 6
Envanter No	: 977-5-9/890
Fotoğraf No	: 6 a-b
Çizim No	: 6 a-b
Dönemi	: Sultan Abdülaziz
Müzeye Geliş Şekli	: Satın Alma (Mustafa TOPÇU)
Müzeye Geliş Tarihi	: 13.07.1977
Malzemesi	: AE(Bronz)
Ölçüleri	: Çapı: 30 mm, Kalınlığı: 1,5 mm
Ağırlığı	: 6,25 gr
Darp Yeri	: Mısır
Darp Tarihi	: Hicri 1277, Miladi 1861
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüz merkezinde tuğra yer almaktadır. Tuğranın hemen altında paranın rakamsal değeri belirtilmiştir. Sikkenin etrafında ise daire şeklinde bulunan kontur içine yerleştirilmiş inci dizili şeklinde başka bir dairesel unsur yer almaktadır.

Sikkenin arka yüzünde iki sıra yazı, bir sıra üst kısımda bir sıra ise en altta rakam olmak kaydıyla dört sıra satır yer almaktadır. Yazılar, üst sıradaki yazının sol baştaki harfinin kuyruk kısmının çizgi biçiminde uzatılmasıyla birbirlerinden ayrılmış görünmektedirler. Cülusun kaçınıcı senesinde darp edildiği, bastırılma yeri ve tarihinin yazılı olduğu bu kısım inci tanelerinden oluşan daire kesitli bir dizilim içinde gösterilmiştir.

Sikke gayet iyi durumdadır. Hiçbir bir deformasyona rastlanmamaktadır.

Okunuşu

Ön Yüzü	: Abdülaziz Han bin Mahmut el-Muzaffer daima,10.
Anlamı	: Mahmut oğlu Abdülaziz Han daima galip, 10 para.
Arka Yüzü	: Sene 4, Duribe fî Mısır Hicri 1277.

Anlamı : Sene 4 (Padişahın cülus yılını gösteren rakam.), Hicri 1277'de Mısır'da darp edildi.

Foto: 7a- Ön Yüz

عبد العزيز خان بن محمود المظفر دائم سنة ٤

Foto: 7b-Arka Yüz

١٠ عز نصره ضرب في قسطنطنية ١٢٧٧

Çizim: 7-a Ön Yüz

Çizim: 7-b Arka Yüz

Örnek No	:7
Envanter No	: 30-6-1990/3216
Fotoğraf No	: 7 a-b
Çizim No	: 7a-b
Dönemi	: Sultan Abdülaziz
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma (Yıldırım ÖZTÜRKKAN)
Müze Geliş Tarihi	: 07.12.1990
Malzemesi	: AE (Bronz)
Ölçüleri	: Çapı: 2,7 cm, Kalınlığı: 0,2 cm
Ağırlığı	: 5 gr
Darp Yeri	: Kostantiniye

Darp Tarihi : Hicri 1277, Miladi 1861

Kullanılan Yazı : Sülüs

Kullanılan Süsleme : Bitkisel ve Geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüzünde ortada padişah tuğrası bulunmaktadır. Tuğranın alt kısmında cülusun kaçınıcı senesinde darp edildiğini belirten Osmanlıca yazı ve rakamlara yer verilmiştir. Sikkenin merkezinde yer alan kompozisyonun etrafı ikili bordür dizisi ile çevrelenmiştir. Dışta yer alan bordürün yüzeyi sade tutulmuşken, iç kısımdaki bordürün yüzeyi, daire benzeri basit geometrik motifler ile bezenmiştir.

Söz konusu sikkenin arka yüzünde sahip olduğu değer ifade eden rakamlardan oluşan sayısal bir değer yer almaktadır. Merkeze denk gelecek şekilde yerleştirilmiş bu sayının etrafı, sikkenin basım tarihi ve basıldığı yer hakkında bilgiler içeren yazılar ile çevrelenmiş durumdadır. Yazıların hemen bitişiğine denk gelecek şekilde bir gül motifi yerleştirilmiştir. Ayrıca merkezde yer alan yazılardan oluşan kompozisyonun etrafı, sikkenin ön yüzünde uygulanan düzenlemeye benzer bir şekilde sonlandırılmıştır. Sikke iyi durumda olmakla beraber, herhangi deformasyonu bulunmamaktadır.

Okunuğu

Ön Yüzü : Abdülaziz Han bin Mahmut el-Muzaffer daima, sene 4

Anlamı : Mahmut oğlu Abdülaziz Han daima galip, sene 4. (Buradaki tarih cülusun kaçınıcı senesinde olduğunu belirtmektedir.)

Arka Yüzü : Azze nasrahu duribe fi Kostantiniyye, Hicri 1277.

Anlamı : 10 Para, Allah'ın aziz yardımıyla Hicri 1277 yılında Kostantiniye'de darp edildi.

Foto: 8a- Ön Yüz

عبد الحميد خان بن عبد المجيد المظفر دائما

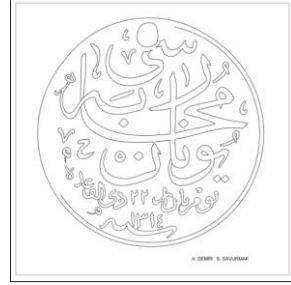

Foto: 8b-Arka Yüz

يونان محاربه سي يوم يادار ۲۳ ذي القعدة سنة ۱۳۱۴

Çizim: 8-a Ön Yüz

Çizim: 8-b Arka Yüz

Örnek No	: 8
Envanter No	: 974-5-3/860
Fotoğraf No	: 8 a-b
Çizim No	: 8 a-b
Dönemi	: Sultan II. Abdülhamit
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma
Müze Geliş Tarihi	: 07.07.1974
Malzemesi	: AR (Gümüş)
Ölçüleri	: Çapı: 24,5 mm, Kalınlığı: 1,5 mm
Ağırlığı	: 5,70 gr
Darp Yeri	: Yazmıyor
Darp Tarihi	: Hicri 1277, Miladi 1861
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve Geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüzünde merkeze yerleştirilmiş şekilde bir tuğra yer almaktadır. Bu tuğranın etrafı defne bitkisine ait dalların çevrelediği çelenk benzeri bir motif ile daire içerisine alınmıştır. Dalların sap kısımlarının birleştiği noktada bir gül motifine yer verilmiştir. Merkezde yer alan bu kompozisyon, sade tutulmuş olan bir dış kontur ile sınırlandırılmıştır.

Sikkenin arka yüzünde bütün bir bölüm yatay ekseninde Osmanlıca yazıdan meydana gelmektedir. İlk dört sıranın diğerlerine nispeten daha büyük harflerle yazıldığı görülmektedir. Harflerden meydana gelen beşinci sıra ve altında rakamlardan oluşan mevcut sıranın üst bölüme göre daha küçük yazıldığı göze çarpmaktadır. Bütün kompozisyonu meydana getiren harfler, çeşitli boyutlarda yerleştirilerek kompozisyonda bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Sikkenin arka yüzünde yer alan bezemeler, ön yüzündekine benzer bir uygulama ile sonlandırılmıştır.

Sikke günümüze kısmen deformasyona uğramış bir halde gelebilmiştir. Ön yüzde yer alan tuğranın önemli bir kısmı tahrip olduğu için tam anlamıyla tanımlanamamıştır. Sikke hakkındaki bilgiler, basım tarihi ve yeri hakkında bilgiler içeren diğer yazılar aracılığıyla elde edilmiştir. Sikkenin arka yüzünde de ön yüzündekine benzer bir deformasyon görölmektedir. Ayrıca merkezdeki kompozisyonun üst kısmına denk gelecek şekilde bir delik açılmıştır.

Okunuğu

Ön Yüzü : Abdülhamid Han bin Abdülmecid el-Muzaffer Daima.

Anlamı : Abdülmecit Han oğlu Abdülhamit daima galip.

Arka Yüzü : Yunan Muharebesi, Yevmi Pazar 23 Zilkade, Sene Hicri 1314.

Anlamı: Yunan Savaşı (Dömeke Meydan Muharebesi), Hicri 1314, 23 Zilkade Pazar Günü (Miladi 25 Nisan 1897 Pazar.) Bu sikke Osmanlının son meydan Muharebesi adına basılması nedeniyle önemlidir.

Foto: 9a- Ön Yüz

محمد هان بن عبد المجيد المظفر دائما رشاد سنة ٤٠
حريت * مساوات * عدالت

Foto: 9b-Arka Yüz

٤٠ دولة عثمانية ضرب في قسطنطينية ١٣٢٧

Çizim: 9-a Ön Yüz

Çizim: 9-b Arka Yüz

Örnek No	: 9
Envanter No	: 978-2-7/1237
Fotoğraf No	: 9 a-b
Çizim No	: 9 a-b
Dönemi	: Sultan V. Mehmet Reşat
Müze Geliş Şekli	: Satın Alma (Kemal ÇELİK)
Müze Geliş Tarihi	: 07.06.1978
Malzemesi	: Ni (Nikel)
Ölçüleri	: Çapı:24 mm, Kalınlığı: 2 mm
Ağırlığı	: 5,75 gr
Darp Yeri	: Kostantiniye
Darp Tarihi	: Hicri 1327, Miladi 1909
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve Geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüz merkezinde bezeme düzenlemesine göre tuğra yer almaktadır. Tuğranın sağ tarafında yer alan Sultan V. Mehmet lakabı ve tuğranın alt kısmında cülus senesi bulunmaktadır. Orta bölümü çevreleyen inci tanelerinden oluşan daire formunda bir motif yer almaktadır. Bu formun alt kısmında yarım ay şeklinde bir form oluşturan, sol tarafta defne, sağ tarafta ise başak motifleri bulunmaktadır ve bu motifin orta bölümünde fiyonk biçimli motif yer almaktadır. Üstte üç sözcükten oluşan ve ara kısımlarında yıldız formu yer alan yarım ay biçimli bir kompozisyon görülmektedir. Sikkenin etrafı inci tanelerinden oluşan daire kesitli bir dizilimle sonlandırılmıştır. Sikkenin arka yüzünde ise ön yüzündekine benzer bir bezeme programına yer verilmiştir. Ön yüzden farklı olarak kompozisyonun merkezinde sikkenin sayısal değerini ifade eden rakamlar yer almaktadır.

Sikkenin ön ve arka yüzünde karbonlaşma veya oksitlenme olarak tabir edilen bozulmalar meydana gelmiştir.

Okunuşu

Ön Yüzü : Mehmet Han bin Abdü'l-Mecid el-Muzaffer daima, Reşad, sene 4, Hürriyet, Musavat, Adalet.

Anlamı : Abdülmecit oğlu Mehmet Han daima galip, sene 4, Hürriyet, Eşitlik, Adalet.

Arka Yüzü : 40 Para, Devlet- Osmaniye, Duribe fi Kostantiniyye Hicri 1327.

Anlamı : 40 Para, Osmanlı Devleti'nde, Kostantiniye'de Hicri 1327 yılında darp edildi.

Foto: 10a- Ön Yüz

محمد خان بن عبد المجيد المظفر دائم رشاد سنة ٥

Foto: 10b-Arka Yüz

٢٥ ضرب في قسطنطينية ١٣٢٧

Çizim: 10-a Ön Yüz

Çizim: 10-b Arka Yüz

Örnek No	: 10
Envanter No	: 983-12-1/1736
Fotoğraf No	: 10 a-b
Çizim No	: 10 a-b
Dönemi	: Sultan V. Mehmet Reşad
Müzeye Geliş Şekli	: Satın Alma (Selahattin AKKUYU)
Müzeye Geliş Tarihi	: 27.09.1983
Malzemesi	: AE (Bakır)

Ölçüleri	: Çapı: 4,4 cm, Kalınlığı: 0,1 cm
Ağırlığı	: 16,5 gr
Darp Yeri	: Kostantiniye
Darp Tarihi	: Hicri 1327, Miladi 1909
Kullanılan Yazı	: Sülüs
Kullanılan Süsleme	: Bitkisel ve Geometrik

Tanımı: Sikkenin ön yüz merkezinde Sultan V. Mehmet Reşat tuğrası bulunmaktadır. Tuğranın sağ tarafında padişahın lakabı ve alt bölümünde cülusun kaçınıcı senesinde bastırıldığını belirten Osmanlıca rakamlar yer almaktadır. Sikkenin ön yüzünde yer alan tuğra, kıvrık dallar ve palmet benzeri bitkisel motiflerden oluşan bir bordür ile daire içerisine alınmıştır. Ayrıca kıvrık dallar arasına denk gelecek şekilde papatya benzeri çiçek motifleri yerleştirilmiştir.

Sikkenin arka yüz merkezinde üç satır Osmanlıca yazı ve altta bir sıra Osmanlıca rakam göze çarpmaktadır. İkinci sıranın ilk harfinin kuyruk kısmı uzatılıp yazıyı adeta iki bölüme ayırmıştır. Bu kısımda sikkeyi bastırma yılı, cülusun kaçınıcı yılında darp edildiği bilgileri yer almaktadır. Sikkenin arka yüzünde yer alan bezemeler ön yüzündeki bezeme kompozisyonunun tekrarı niteliğindedir.

Sikke günümüzde iyi durumda olmakla birlikte yalnızca her iki yüzün üst kısmında beyaz boya lekesi bulunmaktadır.

Okunuşu

Ön Yüzü : Mehmet Han bin Abdü'l-Mecid el-Muzaffer daima, Reşat, Sene 5.

Anlamı : Abdülmecit oğlu Mehmet Han daima galip, Reşat, Sene 5.

Arka Yüzü : 25 Para, Duribe fi Kostantiniyye Sene 1327.

Anlamı : 25 Para, Hicri 1327 yılında Kostantiniye'de darp edilmiştir.

Sonuç

Değerlendirmeye alınan sikkeler üzerinde yapılan çalışmayla pek çok veri elde edilmiştir. Sikkeler bir yandan devletlerin ekonomik ilişkilerini yürüterek halkın ihtiyaçlarını giderirken, diğer yandan üzerlerindeki yazı ve süslemelerle de sosyal ve sanatsal alanlarda önemli işlevler görmüştür. Osmanlı sikkelerinde yazı pek çok alanda olduğu gibi sikkeler açısından da hayati öneme sahiptir. Çünkü sikke aynı zamanda onu darp ettiren padişahın hüviyetini de belgelendirmektedir. Dolayısıyla sikkeler açısından yazı, cülus tarihi itibarıyla padişah hakkında önemli bilgiler içermektedir. Müzenin ilgili bölümünde muhafaza edilen sikkelerin özellikleri dikkate alınarak,

mümkün mertebede birbirinden pek çok yönden farklı 10 örnek incelemeye alınmıştır. İncelemeye alınan örneklerin seçilmesinde, konu bütünlüğü açısından öncelikle dönem ayırımına gidilerek, 18 ve 20. yüzyıl arasını kapsayan örnekler seçilmiştir. Değerlendirilmeye alınan örnekler yazı, bezeme kompozisyonları ve günümüzdeki durumları gibi özellikler göz önüne alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Çalışmaya dâhil edilen örneklerden örnek no 1, III. Selim; Örnek no 2 ve 3 II. Mahmut; Örnek no 4 Sultan Abdülmecit; Örnek no 5,6 ve 7 Sultan Abdülaziz; örnek no 8 Sultan II. Abdülhamit ve örnek no 9 ile 10 Sultan V. Mehmet Reşat dönemlerine aittir.

Değerlendirilmeye alınan örnekler, bitkisel-geometrik bezeli ve sülüs yazılıdır. Sikke üzerinde bulunan bu süsleme unsurları, çeşitli şekillerde sikkelerin üzerinde görmek mümkündür. Yazının içine serpiştirildiği gibi tuğranın sağında, etrafında ya da kompozisyonda dengeyi sağlama noktasında farklı biçimlerde kullanılmıştır.

Örneklerden 1, 2, 3, 6, 7 ile 8. örneğin arka yüzü kompozisyon bakımından yazı ağırlıklı olduğu görülürken, bitkisel öğelerle oluşturduğu ahenk ise dikkat çekicidir. Tuğranın sağ tarafında stilize edilmiş bitkisel motifler genellikle kompozisyonda dengeyi sağlamada yardımcı unsur olarak kullanıldığı görülür. Ayrıca söz konusu sikkelerin dış çevreleri inci tanelerinden oluşan dairesel kesitli bir dizilimle nihayetlendirilmiştir. Farklı padişahlara ait olmasına rağmen sikkeler benzer özellikler taşımaktadır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında kimi örneklerde bir tanesi babasına, ağabeyine ya da amcasına ait sikkeleri aynen veya kısmen kabul edip kullanırken, bir diğer etken de sikke darp dönemlerinin birbirine yakın olmasından da kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Örnek 1

Örnek 6

Değerlendirmeye tabi tutulan sikkelerden örnek 1'deki sikke III. Selim sikkesi H. 1203, m. 1789 tarihinde darp edilmiştir. Örnek 6'daki sikke ise Sultan Abdülaziz sikkesidir ve H. 1277, M. 1861 tarihinde darbu gerçekleşen bir sikkedir. İki sikke arasında yaklaşık

olarak 70 sene olmasına rağmen kompozisyonlarındaki benzerlik dikkat çekicidir.

İncelemeye alınan sikkelerden örnek 4, 5, 8'in ön yüzü, 9 ve 10. sikkelerde süsleme öğeleri arasında yazının daha az kullanıldığı görülmektedir. Yoğun olarak tercih edilen süsleme öğelerinin bitkisel ve geometrik unsurlar oluştururken, bitkisel süslemenin de geometrik unsurların önüne geçtiği görülmektedir. Bu bitkisel öğeler Türklerin Orta Asya'dan getirdiği motiflerin yansımalarının yanında İslam dininin etkisiyle ortaya çıkan sosyal ve kültürel değerlerle de sentezlenerek, Türklere özgü yeni bir yaklaşım açığa çıkarılmıştır.

Örnek 4a-b

Örnek 5a-b

Örnek 8a

Örnek 9a-b

Örnek 10a-b

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, bitkisel ve geometrik süsleme öğelerinin, yazıya kıyasla nispeten daha fazla kullanıldığı anlaşılmıştır. Sikkelerde bitkisel öğelerin sikkelerin ön yüzünde tuğranın sağına ve çevresine, arka yüzde ise darp yılının çevresine ustalıkla istif edilmiştir.

İncelemeye alınan sikkeler form ve süsleme özellikleri açısından değerlendirmeye tabi tutulurken, söz konusu tarih aralığında yönetimi elinde bulunduran padişahları simgelemeleri bakımından da ele alınmaya çalışılmıştır. Bununla beraber darp yılı ve hammadde farklılığı gibi etmenler de dikkate alınmıştır.

Sikkeler, dönem olarak birbirini takip eden padişahlara ait olmaları sebebiyle benzerlikler göstermenin yanı sıra, içinde bulunan dönemin özel etkileri de açıkça görülebilmektedir. Örneğin, II. Selim Dönemi sikkesi ile Sultan Abdülaziz Dönemine ait olan sikkede bu benzerliği görmek mümkündür. Öte yandan, Sultan II. Abdülhamit Dönemi sikkesinin Osmanlı'nın son meydan muharebesi adına

basılmasının önemi de yadsınamaz. Bunların yanı sıra, devletin ekonomik gücündeki dalgalanmalar da sikkelerin hammaddelerini doğrudan etkilemiş olduğunu ve bu etkiler sanatsal bağlamda olduğu kadar devletin ekonomik durumu hakkında da bilgiler sunduğu görülebilmektedir.

Sikkeler bir para olmanın yanında farklı dönemler arasında bir köprü görevi görmüşlerdir. Tarihin birer elçisi olan sikkeler, geçmişten günümüze doğru sağlam bilgiler sunduklarından ayrıca önemsenmesi gereken eserlerdendir. Sikkeler üzerlerinde yazı ve sanatsal öğeleri üzerinde taşımalarından dolayı önemini asırlar boyunca sürdürecektir niteliğe sahiptir.

Kaynakça

- Akkaya, N. (2011). *Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çalış, E. (2020). Şanlıurfa Müzesi'nde Bulunan Artuklu Dönemine Ait Bir Grup Sikke. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 253-276.
- Damalı, A. (2014). *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı Yayınları.
- Karwiese, S. (1995). *Antik Nüvizmatik Giriş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pere, N. (1968). *Osmanlılarda Madeni Paralar, Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı Madeni Paralar Koleksiyonu*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Polat, M. (2010). *Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde Bulunan XII. ve XV. Yüzyıllara Ait Beylikler Dönemi Sikkeleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tekin, O. (1997). *Antik Nüvizmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tekin, O. (2009). *Sikke*, TDV İslam Ansiklopedisi, (C. 37, ss. 179-184). İstanbul.
- Uykur, R. (2017). *Madenden Yansıyan Tarih, Artuklu Sikkeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Yılmaz, A. (2019). *İznik Müzesi'nde Bulunan Osmanlı Dönemi Sikkeleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

- Yılmaz, H. (2018). *Ab-ı Hayatı Aramak*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yıldırım, M. ve Tekin, A. (2018). Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alaeddin Keykubad Dönemi. *İstem Dergisi*, 31, 47-67.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 83-106
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 03.05.2021 / Kabul/Accepted: 03.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atf/Citation: Kafa, E. (2021). 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 83-106

Araştırma Makalesi / Research Article

Erkan KAFA*

*Yüksek Lisans Öğrencisi
İnönü Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
ORCID: 0000-0003-0282-4356
erkankafa38@gmail.com

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi *Comparative Analysis of the 2005 and 2018 Social Studies Curriculums in the Context of Gender*

Öz

Günümüz dünyasında eğitim sistemini geliştirmek için çağdaş bir yapı oluşturmak amacıyla birçok adım atılmaktadır. Halihazırda bulunan sosyal problemleri gidermek amacıyla atılan bu adımlar ve yapılan güncellemeler toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine hala çözüm getirememektedir. Sosyal Bilgiler dersi bu minvalde etkin vatandaş oluşumuna katkı sağlayacak bir derstir. Araştırmada Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yapılan 2005 ve 2018 değişiklikleri toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Nitel araştırma desenlerinden doküman analizi ile 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'ndan elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Ayrıca çalışma sürecinde başka ülkelerin bu konudaki gelişmeleri de değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda yer alan kazanımların %8,6'sının, 2018 Öğretim Programı'nda ise kazanımların %9,2'sinin toplumsal cinsiyetle ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen değerlerin ise kazanımlarla desteklenmediği ortaya çıkarılmıştır. Öğretim programlarına öğrenme alanı, değer ve kazanımları destekleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini önleme amaçlı olarak açık ifadelerin yer almasının gerekliliği vurgulanmıştır. Daha sonraki çalışmalar için ise toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, değerler eğitimi ve sosyal bilgiler üçlemesinin önemi üzerine durulmasının faydalı olacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Değer, eğitim, öğretim programı, sosyal bilgiler, toplumsal cinsiyet.

* Bu çalışmaya etik kurul izni gerekmemektedir.

Abstract

Numerous steps have been taken in the education system to create a contemporary structure in today's world. These steps and changes, which have been taken to address current social problems, still fail to resolve gender inequalities. Social Studies course is a course that will contribute to forming effective citizenship in this way. In this study, the 2005 and 2018 changes made in the Social Studies curriculum were analyzed comparatively in gender. The data obtained from the Social Studies curricula of 2005 and 2018 by the document analysis, one of the qualitative research designs, was analyzed with descriptive analysis. Furthermore, the developments of other countries on this issue were also evaluated during the study process. According to the results, it was seen that 8.6% of the achievements in the 2005 Social Studies curriculum and 9.2% of the achievements in the 2018 curriculum were related to gender. In addition, it has been revealed that achievements do not support values that support gender inequalities. It was emphasized that there should be explicit expressions that support values and achievements in the curricula to prevent gender inequalities. It can be said for future studies that it will be advantageous to focus on the importance of gender inequalities, values education, and the trilogy of social studies.

Keywords: Value, education, curriculum, social studies, gender.

Giriş

Bu alışma, birçok toplumda tm insanlığın kanayan yarası olan toplumsal cinsiyet eşitizlikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Toplumsal yaşamın tarihi gelişimine bakıldığında, Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti Dönemi'nin aksine kadın ve erkeklere yapılan reformlar ile eşitlikçi bir yaşam sunulmuştur. Dolayısıyla aydınlanmaya ve bilime dayanan bu geen Cumhuriyet halkının istekleri ile temelinde dini kurallar, değer yargılar ve geleneksel kurumlar bulunan, merak edip araştıran, şahıslara itibar etmeyen bir devletin beklentisi taban tabana zıttır. Cumhuriyet'in ve geleneksel bir devlet anlayışını oluşturmayı hedeflediği kadın ve erkek konumlandırması da farklı olması beklenmelidir (Gümüşoğlu, 2008: 41). Bu konumlandırmanın eşit bir minvalde gerçekleştirilmesi için yapılan devrimler sonucu hem geleneksellikten uzak, modern bir devlet anlayışı kazanılmasına hem de toplumun yeniden yapılanmasına ortam hazırlamıştır. Yapılan reformlarla elde edilen kazançlara rağmen günümüz dünyasında kadının yeri dşnldğinde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda yetersizliklerden söz edebiliriz.

Kısa bir tarihi olan toplumsal cinsiyet kavramının uzun süredir gelişme sağlama çabalarına karşın yeterli ilerlemenin kaydedilememesinin sebebi olarak akıllara toplumları değiştirmenin en önemli faktörü olan eğitim gelmektedir. Günümüz dünyasında eğitimin toplumsal bir dinamik olduğu dşnldğinde, eğitim ile

içselleştirilen cinsiyet eşitsizliklerinin bireylerde ilerleyen yaşlarda genel bir eşitsizlik algısı oluşturması muhtemeldir. Bu doğrultuda eğitim ve toplum, değişim ve dönüşüm noktasında birbirini sürekli olarak besleyen iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim, hâlihazırda toplumun inşası için gereklidir, aynı zamanda insan hakkı olarak görülür. Fakat eğitimin içeriği bireyleri güçlendirebileceği gibi güçsüz de bırakabilir (Gümüšoğlu, 2008). Bu yüzden eğitim içerikleri büyük önem arz etmektedir.

İçerisinde barındırdığı birçok çalışma alanı ve disiplinin ortak bir tema altında toplanmasıyla oluşturulan Sosyal Bilgiler öğretiminin en önemli amacı ise etkili vatandaş yetiştirmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretim programlarında yapılan değişikliklerde daima ulusal, kültürel ve evrensel değerlerin yanı sıra çağdaş ve demokratik değerler kazandırma amacı güdülmüştür (Koçoğlu, 2015). Sosyal Bilgilerin, sosyalizasyon süreci için önem arz etmesi nedeniyle toplumsal cinsiyet ayrımcılığının dayandığı birçok algıyı, inancı ve değer öğretimlerini dizayn ederek ortadan kaldırmaya çalışılmaktadır. Bu minvalde gerçekleştirilen araştırma ile 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları'nın toplumsal cinsiyet noktasında karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Ayrıca araştırma gerçekleştirilirken başka ülkelerin öğretim programlarında ne gibi değişikliklerle bu konuda çalışmalar yapıldığı üzerinde durularak çalışma içerisinde bu çalışmalarla ilgili incelemelere yer verilmiştir. Bu alanda daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde Gümüšoğlu'nun 2008'de yayımladığı kapsamlı araştırması başta olmak üzere daha çok ders kitapları üzerine yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmayı farklı kılan ise ders kitaplarının hazırlanmasında kaynak olan öğretim programının üzerine yani daha temel olana odaklanmasıdır.

Toplumda değer kazandırmada önemli rol üstlenen Sosyal Bilgiler'in başat amacının iyi bir vatandaş yetiştirmek olması nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesinde de önem arz eden bir alandır (Tatan vd., 2020). Gümüšoğlu (2008)'nin bu noktadaki "Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet" adlı araştırmasında, ders kitaplarında yer alan cinsiyet rollerinin yanlış bir temelde olduğunu ve cinsiyetçiliğin inşa edildiği tespitine varılmıştır. Tezer (2010)'in "Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmen Algıları" araştırmasında, ders kitaplarındaki metin ve görsellerde de cinsiyetçi tutumlar saptanmıştır. Başaran (2019)'ın "Sosyal Bilgiler Öğretim Program ve Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimi" isimli araştırmasında ders kitapları ve öğretim programlarında olumsuz manada cinsiyetçi bir yaklaşım olmadığını;

toplumda sregeleyen cinsiyet eşitsizliklerinin temelinde kültürel algıların etkili olduğunu öne srmştr. Alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde ders kitapları üzerinde bir yoğunlaşma olduğu grlmştr. Ders kitaplarına temel oluşturran ğretim programları ise bu konuda ihmal edilmiştir. Bu çalışmanın amacı ise Sosyal Bilgiler Dersi ğretim Programları'nın toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından incelenmesidir. Araştırmanın alana bu noktada sunacağı en önemli katkı ise toplumsal cinsiyet eğitimi noktasında sosyal bilgiler dersinin işlevsel olarak kullanılabilceği farkındalığının temellendirecek olmasıdır. Çalışmanın ngrdğu en kıymetli hipotezi ise yayımlanan araştırmalar incelendiğinde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri için sosyal bilgiler çalışma alanının fazlasıyla etkin kullanılabilcek olmasına rağmen ğretim programında yeterli düzeyde değişiklikler yapılmaması sebebiyle bu konuda yol kat edememesidir. Yıllardır gündemde olan kadın hakları ve demokratikleşme söylemlerine rağmen son 20 yılda yapılan iki ğretim programı değişikliğinden ne gibi sonuçlar çıkarılabileceği ve gelişmenin düzeyi bu çalışmayla irdelenecektir. Bulguların yorumlanmasında, cinsiyet kuramları ve Sosyal Bilgiler alanı incelenerek temel oluşturulmak istenmiştir.

1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet kavramı; kadın ve erkek arasındaki fiziksel farklılıkları açıklamak için üreme organı, vücut şekli ve cinsiyet kromozomları arasındaki farklılıklara dayanılarak yapılan bir ayırmadır (Lavenda ve Shultz, 2019: 138). Cinsiyet zelliklerinin dönemsel hareketlilik içerisinde farklılaştığı ve bireylerin cinsel olgunluğa erişmesiyle biyolojik olarak kadın ve erkek olması durumudur (Macionus, 2017: 790). Cinsiyetler arasındaki farklılıkların belirlenmesi, tarihsel süreçte bilimin işığında yapılan çeşitli araştırmalarla sürekli olarak geliştirilmiştir. Kavramlaştırmalar süreç içerisinde çeşitlenirken bazı karmaşalara sebebiyet verebildiği için öncelikli olarak cinsiyet kimliği, cinsel kimlik ve toplumsal cinsiyet kavramları arasındaki ayrışmayı yapmak daha uygun olabilir.

Cinsiyet kavramı ile cinsel kimlik arasında en büyük farklılık; cinsiyet kimliği, bireyin kendisini karakter ve davranış olarak hangi cinsiyete uygun bulması durumu iken cinsel kimlik daha çok cinsel tercih ve yönelimini belirleyen bir durumdur. Örneğin, bireyin heteroseksüellik ve biseksüellik gibi kimliklerde yaptėı tercih durumu denilmektedir (Dökmen, 2010: 27). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki kavramsal farklılık ise ilk olarak 1986 yılında Robert Stoller tarafından işlenmiştir (Erdal, 2010: 15). *Toplumsal cinsiyet* ifadesinin kavram olarak sosyolojiye girişi ise Ann Oakley aracılığıyla

gerçekleşmiştir. Oakley, *sex* sözcüğünün biyolojik olarak erkeğin ve kadının cinsiyetini ayırdığını; *gender* kavramının da erillik ve dişilik olarak cinsiyetlerin toplumdaki konumlandırması olarak toplumsal cinsiyet kavramı anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Gordon, 2003: 98). Toplumsal cinsiyet rollerinin toplum tarafından üretimine dair Connel; toplumsal cinsiyeti önce duyumsanan, akabinde uygulamaya konulan bir tiyatro metni olarak tarif etmiştir. Metin düzenleme görevini topluma veren Connel, doğumdan itibaren her bireyin bu rolleri oynama zorunluluğunu vurgulamıştır (Connel, 2016; Dolunay vd., 2018). Görüldüğü üzere toplumsal cinsiyet kavramı, toplum tarafından oluşturulan cinsiyetlerin yaşam içerisinde hayatlarını kontrol eden ve yaşam tarzlarına anlamlar yükleyen roller olarak bilinir. Toplumsal cinsiyet rollerine dair tarihsel süreçte öne sürülen birçok kuram da oluşturulmuştur. Bu kuramlar, biyolojik ve kültürel temelli toplumsal cinsiyet kuramları olarak iki ana başlıkta ele alınabilir.

1.1. Biyolojik Temelli Toplumsal Cinsiyet Kuramı

Biyolojik kuramlar, kadın-erkek arasındaki toplumsal farklılıkları açıklarken biyolojik farklılıkları temel almaktadırlar. Kuramın açıklamalarında belirgin olarak kullanılan kural, cinsiyetler arasındaki ayrımı açıklarken erkek ve kadın vücudunda salgılanan hormonların farklılıkları yani işlevsel ve yapısal farklılıklarıdır (Anar, 2011: 20). Toplumu karmaşık ve ilişkisel olarak işlevler birleşimi olarak değerlendiren bu sistem, düzen ve dengenin önemine inanır. Parsons, dengenin elemanlarında oluşacak bir değişimin komple bir değişimi tetikleyeceğini öngörmüştür (Oktik, 2006: 222).

Parsons cinsiyete dayalı rol farkını, farklı iş alanlarından aktif olmanın gerekliliği olarak ailenin geliştirdiğini ifade eder. İşlevselci çözümlere göre eve ekmek getirmek ve liderlik erkekler; ailenin sorumluluğu ise kadınlara bildirilmiştir (Wallace ve Wolf, 2018: 564). Biyolojik yaklaşıma göre toplumsal cinsiyet ayrımları, toplumsal düzen sağlanma görevini yerine getiren bir gereklilik olarak görülmüştür. Yine Parsons'ın görüşü incelendiğinde toplumsal cinsiyet, toplumun bütünleşmesini sağlayan bir unsur olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeği aile kavramı etrafında örgütlerken bu cinsiyetlere görev ve sorumluluk alanları belirleyerek tamamlayıcı roller dizgesini oluşturmaktadır. Kadınlar evi idare ederek, erkekler de iş gücüne katılarak sistemin devamlılığına katkı sunmaktadırlar (Macionus, 2017: 343-344).

Biyolojik kuramın (işlevselciler) toplumun ortak mirası olan ve toplumsallaşma sürecinde özümlenen değerlerin önemine dair

vurgusu söz konusudur. Saldırgan oğlanlarla destekleyici kızlar, uygun olan cinsiyet rolünü kavramışlardır. Böylece Parsons'a göre ev, okul ve aile bu işleyişi muhafaza ederek görevini tamamlamış olur (Wallace ve Wolf, 2018: 567).

Sosyoloji bilimi çatısı altında uzun bir süre kabul gören ve yıllarca uygulamada olan biyolojik kuramın modern eğitim sisteminin oluşumunda dikkate alındığı öngörülebilir. Bu sebeple araştırma açısından biyolojik yaklaşım önem arz etmektedir. Toplumun her alanına yıllarca sirayet eden bu yaklaşımın savunularının etkisi hala toplumsal yaşayışımızda var olabilir.

1.2.Kültür Temelli Toplumsal Cinsiyet Kuramı

Kültür temelli toplumsal cinsiyet kuramlarının açılımını yaparken Simon de Beauvoir'in "Kadın doğulmaz, olunur." sözü zihnimizde toplumsal cinsiyet kavramını daha berrak bir hale getirebilir (Bora, 2012: 2). İnsanlığın evrimini göz önüne alan hatta bu süreçte erkeklerin oynadığı liderlik rolüne fazlasıyla değinen cinsiyetlerin farklılıklarını biyolojik temelli açıklayan sosyobiyologlara karşın bir kısım ise biyolojik temele kuşkuyla yaklaşarak cinsiyetle ilgili farklılıkların nedenini kültür ve toplum olarak belirtmişlerdir (Giddens, 2009: 107). Kültür kavramı sonuç itibariyle kolektif olduğundan bu kolektiflik içerisindeki etkileşimin kaçınılmazlığı kuram oluşumunda bakış açılarını zenginleştirmiştir.

Kültür temelli kuramlardan ilki sembolik etkileşim kuramıdır. Mead'in benlik kavramı, sembolik etkileşim kuramının özeti gibidir. Mead'e göre benlik, çevreye maruz kalan edilgin bir olgu değildir. Etken ve hareket sahibidir. Benlik sürekli etkileşim içerisinde. Benlik kavramıyla bireyin davranışları üzerinde hâkimiyeti vurgulanır (Wallace ve Wolf, 2018: 276-278). Sembolik etkileşim yaklaşımı bu görüş üzerine gündelik süreçlerde yüz yüze etkileşime odaklanır. Günlük etkileşim toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yerleşmesine katkı sağlar. Örneğin; analar aile içi konularda önder olduğu gibi tüm aile erkeklerinin de liderlik ortaya koymasını beklerler (Macionus, 2017). Sembolik etkileşim kuramı bu çerçevede toplumsal cinsiyet kavramına daha mikro düzeyde bir bakış sergilemiştir.

Kültür temelli kuramlarla arasında toplumsal cinsiyet kavramını geliştirmiş olmasından dolayı en çok ses getiren ve ayrı bir şekilde konumlandırılan bir diğer kuram ise 1890'larda ortaya çıkan Feminist kuramdır (Ritzer, 2011). Feminizm, kadın erkek arasındaki toplumsal anlamda ilişkiyi çok geniş bir perspektif ile sorgulayan siyasi bir düşüncedir (Vargel Pehlivan, 2017: 508). Feminizm, ataerkillik ve cinsiyetçilik kavramlarına cephe alarak cinsiyetler

arasında eşitliği savunmaktadır. İlk etapta Afrika kökenli kadınların oy hakkı elde etmek için başlayan sonrasında genelleşen eşit hakları savunan akımdır (Macionus, 2017: 346). Feminist düşüncenin temel öğretilerinden birkaçı şu şekilde sıralanabilir; cinsiyetler arasında eşitliği artırmak için çalışmak, toplumsal cinsiyet tabakalaşmasını yok etmek, cinsel şiddete son vermek (Macionus, 2017: 347). Feminist kuram bu savunular ile ortaya çıkmış ve süreç içerisinde toplumsal alanda ilgi ve alaka uyandırmıştır. Feminist kuramın öncülüğünde toplumsal cinsiyet kavramı üzerine yapılan bilimsel çalışmaların artmış olması, bu sorunun çözümü için umut verici olarak görülebilir. Feminist kuramların amacı dünyayı kadın olarak incelemek ve irdelemektir. Bu incelemeyi yaparken toplumsal cinsiyet kavramının mevcudiyetini sosyal ve kültürel bir sonuç olarak görmüştür (Richter, 2011: 207-209). Kültürel bağlamda var olan toplumsal cinsiyet kavramı ile her alanda mücadeleye girişen feminist kuram, bu çerçevede literatüre birçok bakış açısı kazandırarak kendi kendisini zenginleştirmiştir.

Kültürel temelli kuramlara son verirken Mill'in toplumsal cinsiyet ile ilgili kapsayıcı bir tespitini örnek olarak verebiliriz. Cinsiyetler arasındaki zihinsel ve ahlaki farklılıklara dair fazlasıyla çeşitlilik vardır. Farklılık olmasa bile öyle varsayılmaktadır. Gelecekte iki cins olması gerektiği gibi eşit özgürlüğe sahip olduklarında cinsiyetlerindeki farklılıklar ya tamamen yok olacak ya da tamamen değişecektir (Mill, 1843/1879: 456; Jahoda, 2017). Daha birçok toplumsal cinsiyet alanında oluşturulmuş kuram incelenebilir fakat araştırmanın teorik kısmında diğer öncül olan sosyal bilgiler alanını da incelemekte yarar vardır.

2. Sosyal Bilgilerin Tarihi ve Gelişmeler

Sosyal Bilgiler dersinin anavatanı Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olarak bilinmektedir. ABD; kültürel çeşitliliği bir potada eritmeyi, ortak bir kimlik ve vatandaşlık oluşturmayı amaçlayarak bu dersi eğitim programlarına eklemiştir. Bu dersin ABD'de oluşmasına zemin hazırlayan bir diğer olgu ise şehirleşme sonucunda yaşanan toplumsal ve kültürel sorunlardır. Bu sorunları ortadan kaldırmayı, bireylerin problem çözme ve karar verme gibi becerilerini geliştirerek topluma adapte olmalarını sağlamak, bu dersin doğuşunda etkili dinamiklerden birkaçı olmuştur. Metaforik bir algı ile bakıldığında; Sosyal Bilgiler dersinin toplum mühendisliği görevini ilk zamanlarından itibaren göğüslediği söylenebilir. Devamında 1929'da ABD'de başlayan büyük ekonomik kriz sonrası toplumsal, ekonomik yıkılmalar ve uyumsuzluklar yaşanmıştır. Bunun sonucunda sosyal

bilgiler dersinin içeriği değiştirilmiş, ekonomi ağırlıklı konular öne çıkarılmıştır (Schug ve Beery, 1987; Öztürk ve Deveci, 2016: 10-15). Dünyada ve ölkemizde sosyal bilgiler öğretim programı amaçlarının güncel, siyasal, ekonomik sorunlardan dolayı değiştirilmesi söz konusudur. Bu sebeple toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesinde, Sosyal Bilgiler dersinin potansiyel gücü tahmin edilebilir düzeydedir. Bu alışma alanının tercih edilmesi, sorunun çözümündeki kuvvetinin kabul edilmesi demektir. Yine aynı şekilde Avrupa Birliği'nin hassasiyetleri çerçevesinde, ölkemiz eğitim programında yapılan değişiklikler de bu konuda örneklendirilebilir.

1990'lı yıllarda Türkiye'de, kadın haklarıyla ilgili hareketliliklerin başladığı tarihlendirme olarak görölebilir. Bu hareketliliğin en önemli sonucu olarak 1990 ile 2000 yılları arasında üniversite eğitimi almış olan kadın oranı geçmiş yıllara göre iki kat artış göstermiştir (KSSGM, 2004: 3; Güneş, 2008). Daha sonraki süreçte ise Türkiye'nin AB'ye üyelik konusunda attığı adımlar ve üyelik sürecinin hızlanması durumu da kadın hakları konusundaki çalışmalara hız katan bir unsurdur. 58.Hükümet'in hazırladığı hükümet programında kadın hakları ile ilgili düzenlemelerin eğitim müfredatlarına alınması kararı verilmiştir (Güneş, 2008: 91). Bu gelişmelerin ardından eğitim programlarında 2005 yılında değişiklik yapılmış olup süreç içerisinde de 2018 yılında bir büyük değişiklik daha gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerin temel sebepleri kadın hakları olmasa da kadın haklarıyla ilgili gelişmelerde bu değişiklikler etken olmuştur denilebilir. Değişikliklerin sonuçları bulgular kısmında incelenecektir.

3. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde; araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Modeli

Yapılan araştırma 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'nın analiz edilmesinde doküman incelemesi tekniği kullanıldığı için nitel özellikte bir çalışmadır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi yöntemlerin tercih edildiği, algıların ve olayların yaşandığı ortamda gerçekçi ve topyekun bir şekilde ortaya çıkarılmasına yönelik nitel bir yolun izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve şimşek, 2018: 41). Çalışmanın amacı ve problem durumlarını ortaya çıkarabilecek boyutta olması nedeniyle doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman

analizi, araştırılması planlanan olgu ve olgular doğrultusunda bilgi içeren yazılı belgelerin analizi temeline dayanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 189). Doküman analizi yönteminin veri toplama tekniği olan doküman incelemesi; etrafıca bilgi gereksinimi duyulan *ne, nasıl ve neden* sorularının yanıtını ortaya çıkarabilen ve bu verilerin toplanmasında araştırmacıya kullanışlı çözümler üretebilen bir tekniktir (Özkan, 2019: 27). Doküman incelemesi yaparken uygulanması gereken beş adım bulunmaktadır. Birinci aşama dokümana ulaşmaktır. Bu aşamada dokümanın neden gerektiğinin belirlendiği ve nereden temin edilebileceği kararı verme aşamasıdır. Yapılan araştırmada 2005 ve 2018 sosyal bilgiler öğretim programlarına ulaşmak amacı ile MEB'in yayımladığı öğretim programlarına arşiv ve elektronik ortamdan ulaşılmıştır. İkinci aşamada dokümanın özgünlüğünü kontrol etme yer almaktadır. Elde edilen dokümanlar MEB kaynaklı olduğu için orijinal kaynak olarak kabul edilmiştir. Üçüncü aşama ise dokümanları anlamaktır. Bu aşamada elde edilen dokümanlar belirli bir sistem dâhilinde karşılıklı olarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Diğer aşamaya gelindiğinde verilerin analiz edilmesi gerekmektedir. Yapılan araştırmanın amacına göre öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda veriden örneklem seçilip kategoriler geliştirilmiş daha sonra analiz birimi saptanarak içerikler tablollaştırılmış ve oranlamalar sayısallaştırılarak ifade edilmiştir. Son aşama ise verilerin kullanılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 194).

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini şimdiye kadar uygulamaya konulmuş tüm Sosyal Bilgiler Öğretim Programları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)'nin oluşturduğu komisyon tarafından hazırlanan 2005 ve 2018 yıllarına ait sosyal bilgiler öğretim programları oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilecek verileri sağlayabilecek dokümanlar yalnızca bu araştırmanın konusu öğretim programları olduğu için örneklem türlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemindeki temel prensip daha önceden belirlenmiş ölçütlere göre çeşitli durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 122). Bu programların seçilme sebepleri ise önemli değişiklikler içermesi ve yakın geçmişte uygulanmış olmalarıdır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan doküman inceleme yönteminin basamakları dikkate alınarak, araştırmada öncelikle 2005 ve 2018

Sosyal Bilgiler Öğretim Programı doğrulanabilir bir veri kaynağı olarak ele alınmıştır. Çalışmada “2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı”, “2005 ve 2018 Programı” olarak ifade edilerek okuyucuya kolaylık sağlanması amaçlanmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan doküman inceleme yönteminin basamakları dikkate alarak veri toplanmıştır. Öncelikle 2005 ve 2018 Programlarına ilgili kurumun arşivlerinden veri kaynaklarına ulaşılmıştır. Resmi kaynaklardan elde edilip özgünlüğü kontrol edilmiştir. Elde edilen programlar karşılaştırılıp, toplumsal cinsiyet ile ilişkisi incelendiğinden adalet, eşitlik, bireysel farklılık, toplumsal değişim, toplumsal roller, hoşgörü, empati, kalıp yargılar gibi kavramlara göre ilişkilendirilmiştir. Karşılaştırılan veriler tablollaştırılarak gruplandırılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma verileri, çalışmanın amacına ve araştırma soruları tematik çerçeveyi oluşturduğundan dolayı araştırma betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Betimsel analiz; verilerin gösterildiği, betimlendiği, anlatıldığı bir irdeleme, bir olayın neden oluştuğu ve kimleri ilgilendirdiği sorularına cevap vermek üzere elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren nitel veri analiz türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 239). Öncelikle araştırma konusu ile ilgili olarak literatür taraması yapılarak veri analizi için bir çerçeve belirlenmiştir. Diğer basamakta ise elde edilen veriler toplumsal cinsiyet olgusu ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili ilişkilendirilen kavramların listesine göre öğretim programlarındaki; amaç, beceri, değer ve kazanımlarda yer alan verilerin analizi gerçekleştirilmiştir. Bu ilişkilendirmelerde toplumsal cinsiyet alanında çeşitli makaleleri olan sosyal bilimler alanında yetkin iki akademisyenin ve sosyal bilgiler öğretmeninin görüşlerine başvurularak güvenilirliği artırma amacı güdülmüştür. 2005 ve 2018 Programları içerisinde toplumsal cinsiyet olgusu ile ilintili durumların tespiti yapılarak tablolarda yer verilmiştir. Öğretim programlarının amaçları, değerleri, becerileri ve kazanımlarının ne kadarının toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkili olduğunu belirtmek için verilerin sayısal oranlaması yapılarak tablolaların sonunda değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu analiz sürecinde farklı ülkelerde bu konuda atılan adımlarda incelenerek yol göstermesi amacıyla bu çalışmada irdelenmiştir.

4. Araştırma Bulguları

Bu bölümde MEB müfredatından ulaştığımız 2005 ve 2018 Programı'nda yer alan amaçlar, değerler, beceriler ve her sınıf seviyesinde kazanımlar ayrı ayrı tablolar halinde ele alınmıştır. Karşılaştırmalı olarak her tabloya uzman görüşünden yararlanılarak toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilebilecek amaç, değer, beceri ve kazanımlar yazılmıştır. Ayrıca bu ilişkilendirmelere dair oranlar da tabloların altında ifade edilmiştir.

4.1. 2005 ve 2018 Programı'nda Yer Alan Amaçların Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında belirlenen amaçlar incelenerek toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilen amaçlar Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: 2005 ve 2018 Programı'nda belirlenen amaçların toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştırması

2005 Programı'nın Toplumsal Cinsiyete İlişkin Genel Amaçları*	2018 Programı'nın Toplumsal Cinsiyete İlişkin Özel Amaçları**
1.Özgür bir birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varır.	1. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,
2. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir.	2. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,
3. Meslekleri tanıır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır.	3. Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar,
4. Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, değişim ve sürekliliği algılar.	4. Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,
5. Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri açıklarken, sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanır.	5. Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,
6. Katılımın önemine inanır, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için kendine özgü görüşler ileri sürer.	6. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.
7. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak, yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.	7. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,
8. İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.	8. Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması amaçlanmaktadır.

* (MEB, 2005a), *(MEB, 2005b), **(MEB, 2018)

2005 programında “Sosyal Bilgiler Dersinin Genel Amaçları” olarak verilen bu amaçlar, 2018 programında “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı”nın Özel Amaçları” başlığı altında yer almıştır. 2005 Programı’nda toplamda 17, 2018 Programı’nda ise toplamda 18 amaç yer almıştır (MEB, 2005a, 2005b, 2018). 2005 Programı incelendiğinde belirlenen amaçların %41’inin toplumsal cinsiyet kavramıyla ilişkili olabileceği görülürken 2018 yılında bu oran %44 olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel ve özel amaçlarda adalet ve eşitlik vurguları ön plana çıkmıştır.

4.2. 2005 ve 2018 Programı’nda Yer Alan Değerlerin Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında belirlenen değerler incelenmiştir. Bu değerlerden toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilen değerler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: 2005 ve 2018 Programı’nda değerlerin toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştırılması

2005 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Değerler*	2018 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Değerler**
1. Aile birliğine önem verme	1. Aile birliğine önem verme
2. Duyarlılık	2. Duyarlılık
3. Saygı	3. Saygı
4. Sevgi	4. Sevgi
5. Hoşgörü	5. Eşitlik

* (MEB, 2005a), *(MEB, 2005b), **(MEB, 2018)

2005 Programı’nda toplamda 20, 2018 Programı’nda ise toplamda 18 değer yer almıştır (MEB, 2005a, 2005b, 2018). 2005 Programı incelendiğinde, programda yer alan değerlerin %25’inin toplumsal cinsiyet konusu ile ilişkili olabileceği görülürken 2018 yılında bu oran %28 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2018 Programına eklenen eşitlik değeri dikkat çekmektedir.

4.3. 2005 ve 2018 Programı’nda Becerilerin Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında yer alan beceriler incelenmiştir. Bu becerilerden toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilenler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: 2005 ve 2018 Programı’nda yer alan becerilerin toplumsal cinsiyet bağlamında karşılaştırılması

2005 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Beceriler*	2018 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Beceriler**
1. Eleştirel Düşünme	1. İletişim
2. İletişim	2. Sosyal katılım
3. Sosyal Katılım	3. Empati
4. Empati	4. Kalıp yargı ve önyargıyı fark etme
	5. İşbirliği

* (MEB, 2005a), *(MEB, 2005b), **(MEB, 2018)

2005 Programı'nda toplamda 15, 2018 Programı'nda ise toplamda 17 beceri yer almıştır (MEB, 2005a, 2005b, 2018). 2005 Programı incelendiğinde, kazandırılmak istenen becerilerin %27'sinintopluşsal cinsiyet ile ilişkili olabileceği görölrken, 2018 yılında bu oran %20 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2018 Programı'na eklenen kalıp ve ön yargıyı fark etme becerisi; 2018 Programı'nda çıkarılan eleştirel düşünme becerisi dikkat çekmiştir.

4.4. 2005 ve 2018 Programı'nda Kazanımların Topluşsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim Programında yer alan kazanımlara bakıldığında; 2005 Programı'nda 175 adet kazanım bulunurken 2018 Programı'nda 131 kazanıma yer verildiği belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, 2018 Programı'nda kazanımların yaklaşık %25 oranında azaltıldığını söylemek mümkündür. Sınıf düzeylerine göre ise dördüncü ve beşinci sınıflarda yaklaşık %29, altıncı ve yedinci sınıflarda yaklaşık %20 oranında azaltıldığı görölmektedir. Bu kazanımlardan topluşsal cinsiyet ile ilişkilendirilen kazanımlar sınıf bazında tablolarda yer verilmiştir.

4.4.1. 2005 ve 2018 4. Sınıf Programı'nda Kazanımların Topluşsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında yer alan 4. sınıf kazanımları incelenmiştir. Bu kazanımlardan topluşsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilenler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: 2005 ve 2018 4. Sınıf Programı'nda kazanımların topluşsal cinsiyet ile ilişkisi

2005 Programı'nda Topluşsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar*	Öğrenme Alanı	2018 Programı'nda Topluşsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar**
1. Bireysel farklılıkları tanıır ve kabul eder.	Birey ve	1.Bireysel ilgi, ihtiyaç ve yeteneklerini tanıır.
2. Başkalarının duygu ve düşüncelerini saygı ile karşılar.	Toplum	2. Kendisini farklı özelliklere sahip diğer bireylerin yerine koyar.
3. Sahip olduğu resmî kimlik belgelerindeki bilgileri analiz ederek kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur.		3. Diğer bireylerin farklı özelliklerini saygı ile karşılar.

* (MEB, 2005a), **(MEB, 2018)

2005 programında toplamda 46, 2018 Programı'nda ise toplamda 33 4. sınıf kazanımı yer almıştır (MEB, 2005a, 2018). 2005 Programı'nda kazanımların %6,5'i; 2018 Programı'nda var olan kazanımların %9,1'i topluşsal cinsiyet ile ilişkilendirilmiştir. "Birey ve toplum" öğrenme alanına bakıldığında, 2005 yılında "empati"

değerinin ön planda olduğu görölürken, 2018 yılında ise “saygı ve sorumluluk” değerlerine göre kazanımların oluşturulduğu dikkat çekmektedir.

4.4.2. 2005 ve 2018 5. Sınıf Programı’nda Kazanımların Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında yer alan 5. Sınıf kazanımları incelenmiştir. Bu kazanımlardan toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilenler Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: 2005 ve 2018 5. Sınıf Programı’nda kazanımların toplumsal cinsiyet ile ilişkisi

2005 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar*	Öğrenme Alanı	2018 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar**
1. İçinde bulunduğu gruplar ile gruplara ait rolleri ilişkilendirir. 2. Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.	Birey ve Toplum	1. Sahip olduğu haklarının farkında olan bir birey olarak katıldığı gruplarda aldığı rollerin gerektirdiği görev ve sorumluluklara uygun davranır.
3. Toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların varlığını ve önemini fark eder.	Güç, Yönetim ve Toplum	

* (MEB, 2005a), ** (MEB, 2018)

2005 programında toplamda 47, 2018 Programı’nda ise toplamda 33 5. sınıf kazanımı yer almıştır (MEB, 2005a, 2018). 2005 Programı’nda kazanımların 6,3’ü; 2018 Programı’nda var olan kazanımların %3’ü toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirilmiştir. 5. sınıf kazanımlarında araştırma açısından “sosyal rol” kavramı ön plana çıkmış olarak görülebilir.

4.4.3. 2005 ve 2018 6. Sınıf Programı’nda Kazanımların Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında yer alan 6. Sınıf kazanımları incelenmiştir. Bu kazanımlardan toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilenler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: 2005 ve 2018 6. Sınıf Programı'nda kazanımların toplumsal cinsiyet ile ilişkisi

2005 Programı'nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar*	Öğrenme Alanı	2018 Programı'nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar**
1. Yakın çevresindeki bir örnekten yola çıkarak bir olayın çok boyutluluğunu fark eder. 2. Olgü ve görüştü ayırt eder. 3. Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.	Birey ve Toplum	1. Sosyal rollerin zaman içerisindeki değişimini inceler. 2. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular. 3. Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır. 4. Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.
4. Türklerin İslamiyet'i kabulleri ile birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimleri fark eder. Cinsiyet eşitliği noktasında getirdiği değişiklikler	Kültür ve Miras	
	Etkin Vatandaşlık	5. Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder. (Pozitif ayrımcılık, ekonomik, siyasi ve toplumsal temsili gibi olumlu, kadına şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz konular üzerinde durulur.)
	Küresel Bağlantılar	6. Popüler kültürün, kültürümüz üzerindeki etkilerini sorgular.
5. Demokratik yönetimlerde yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, din ve vicdan özgürlüğü ile düşünce özgürlüğüne sahip olunması gerektiğini savunur. 6. Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder. 7. Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar.	Güç, Yönetim ve Toplum	

*(MEB, 2005b), **(MEB, 2018)

2005 programında toplamda 43, 2018 Programı'nda ise toplamda 34 6. sınıf kazanımı yer almıştır (MEB, 2005b, 2018). 2005 Programı'nda kazanımların 16,2'si; Programı'nda var olan kazanımların %17,6'sı toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirilmiştir. 6.

sınıf “Birey ve Toplum” öğrenme alanında 2018 yılı programına eklenen; kalıp yargıları ve önyargıyı fark etme becerisi öğrencilerin; bireysel, kültürel, sosyolojik ve dini anlamda farklılıklara karşı geliştirdikleri, duygu ve davranışları gözden geçirmeleri hedeflenmiş olabilir.

2005 yılında “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanında, 2018’de ise “Etkin Öğrenme” alanında kadının konumlandırılması ile ilgili kazanımlar bulunmaktadır. Ayrıca 2005 programında yer alan 7. kazanım ile 2018’de değiştirilen 5. kazanım araştırma açısından incelenebilir olarak görülebilir.

4.4.4. 2005 ve 2018 7. Sınıf Programı’nda Kazanımların Toplumsal Cinsiyet ile İlişkisi

Öğretim programlarında yer alan 7. sınıf kazanımları incelenmiştir. Bu kazanımlardan toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkilendirilenler Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: 2005 ve 2018 7. Sınıf Programı’nda yer alan kazanımların toplumsal cinsiyet ile ilişkisi

2005 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar*	Öğrenme Alanı	2018 Programı’nda Toplumsal Cinsiyete İlişkin Kazanımlar**
1. İletişimi, olumlu olumsuz etkileyen tutum ve davranışları fark ederek kendi tutum ve davranışlarıyla karşılaştırır. 2. İnsanlar arasında kurulan olumlu ilişkilerde iletişimin önemini fark eder.	Birey ve Toplum	1. Bireysel ve toplumsal ilişkilerde olumlu iletişim yollarını kullanır.
	Üretim, Dağıtım ve Tüketim	2. Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni meslekleri dikkate alarak mesleki tercihlerine yönelik planlama yapar.

*(MEB, 2005b), **(MEB, 2018)

2005 programında toplamda 39, 2018 Programı’nda ise toplamda 31 yedinci sınıf kazanımı yer almıştır (MEB, 2005b, 2018). 2005 Programı’nda kazanımların %5,1’i; 2018 Programı’nda var olan kazanımların %0,03’ü toplumsal cinsiyet ile ilişkilendirilmiştir. 7. sınıf kazanımlarında araştırma açısından belirgin bulgu ise 2018 programında yer alan iki numaralı kazanımdır.

5. Tartışma

Bu araştırma, 2005 ve 2018 Programları’nı toplumsal cinsiyet bağlamında analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu bulgular sonucunda 2005 Programı’nda yer alan kazanımların %8,6’sının, 2018 programında

ise kazanımların %9,2'sinin toplumsal cinsiyet ile ilişkili olduğu görülmüştür. Genel anlamda bu konuda bir farkındalığın olduğu söylenebilmektedir. Tatan vd., (2020)'nin yaptığı araştırmaya göre sosyal bilgiler öğretim programında yapılan değişiklikler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusu üzerinde durulmuş olsa da bunun yeterli olmadığı görüşü vurgulanmıştır. Araştırma sonuçları daha önce yapılan araştırma sonuçlarıyla bu noktada uyumlu bir tavır sergilemiştir. Daha önce “Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine” (Karaboğa, 2020) adlı çalışmada ise Sosyal Bilgiler ders kitaplarında toplumsal cinsiyet üzerine kalıp yargıları önerecek bulgular tespit edilmiştir. Bu doğrultuda öğretim programlarında sosyal ve siyasi yönelimler doğrultusunda yapılan yeniliklerin yeterli olmadığı söylenebilir.

Öğretim programının tüm unsurları bulgular kısmı ile uyumlu olarak tartışılacaktır. İlk olarak genel amaçlar noktasındaki değerlendirmeler verilecektir. 2005 ve 2018 Programı'nda yer alan amaçlardan 8. maddenin ülkemizde meslek tercihlerinin genel anlamda cinsiyetçi şekilde tercih edildiği gerçekliği doğrultusunda kurgulanması daha yerinde olabilir. Toplumsal sahadaki gerçeklikler ve mesleki anlamda cinsiyetçi yaklaşımlar, bu vurgulamalar ile Sosyal Bilgiler dersi alanında yok edilebilecek nitelikte görülebilir. Sosyal bilgiler dersi kapsamında çeşitli ülkelerin öğretim programlarına bakıldığında NCSS (2010) ve ABD (New York) (2016) programlarında; bilgi, yetenek, istendik davranış ve toplumsal değer kazandırmak hedeflenmektedir. Bu hedeflenen kazanımların 2018 yılında Türkiye'de yayınlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile içerik olarak örtüştüğü görülmektedir (Öztürk ve Kafadar, 2020). 2018 Programı'nda özel amaçlarda “cinsiyetçi ayrılıklara vurgu yapan davranış oluşturma” hedefi görülmemektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini giderme noktasında giriş bölümünde de bahsedildiği gibi en çok fayda sağlaması muhtemel unsurun değer öğretimi olduğu söylenebilir. 2018 Programı'nda değerlerin hangi kazanımlarla ilgili olduğu ve değerlerin öğrencilere nasıl öğretileceği konusunda belirsizlik olması değer öğretimi boyutunda programın geliştirilmesi gerektiğini savunabilir (Öztürk ve Kafadar, 2020). Sosyal Bilgiler çalışma alanı, ilk ortaya çıkmasından bu yana her dönem topluma belirli değerlerin öğretilmesinde aktif rol oynamıştır. Değerler eğitiminde karşılaşılan önemli sorunlardan biri, farklı ortamlardan kazanılan değerlerin birbirleriyle çatışması ve öğrencilerin bu değerleri içselleştirememesidir (Koçoğlu, 2015). “Eşitlik” değeri üzerinde yoğunlaştığımızda öğretim programındaki kazanımlardan anlaşılacağı üzere, bu değerlerin sınırları tam olarak

çizilmemiştir. Bu sebepten öğretmenin cinsiyet eşitsizliklerini vurgulaması gerçekteşmezse öğrencinin bu eşitsizlikleri görerek eşitlik değerini içselleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu sebeple “Eşitlik” değerinin sınırları çizilerek, kazanım ve amaçlarla desteklenerek, cinsiyet eşitsizliğinin de kapsamına alınması; değer öğretiminde de birçok yarar sağlayabilir. Bu gibi değişikliklerle Sosyal Bilgilerin potansiyeli kullanılarak erkekliklerin ve kadınlıkların tarihsel olarak yeniden yapılandırıp yeni biçimler egemen konuma getirilebilir (Connel, 2019: 130).

En manidar bulgunun, kazandırılmak istenen beceriler bölümünde ortaya çıktığı söylenebilir. Öğretim programında belirlenen becerilerde toplumsal cinsiyet ile ilgili beceri seçiminde bir düşünüş vardır. Toplumsal cinsiyet bağlamında 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yer alan beceriler incelendiğinde, öğrencilere eleştirel düşünme becerisinin kazandırılması; eşitlik ve adalet konusunda eleştirel bir düşünce yapısı kazanmalarına fırsat sunmaktadır (Freire, 1993; Gezer, 2018). Eleştirel düşünme becerisinin çıkarılması, cinsiyetçi ayrımcılıkların sorgulanması noktasında bir kısır döngü yaratmıştır. Eklenen kalıp ve ön yargıları becerisi ise eleştirel düşünmenin yerini dolduramamaktadır. Eleştirel düşünce becerisine sahip olan öğrenci, sorgulama sayesinde kültürel unsurların değerlendirmesini yapabilme becerisi edinir ve bunun sonucunda ise değişim gerçekteşmiş olur.

Öğretim programı hazırlayıcıları tarafından problem çözme ve karar verme becerilerinin eleştirel düşünme becerisini karşılayabileceği öngörüsünde olmaları durumu gözlemlenebilir. Fakat bireyin karşılaştığı bir probleme ilişkin en doğru çözümü bulması ve en doğru kararı vermesi için eleştirel düşünme becerisine sahip olması gereklidir. Bu beceriler arasında ilişki bulunsa da eleştirel düşünmenin, karar verme ve problem çözme becerilerinin temelini oluşturduğunu söylenebilir. Eleştirel düşünmeyen bir bireyin, cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili kulaktan dolma ve kalıplaşmış bilgileri kabulleneceği düşünülebilir (Açıkalin, 2018: 156-158). Bu sebeptendir ki öğrencinin kalıp ve ön yargıları fark etme becerisini kazanması zorlaştırılmıştır denilebilir. Ayrıca, sosyal katılım becerisinin, cinsiyetler arası farklılıklarının analizini gerçekteşirmesi, bu eşitsizliğe farkındalığın artmasının önünü açabilirdi. Bu açılım sonuçlarında ise problemin çözümü için yeni karar süreçlerinin tercihi gerçekteşebilir.

4. sınıf kazanımları eşitlik ve toplumsal cinsiyet konusunda değerlendirildiğinde, öğrencilerden beklenen bireysel farklılık ve kendi kimliğini tanımlamasına destekleyici kazanımlar sunulmaması

programın eksik olarak görülen bir yanıdır. Gelişimsel olarak bakıldığında; kendini ve çevresini tanımlama sürecinde olan 4. sınıf öğrencisi için sosyal rollere ilişkin bilinçlendirici çalışmalar yapılabilir. Rol konusunda bilgilendirme gerçekleştirilirken, daha çok cinsiyet temelinden arındırılarak gerçekleştirilmesi gerekir. Kimlik konusunda cinsiyet tanımlamaları içerik anlamında gerçekleştirilirken bu kategorileştirme durumlarının ayrıksılık üretme ihtimalleri göz önünde bulundurularak değiştirilen kimlikten ziyade kişisel farklılıklar üzerinde duran 2018 kazanımı daha yerinde olduğu söylenebilir. Fakat kişisel farklılıkların ve cinsiyet farklılıklarının kazanımda detaylandırılması öğretmen için daha etkin bir yol gösterici olabilir. 4. Sınıfta yer alan farklı kültürlere ve farklı bireysel özelliklere saygı gösterilmesine dair kazanımlarda bahsi geçen farklılık sözcüğünün açıklayıcı bir şekilde belirtilmesi eğitim uygulayıcıları tarafından ortak bir şekilde yorumlanmasını kolaylaştıracaktır.

5. sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'na bakıldığında “Birey ve Toplum” öğrenme alanında 2005 ve 2018 yıllarında, sosyal roller ve bu rollerin gerektirdiği sorumlulukları alma vurgusu dikkat çekmektedir. Rol konusundaki kazanımların öğrencileri yönlendirdiği ve geçmişten günümüze kadar süregelen kadın-erkek mesleği konusundaki kalıp yargıları desteklediği söylenebilir. Bu konuya kanıt olarak gösterilebilecek durum OECD verileridir. 1983 yılında OECD verilerine göre; 1978 yılında kayıtlı hemşirelerin %97’si kadın, mühendislerin %91’i ise erkektir (Connel, 2019: 35). Mevcut şartlarda, Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'nın, cinsiyetçi ayrımlara etkisinin yeterli olmadığına kanıt olarak gösterilebilecek bu durum, Sosyal Bilgiler Öğretim Programları'nda yapılması beklenen değişiklikleri zaruri kılmaktadır. Bu sebeple rol konusunda sınırların çizilmesi birçok anlamda olağan görülebilirken, toplumsal cinsiyet rollerinin bu sınırlamanın dışında kalması ve öğretim programlarına da bu ayrımın yansıtılması gerekliliği söz konusudur. Rol konusunda bu yapılanmaların akabinde, mesleki tercihlerde ve bireylerin cinsiyet kalıplarının sınırına rahatlıkla çıkabileceği öngörülebilmektedir. Bu değişikliğe esin kaynağı olabilecek örnekler mevcuttur. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nin Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nın incelenmesi sonucunda, “İnsan ve Toplum” öğrenme alanında ifade edilen amaçlardan birinin “Yabancı düşmanlığına ve aşırı tutumları önleme, insan haklarına ve cinsiyet eşitliğine saygı duyma” ibaresinin yer aldığı görülmüştür. Yine “İnsan ve Toplum” öğrenme alanında yer alan “Kadınların ve erkeklerin rollerine ilişkin kalıplaşmış düşünceleri tespit etme ve toplumda kadının rollerine ilişkin ön yargılı düşüncelerin farkında olma” hedefi vardır (Bengiç Çolak, 2016: 115-

116). Görüldüğü üzere; Çek Cumhuriyeti'nin öğretim programında yer alan bu hedef ve amaçlar, dünyada birçok ülkede uygulanmaktadır. Diğer ülkelerin bu tür hedef, amaç veya kazanımlarını öğretim programlarına alarak cinsiyet eşitsizliklerini gidermede daha samimi çaba göstermeleri, sorunun çözümünün de kendiliğinden gerçekleşmesini muhtemel kılabılır. Araştırmanın teori kısmında bahsedildiği gibi sosyal bilgiler çalışma alanı; bu değişimi gerçekleştirme gücüne, kudretine ve toplumu şekillendirici bir özelliğe sahiptir.

6. sınıf kazanımları incelediğinde, “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanında ilk kez eşitlik değerinin ön planda tutulduğu görülmektedir. Kadına dair ilk olarak değinilen bu kazanımın değiştirilmesinin uygun olmadığı söylenebilir. 2005 Programı'nda yer alan kadının konumunu kazandığı haklara göre yorumlayabilme kazanımı, öğrencinin tarihsel süreçte kadın haklarını kazanmasının idrakine ortam hazırlaması ve sonraki süreçte bu hak taleplerini yönlendirebilecek olmasıdır. Fakat 2018'de sosyal hayatta kadına verilen değer bilincinde olma kazanımı, pozitif ayrımcılığı akıllara getirebilmekte olup daha çok duygusal mahiyette kadına bir anne olarak verilen değerlerin yine roller çerçevesinde olduğu söylenebilir. Burada sorgulanması gereken husus ise kadına verilen değer, bir değerden öte hak olması durumudur. Yani kadına verilen değer, cinsiyetçi bir yaklaşım ve ayrımcılık noktasında etki oluşturmaktadır. Kadının sahip olduğu değerler doğuştan itibaren hakkı olan değerlerdir. Kazanımın bu şekilde belirtilmesinin yeterli olmadığı da ifade edilebilir.

7. sınıf 2018 Programı'nda, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında yer alan mesleki tercih ile alakalı kazanımda ise öğrencilerin kültürel etkiler ile oluşan meslek algılarının değişimini ele almak etkili olabilir. Kadınlara yönelik meslek sınırlamaları bu çerçevede toplumda hala etkisinin kırılması beklenen bir durumdur. Bu durumun kazanım içerisinde eritilerek verilmesi meslek seçiminde öğrencinin cinsiyetçi yaklaşımlarından arınmasını sağlayabilir.

Sonuç

Literatür taramasında incelenen toplumsal cinsiyet kuramları perspektifinde 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı değişikliğinin karşılaştırmalı analizini amaçlayan araştırmada uzun bir süre hüküm süren biyolojik yaklaşımın etkilerini görmek mümkündür. Biyolojik kuram, dünya genelinde eğitimin ön planda olduğu dönemde etkili olmasından dolayı birçok disiplinin içine sızarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin normal görülmesine sebebiyet

vermiş olabilir. Tarihsel süreçte toplumsal cinsiyet alanında yaşanan kuramsal gelişmelerin ve bakış açılarının dikkate alınarak öğretim programlarının oluşturulması toplumsal cinsiyet eşitsizliklerin giderilmesine katkı sağlayabilir. Sosyal ve siyasal farkındalık söylemlerinin öğretim programlarına gerçekçi bir şekilde yansımadağı araştırma sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında yapılan değişiklikler demokratik ve çağdaş dünya söylemlerini destekleyici nitelikte cinsiyet eşitsizliklerinin üzerine eğilmelidir. Açık ifadelerle cinsiyet eşitsizliğini giderecek amaç ve kazanımlar eklenmelidir. Ayrıca Sosyal Bilgiler dersinin değerler öğretimindeki etkin rolü göz önünde bulundurularak araştırmalar bu noktada çeşitlendirilebilir.

Kaynakça

- Açıklan, M. (2018). *Araştırmaya Dayalı Sosyal Bilgiler Öğretimi* (2. Baskı.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Anar, B. (2011). *Evlü ve Çalışan Yetişkinlerin Toplumsal Cinsiyet Rollerü İle Evlilik Doyumu ve İş Doyumu İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Başaran, M. (2019). *Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Konya.
- Bengiç Çolak, G. (2016). Çek Cumhuriyeti. Cemil Öztürk (Ed.), *Farklı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programları içinde* (s. 106-129). Ankara: Pegem Akademi.
- Bora, A. (2012). *Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. (M. Soran, Ö. Şensoy ve M. Ergün, Der.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Connel, R. W. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (4. Baskı.). Soydemir, C. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dolunay, A., Kasap, F. ve Solman, A. (2018). Toplumsal Cinsiyet Ve Türk Sinemasında Kadının Sunumu Temelinde Mustang Film İncelemesi. *The Turkish Online Journal of Design Art and a Communication*, 8 (4), 627-646.
- Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdal, Ç. (2010). *Türkiye'de Ulusal Kanallarda Yayınlanan Prime-Time Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerü Açısından Ailenin Sunumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans

- Tezi). Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinema-TV Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Gezer, M. (2018). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Sosyal Adalet Eğitimine Kuramsal Bir Bakış. Serkan Dinçer (Ed.), *Değişen Dünyada Eğitim içinde* (s. 309-322). 10.14527/9876052412480.22
- Giddens, A. (2009). *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*. Altaylar, G. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gordon, M. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*. Akınhay, O. ve Kömürcü, D. (Çev.). Ankara: Bilim Sanat Yayınları. (Orijinali 1999'da yayımlanmıştır).
- Gümüőođlu, F. (2008). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi*, 2 (4), 39-50.
- Güneş, Ö. (2008). Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Ayrımı (1990-2006). *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19 (2), 81-93.
- Jahoda, G. (2017). *Sosyal Psikoloji Tarihi* (2. Baskı). Başlı, Ş. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karaboğa, M. (2020). Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Cinsiyet Rollerini. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15 (10), 4847-4881 . 10.26466/opus.686709
- Koçoğlu, E. (2015). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Temel Disiplinler ve Çalışma Alanları. Ramazan Sever (Ed.), *Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde* (s. 49-76). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lavenda, H. R. ve Schultz, A. E. (2019). *Kültürel Antropoloji*. İşler, D. ve Hayırlı, O. (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Orijinali 2008'de yayımlanmıştır).
- Macionis, J.J. (2017). *Sosyoloji* (13. Baskı). Akan, V. (Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005a). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 4-5. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005b). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6. ve 7. Sınıflar)*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Oktik, N. (2006). Yapı ve Değişime Araştırmalarında Arayışlar, Felsefe ve Sosyal Bilimler. Kubilay Hoşgöre (Ed.), *Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri Tam Metni içinde* (s. 217-232). Ankara: Vadi Yayınları.
- Özkan, U. B. (2019). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Öztürk, C. ve Deveci, H. (2016). Farklı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Değerlendirilmesi (2. Baskı). Cemil Öztürk (Ed.), *Farklı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programları içinde* (s. 1-41). Ankara: Pegem Akademi.
- Öztürk, C. ve Kafadar, T. (2020). Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Değerlendirilmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 10 (1). 112-126. 10.23415/tred.550508
- Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar*. Doğan, N. (Çev.). İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. Hülür, H. (Çev.). Ankara: Deki Yayınları.
- Tatan, M., Demir, F. B. ve Haçat, S. O. (2020). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Kadın İmajı (1968-1998-2005-2018). *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi (TÜBAD)*, 5 (1), 68-79.
- Tezer Asan, H. (2010). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması. *Fe Dergi*, 2, 65-74.
- Vargel Pehlivan, P. (2017). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar: Bir Literatür Taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (31), 497-521.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2018). Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Geliştirilmesi) (7. Baskı). Elburuz, L. ve Ayas, M. R. (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 107-132
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 23.11.2021 / Kabul/Accepted: 14.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atf/Citation: Aydeniz, A. ve Adıyaman, M. A. (2021). Anti-Hümanizme Karşı Ekolojik Hümanizm: Murray Bookchin'in Toplumsal Ekolojisi (Çağdaş Anti-Hümanist İzleklerin Bir Eleştirisi). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 107-132

Araştırma Makalesi / Research Article

Abdulsemet AYDENİZ*

*Araş. Gör. Dr.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-0312-4928
asamedaydeniz@gmail.com

Mehmet Ali ADIYAMAN**

**Felsefe Öğretmeni
Milli Eğitim Bakanlığı
ORCID: 0000-0003-3267-2234
mehmetaliadiyaman@gmail.com

Anti-Hümanizme Karşı Ekolojik Hümanizm: Murray Bookchin'in Toplumsal Ekolojisi (Çağdaş Anti-Hümanist İzleklerin Bir Eleştirisi)
An Ecological Humanism versus Anti-Humanism: Murray Bookchin's Social Ecology (A Critical of Contemporary Anti-Humanist Them)

Öz

Bu çalışma aydınlanmacı gelenekten yola çıkan Amerikalı düşünür Murray Bookchin'in (1921-2006) ekolojik hümanist yaklaşımına (Toplumsal ekoloji) dayanarak bazı anti-hümanist izleklerin (Malthusçuluk, Sosyobiyoloji, Sosyal Darwinizm, Öjenizm, Eko-Mistisizm, Post-modern Nihilizm, Mizantropi vs.) temel mantığının geçersiz olduğunu özellikle etik-politik anlamda tehlike saçan yaklaşım veya tavırlar olduğunu iddia etmektedir. Çünkü kendi varlığını görmezden gelen, hiçleştiren ve hatta kendi varlığını yok etmeye yönelik her düşünce, bir olanak olmaktan çıkar. Bu nedenle bu çalışma, günümüzün temel sorunlarının kökeninde, anti-hümanistlerin iddia ettiği gibi aydınlanmacı hümanizmin değil; tam da insanı hiçe sayıp bir olanak olmaktan çıkartan,akıl-karşıtı,dinsel, sezgisel, metafiziksel, mistik,ilkelci, nihilist, hırşçı, üstenci ve mizantrop gibi eğilimlere sahip anti-hümanist izleklerin olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu çalışma İnsan-doğa ilişkisine dair yeni bir bakış açısı getirme iddiasıyla, “ekoloji” ve “toplum” kavramlarından yola çıkarak doğanın bir parçası olan insanın, kendine özgü yaşamı ve doğadaki eşsiz rolünü göz önünde bulunduran bir toplumsal ekoloji yaklaşımını merkeze almaktadır. Ayrıca bu çalışma, günümüzün temel sorunlarının aşılması noktasında, anti-hümanizme karşı bir meydan okuma olarak ortaya çıkan Bookchin'in ekolojik hümanizminin önemli bir olanak olduğuna vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hümanizm, anti-hümanizm, ekolojik hümanizm, murray bookchin, toplumsal ekoloji.

Abstract

Based on the ecological humanist approach (Social ecology) of the American thinker Murray Bookchin (1921-2006), who set off from the Enlightenment tradition, this study claims that the basic logic of some anti-humanist paradigms (Malthusianism, Sociobiology, Social Darwinism, Eugenics, Eco-Mysticism, Postmodern Nihilism, Misanthropy, etc.) are invalid, incredibly ethically and politically dangerous approaches or attitudes. Because every thought that ignores its existence makes it nothing and even tends to destroy its existence ceases to be a potential. For this reason, this study proposes that today's fundamental problems are not because of enlightened humanism as the anti-humanists claim. As it is proposed in this paper, anti-humanist themes and anti-rational, religious, intuitive, metaphysical, mystical, nihilistic, ambitious, bossy, and misanthropic tendencies ignore human beings. Therefore, this study focuses on a social ecology approach that considers the unique life and role of man, who is a part of nature, based on the concepts of "ecology" and "society," with the claim of bringing a new perspective on the human-nature relationship. In addition, this study emphasizes that Bookchin's ecological humanism, which emerged as a challenge against anti-humanism, is a significant opportunity to overcome today's fundamental problems.

Keywords: Humanism, anti-humanism, ecological humanism, murray bookchin, social ecology.

Giriş

“Aydınlanmacı Hümanizm, toplumun sadece akılcı değil, aynı zamanda bilge, sadece etik değil aynı zamanda tutkulu biçimde vizyon sahibi hale getirileceğine yönelik umut verici bir mesajdır. (...) Çünkü insanlar sadece var olmanın ötesinde umut edebilirler, sadece hatırlamanın ötesinde öngörebilirler, sadece pasif varlıklar olarak oturmaının ötesinde aktif failler olarak yaşayabilirler, dünyayı sadece kabul etmenin ötesinde iyiye dönüştürebilirler, sadece uyum sağlamasının ötesinde yenilik yapabilirler.”

(Murray Bookchin, İnsanlığı Yeniden Büyülemek)

İnsan, bu dünyanın başına gelmiş büyük bir felakettir, son derece tehlikeli, yıkıcı ve kötü bir varlıktır hatta doğanın kanseridir. İnsan lanetli bir varlıktır. İnsan varlığı, bu gezegende var olmamalıdır. Bu gibi -insan sorunsalına/bunalımına işaret eden- bazı ifadeler, son yıllarda başta çevreciler olmak üzere birtakım kesimler tarafından sıkça dile getirilmektedir. Sıkça karşılaştığımız bu anti-hümanist (insancılık karşıtı) hatta mizanrop (insan-sevmez) ifadeler ne anlama geliyor? Bu ifadelerin altında yatan temel saik nedir? Bu gibi ifadelerin ya da düşüncelerin epistemolojik, ontolojik hatta etik-politik

zemini nedir? Bu gezegende kendi varoluşunu bir sorun olarak görmek ne anlama geliyor? İnsan, neden kendisini lanetler? Neden kendisini bu gezegende bir kanser, bir parazit ya da olmaması gereken bir varlık olarak görür? Bu tip tavırların mantıksal açıdan herhangi bir geçerliliği var mıdır? Bu ifadeler saltbasit yüzeysel eleştirilerden mi ibaret yoksa benliğe veya varoluşa yönelensahici ifadeler midir? Bu gibi sorulara cevap arayanbu çalışma genel anlamda çağımızda yaşanan insan bunalımının veya sorunsalının kökenlerine eğilmeye çalışmaktadır. Bu çalışma, Murray Bookchin'in ekolojik hümanist yaklaşımına (Toplumsal Ekoloji) dayanarak bazı çağdaş anti-hümanist izleklerin (Malthusçuluk, Mizantropi, Eko-Mistisizm vs.) temel mantığının yanlış olduğunu özellikle etik-politik anlamda risk taşıyan yaklaşım veya tavırlar olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle bu çalışma, insan bunalımı dahil, günümüz modern dünyasının temel sorunlarının kökeninde yaygınca bilindiği haliyle akla ve insana vurgu yapan aydınlanmacı veya laik hümanizm değil; tam da bu genel kanının aksine insanı hiçe sayan ve bir olanak olmaktan çıkartan, akıl-karşıtı, dinsel, sezgisel, metafiziksel, mistik, atavistik, ilkelci, nihilist hatta hırşçı, yıkıcı ve mizantrop eğilimlere sahip anti-hümanizmin bazı izlekleri olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle insanı bir ahlaki fail (etik özne) olmaktan çıkartıp yerine başka bir ahlaki fail inşa etmek, insanın ahlaki sorumluluğunu da görmezden gelmek veya yok saymak anlamlarına gelir. Bu nedenle kendini biyo-merkezci veya eko-merkezci diye tanımlayan bazı akıl-karşıtı, mistik, ilkelci, anti-hümanist ekolojist yaklaşımlar -örneğin derin ekoloji gibi-mevcut akıldışı, yıkıcı, tahakkümcü, anti-ekolojik kapitalist toplumsal sistemin varlığını teşhir etmekten çok, bu unsuru görmezden gelmeye veya görünmez kılmaya hatta sistemin devamlılığına yarayacak bir politikaya payanda olmaya yaramaktadırlar. Başka bir deyişle mevcut insani, ekolojik ve toplumsal sorunlarımızın ana sebebini gözden kaçırmaya yarıyorlar. Dolayısıyla sahici, gerçekçi ve daha da önemlisi akılcı bir yaklaşımla yaklaşılmadığında mevcut sorunların -başta ekolojik kriz olmak üzere- anlaşılması ve bir çözüme kavuşturulması bir yana iş daha da çetrefilleşmekte veya derinleşerek çözümsüz ve daha yıkıcı bir hal almaktadır. Dolayısıyla anti-hümanist yaklaşımlar, zaten mevcut kapitalist toplumsal sistemde hiçleştirilen, nesnelleştirilen, dışsallaştırılan veya daha doğru bir ifadeyle araçsallaştırılan özneyi daha da ucubeleştirmeye daha da faillliğini düşürmeye sebep olmaktadır. Ve bu tavırları, özne yerine, sınır tanımaz ulus aşırı şirketlere, otoriter tahakkümcü kurumlara, insanı hiçe sayan devlet mekanizmasına, teknokrasiye, bürokrasiye ve daha da önemlisi ırkçılık, köktencilik, dincilik, cinsiyetçilik gibi insanı

merkezine almayan tarihsel, toplumsal, dūřünel bazı yıkıcı yapılaraya yarar. Dolayısıyla bu anti-hümanist izlekler karşısında yeni bir doğa-insan tanımlanmasına yönelik bir ihtiyaç, son yarım yüzyıldır hiç olmadığı kadar hâsil olmuştur. Bu nedenle başta ekolojistler olmak üzere, sol-marksist çevrelerden köktenci dini yaklaşımlara kadar birçok kişi/yaklaşım insanı-doğayı yeniden tanımlamaya girişmişleridir. Bu bağlamda öne çıkan önemli düşünürlerden birisi de Bookchin'dir. Özellikle insanı, doğanın evrimsel gelişiminin özel bir sonucu, doğanın öz-bilince varmış sesi, uzantısı hatta değerin ve özgürlüğün cisimleşmiş hali olarak tanımlayan ekolojik hümanizmi- özellikle insanlığın temel sorunlarının aşılması noktasında- vurgulanmaya değerdir. Fakat Bookchin'in ekolojik hümanizminin anlaşılabilirliği açısından ilkin hümanizme ve anti-hümanizme kısaca değinmek gerekir.

1. Hümanizm, Anti-Hümanizm ve Ekolojik Hümanizm

Hümanizm, en genel anlamda, insanı merkeze alan özgürlükçü bir düşünce tarzı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hümanizm, insan varlığını tek ve en yüksek değer kaynağı olarak gören, bireyin yaratıcı ve ahlaki gelişiminin, rasyonel ve anlamlı bir biçimde, doğaüstü alana hiç başvurmadan, doğal yoldan gerçekleştirilebileceğini belirten ve bu çerçeve içinde, insanın doğallığını, özgürlüğünü ve etkinliğini ön plana çıkartan bir felsefi akımdır (Göçmen, 2015; Zekiyan, 1982). Aynı zamanda insanın kendisinin ve ilgilerinin / çıkarlarının çok temel bir öneme haiz olduğunu savunan bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Öte yandan insan varlıklarına var olanların meydana getirdiği genel varlık şeması içinde özel bir konum atfeden bir öğretilerdir. Hümanizm genelde, insan varlıklarının kendi içinde bir değer taşıdıklarını öne sürmektedir. Hümanizm denince, kökenleri antik Yunan düşüncesine, insanı felsefi düşüncenin merkezine geçiren Sokrates'e, "insan her şeyin ölçüsüdür" diyen Protagoras'a kadar geri gittiğini söylemek mümkündür. Ama esas olarak 14. ve 15. yüzyılda Rönesans döneminde, Tanrı'dan uzaklaşan dikkatin insana yönelmesiyle ortaya çıkmış bir kültür akımıdır (Cevizci, 2007: 863-964). Başka bir deyişle "Rönesans ile birlikte insanın gözlemlerinin, araştırmalarının ve düşünülerinin odak noktasına bütün ilişkileriyle [tanrı düşüncesi yerine] doğa ve insanın kendisi gelip oturmuştur. Yani insan gözünü doğaya ve doğanın içinde bulunan kendisine döndürmüş, bilimsel araştırmalarda, felsefede ve kelimenin en geniş anlamı ile toplumsal pratikte, kendi sorunlarını ve değerlerini odak noktası haline getirmiştir"(Göçmen, 2007: 27). Dolayısıyla Hümanizm, tanrı

merkezli değil, insan merkezli olmayı savunan kültürel ve entelektüel bir akım, bir düşünce tarzıdır. Daha çok akli ve bilimi ön plana alan hümanizm, bu anlamda seküler, hatta ateist bir akım olarak da düşünülür. Aynı zamanda tanrı olmadan da etik olunabileceğini savunan bu yaklaşım, insan temelli bir etik anlayışı benimsemiş, genelde laik, dine karşı açık, demokratik ve nötr bir pozisyonun alınması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle hümanist ahlak anlayışı otonomdur. Dini metinlere ya da doktrinlere dayanmaz daha çok *akla* dayanır. Ayrıca Hümanizm insanların potansiyellerinin tamamına ulaşmalarını ve kişisel olarak büyüme gerçekleştirmelerini merkezine alan iyimser bir bakış açısıdır. İşte Rönesans'ın, insanı merkeze alan bu düşünsel tutumuna ya da "ruh haline" genellikle "hümanizm" denilmektedir (Göçmen, 2007: 27). Bookchin'e göre Rönesans hümanizminden (klasik hümanizm) farklı olarak 18. yüzyıl bilimsel ortamında ortaya çıkan tamamen akli temele alan Aydınlanmacı Hümanizm, insanlığın gelişiminde önemli bir sıçrayışı gerçekleştirdi. Çünkü bu dönemde akıl sadece insanın tanımlayıcı özelliği statüsüne yükselmekle kalmadı. Aynı zamanda insanın toplumsal ilerlemesini ve ahlaki gelişimini eleştirel biçimde değerlendiren mükemmel hakem ve mükemmel bir güç olarak görüldü. 18. yüzyılın büyük aydınlanmacılar, aklın, batıl inanç ve tahakkümün prangalarını yok ederek özgürlük yolunu aydınlatacağına inandılar. Çünkü onlara göre, dünyanın kendisi doğası gereği akılcıydı. Bu aydınlanmacılar, insanı, cennetten kovulan bir suçludan kendisini ve kaderini bilme gücü olan yaratıcı bir özneye dönüştürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim "bilen insan"a dair bu kapsamlı görüş, teolojik kısıtlamalara karşı mücadelede yeni ortaya çıkan doğa bilimlerini güçlendirmiş, toplumsal ilerlemeye olan inancı tahminin ötesine taşıması sanayi devriminin teknolojik yeniliklerini beslemiştir. Aydınlanma felsefesinin akla, bilime, tekniğe, ilerlemeye onca vurgu yapmasına rağmen bu durum, beraberinde büyük bazı paradoksları getirmiştir. Örneğin, sanayi devrimi, akılcı gözükmemesine rağmen çalışan sınıflara korkunç bir sefaleti getirmiştir. Ulusal haklar akılcı sayılmasına karşın kültürel ve etnik nefreti doğurmuştur. Şehirlerin, ticaretin, imalatın ve bireysel çıkarın büyümesi son derece akılcı gözükmürken beraberinde korkunç, yağmacı, yıkıcı olan modern kapitalist sistemi doğurtmuştur. Bilgi-teknik son derece akılcı bir güç olarak gözükmürken doğa hiç olmadığı kadar bunlarla tahakküm altına alınmıştır. Bu paradokslar sonucunda hümanizme, ilerlemeye, tekniğe özellikle de akla yönelik tepkiler gelişmiştir. Dolayısıyla "Rönesans ile başlayıp toplumsal ve kültürel yapıda köklü değişikliklere yol açan ve 'modern toplumsal formasyon'u ortaya çıkaran süreçler neticesinde doğa, içinde

yaşanılan bir yer olmaktan çıktığı, üzerinde çalışılan, üretim yapılan bir nesneye indirgenildiği bir görüş ortaya çıkmıştır” (nder, 2003: 17). Başka bir deyişle aydınlanmacı hümanizm ile doğa iyice tahakküm altına alındığına, hatta doğanın dışsallaştırıldığına, tekileştirildiğine, nesnelleştirildiğine, kozmik düzenin parçalandığına, bu sebeple dünyanın ve toplumsal yaşamın bir anlam kaybına uğradığına, hatta insanın kendisinin de araşsal bir konuma düştüğüne ilişkin yaygın bir görüş olduğu söylenebilir. Bu durum, insanın kendisinin de nesne haline geldiği, insanın kendine, topluma ve doğaya yabancılaşması karşısında, doğaya karşı bir kayıtsızlığı da beraberinde getirdiği, haliyle doğanın yıkımı karşısında hem fail hem de seyirci kaldığı bir durumun ortaya çıktığı düşüncesi oluştu. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan yıkıcı iki büyük savaştan sonra teknolojinin tahrip gücünün yksekliliğinin anlaşılması ve son yarım yüzyılda ekolojik ve çevresel sorunların iyice baş göstermesiyle doğada yaşanan tahribatın aleni bir hal alması, işsizlik, savaş, g, yoksulluk, yalnızlık, yabancılaşma, anlamsızlık, değerlerin yitimi karşısında hem doğa-korumacı yaklaşıma sahip bazı ekolojistlerden, çevrecilerden, hem de teknoloji karşıtlarından, mistik, sezgisel, romantik hatta dini çevrelerden vs. *aydınlanmacı ilerlemeci hümanizme* yönelik çeşitli cephelerden eleştiriler olmuştur (Taylor, 2011). Özellikle doğa üzerinde hâkimiyeti meşrulaştıran tavrılara yani aslında insanı merkeze alan yaklaşımlara yönelik sert eleştiriler getiren bu çevreler, bu sefer anti-humanist bir tutumun tam anlamıyla gelişmesine yol açmıştır. Özellikle 1960’ların sonunda ekolojik krizin kökenlerinin bazı felsefi, dinsel, kültürel ve metafiziksel düşünceler olduğunu öne süren çalışmaların ortaya çıkmasıyla eleştirilerin yönü ve dozu daha da artmış bu sebeple sadece aydınlanmacı, laik, ilerlemeci hümanizme yönelik eleştiriler değil, neredeyse insana/akla vurgu yapan tüm yaklaşımlara hatta insanı merkeze alan dinlere, ideolojilere, felsefelere vs. yönelik bile eleştiriler ileri sürülmüştür.¹

¹ şüphesiz bu çalışmalardan en popüleri 1967 yılında *Science* dergisinde yayınlanan Amerikalı LynnWhite’in ‘*Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri*’ adlı çalışmasıdır. White, bu çalışmasında ekolojik krizin köklerini batı uygarlığının felsefi, metafizik, dinsel düşünme biçimlerinde –zellikle katı insan merkezci bir din olarak Hıristiyanlıktadır. Ona göre ekolojik krize zemin hazırlayan katı insan-merkezci dinlerin doğayı insanın emrine peşkeş ektiiğine ve bunu meşrulaştırdığına bu sebeple insanın doğayı çok hor gördüğüne dikkat çeker. Buna benzer bir yaklaşımı daha sonra E.F.Schumacher’in 1973’te yazdığı *Kk Güzeldir* adlı eserinde görüyoruz. Schumacher bu eserinde daha çok kk ölçekli bir ekonomik sistemin (kk yerel işletmeler) üzerinde dursa da; bu eserinde çağımızın karşı karşıya kaldığı sorunların kökeninde bazı aydınlanmacı geleneğe ait metafizik düşüncelerin yer aldığını ne sürer: ‘evrim fikri’, ‘rekabet ve doğal Seçim fikri’, ‘görecelik,’ ‘pozitivizm’, ‘tarihsel

Dolayısıyla hümanizme özellikle ekolojistlerden önemli eleştirilerin geldiği söylenebilir. Fakat bu eleştirilerin bir kısmının haklılık payı olsa da, çoğu eleştirinin aslında temelsiz olduğunu iddia edilebilir. Aslında yukarıda dile getirilen eleştiriler aydınlanmacı hümanizme veya akla değil de; tam tersine akıl-karşıtı, anti-hümanist izleklere -ki bu izleklere Bookchin'e göre tahakkümcü kurumlar başta olmak üzere, devlet sistemi, kapitalist toplumsal sistem, ırkçılık, Malthusçuluk, Sosyobiyojoloji, Mistisizm, İlkelcilik, Sosyal Darwinizmvs'dir.-yöneltilmelidir. Çünkü "doğaya egemenlik düşüncesi kimi zaman iddia edildiği gibi ağırlıklı olarak aydınlanma geleneği yüzünden ortaya çıkmamıştır, eski çağlardan beri var olan doğaya egemenlik düşüncesi aydınlanma döneminde yeni bir şekil alarak devam etmiştir." (Çakar, 2000:19)

Hümanizme yönelik eleştiriler getiren veya kendisini tam anlamıyla hümanizmin karşısında konumlandıran birçok yaklaşım söz konusu olmasına rağmen, hümanizme her eleştiri getiren yaklaşım anti-hümanist olarak değerlendirilmemelidir. Örneğin ekolojik düşünce içerisinde yer alan Toplumsal ekoloji, hümanizme yönelik bazı eleştiriler getirmesine karşın anti-hümanist değildir. Fakat yine ekolojik düşünce içerisinde yer alan ve kendilerini biyo-merkezci olarak tanıtan ve genelde biyo-eşitlikçi bir yaklaşımı -insanı doğadaki diğer varlıklarla bir ve eşit görmek- savunan Derin ekoloji gibi ekomistik yaklaşımlar Bookchin'e göre tam bir anti-hümanisttir (Bookchin, 2019). Bunun yanında ekolojik ve çevre problemlerinin teknik problemler olarak değil, ekonomik ve toplumsal problemler olarak ele alınmasının gerekliliğini dile getiren ve bunun da baskıcı önlemlerle -örneğin nüfusun zorla azaltılması gibi- birlikte yürütülmesini düşünen bir fikir akımı olarak *Yeni Malthusçuluk* (Mellos,1988);insan ırkının "sağlıksız" ve "kötü" bireylerinin ayıklanması ve "çiftleşmenin" düzenlenmesi yoluyla ıslahını savunan *Öjenizm* (Aultman, 2006); Sosyal davranışların evrimci açıklaması veya evrim kuramının toplumsal alana uygulanması teorisi olarak kabul gören *Sosyobiyojoloji* (Seegerstrale, 2001); Charles Darwin'in evrim kuramının genişletilerek özellikle "doğal seçim" ilkesinin sosyal alanda uygulanması olarak kendini gösteren *Sosyal Darwinizm* (Lennox, 2008); insan varlığından nefret eden bir yaklaşım olarak *Mizanropi*; hakikati kavramada hem yetersiz hem de kibir ve küstahlığın kaynağı olarak akli reddedip yerine gizli bir düşünme

materyalizm' ve 'freudçuluk' " gibi. Ona göre bu metafizik düşünceler yaşamı ve ruhu etkisi altına almış ve zedelemiştir. (Bkz: Schumacher, E. F. *Küçük Güzeldir*, çev. Osman Çetin Deniztekin, İstanbul: Varlık Yayınları, 2010, 5.Basım.)

olarak sezgiyi ya da i gry savunan bazı mistik anlayışları ve daha da önemlisi Nietzsche'den Martin Heidegger'e, Michel Foucault'a, Jacques Derrida'dan Gilles Deleuze'e ve Jean Baudrillard'a uzanan güçlü savunucularıyla akla saldıran postmodern yaklaşımla beraber Bookchin, nihilizmi de anti-hümanist olarak görmektedir. Özellikle 1960'lardan itibaren yapısalcılar tarafından benimsenen bir yaklaşım olarak postmodern anti-hümanizm, insan zgrlgnn bir yanılısına olduğunu ifade eder. Descartes'le başlayan özne merkezli felsefeye ve aydınlanmanın yılmaz savunuculuğunu yaptığı hümanizme şiddetle karşı çıkan post-modernizmin anti-hümanizmi, hümanizmin yalnızca sorgulanmamış, söz-merkezci bir st anlatı olduğunu dile getirir. Hümanizmin insani özneyi merkeze koyduğunu, insanın evrenin her şeye hükmeden, her şeye karar veren ve her şeyi kontrolü altında tutan efendisi olduğunu ima ettiğini ne süren postmodernistler, hümanist felsefeyi genelde baskıcı bulur ve dolayısıyla, özneyi mahkm ederler. Cevizci'ye göre, post-modernistler, hümanizmin, adalet ve eşitlik aradığını iddia etmesine karşın, liberal toplum tarafından adaletsizliği ve eşitsizliği meşrulaştırmak için kullanıldığını ileri sürmektedirler. Dahası hümanizm batının stnlğini kültür emperyalizmini onun başka kültürler üzerindeki tahakkümünü meşrulaştırmak üzere kullanılmış sahtekar iki yüzlü bir ideolojidir (evizci, 2007: 120). Dolayısıyla post-modernistler, hümanizmin tam karşısında konumlandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Görüldüğü zere Hümanizme yönelik çeşitli cephelerden birtakım eleştiriler yöneltilmektedir. Özellikle etik-politik anlamda insanı merkeze alan ve onun akılcı bir varlık olmasına vurgu yapan aydınlanmacı hümanizme yönelik eleştiriler üzerinden bir anti-hümanist eğilimin geliştiği söylenbilir. Nitekim günümüzün genel durumuna baktığımızda hemen hemen her yerde çok güçlü bir eğilim olarak anti-hümanizm karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan bu durumun insanlığın geleceği açısından bir tehlike işaret ettiğini söyleyen, tüm bu anti-hümanist egemen ortama rağmen Aydınlanmacı Hümanizmin, zgrlk, akılcı, ilerlemeci, iyimser ve umut vadeden, bilimsel, laik eğiliminin savunulması gerektiğini düşünen yaklaşımlar da söz konusudur. Özellikle aydınlanmacı hümanizmin geleneğine yaslanarak doğayı ve insanı akılcı bir erveden yeniden ele alıp ne doğayı ne de insanı yadsıyan ne de herhangi birisini önceleyen ekolojik, doğalci, zgrlk, bütüncül ve tamamlayıcı bir yaklaşım olan ve Bookchin tarafından ileri sürülen toplumsal ekoloji, anti-hümanizme itiraz eden yeni ekolojik bir hümanizmin inşasına girişmektedir. Bookchin'e göre insanın yıkıcı ve tahrip edici tarafları

olduğu kadar doğanın selametini de gözetecek ve iyileştirecek yapıcı tarafları da vardır. Tüm bunlarla birlikte duyarlılık, sezgi, duygu ve manevilik varlığımızın bir parçası olarak ne kadar önemli olurlarsa olsun; yine de yaşamımızda akıl, her zaman için bir nöbetçi, sürekli bir meydan okuyucu ve düzeltici bir işlev olarak öne çıkartılmalıdır şeklinde düşünen Bookchin'in akılcı yaklaşımını ekolojik bir hümanizm olarak değerlendiren Brian Morris, Murray Bookchin'i Lewis Mumford ve Rene Dubos ile birlikte ekolojik hümanizmin (ekolojik insancılığın) öncülü olarak ele almaktadır (Morris, 2019).

2. Anti-Hümanizme Karşı Bir Ekolojik Hümanizm: Bookchin'in Toplumsal Ekolojisi

Bookchin, 1950'lerden sonra, insan-doğa ilişkisine dair yeni bir bakış açısı getirme iddiasıyla, “ekoloji” ve “toplum” kavramlarından yola çıkarak doğanın bir parçası olan insanın, kendine özgü yaşamı ve doğadaki eşsiz rolünü göz önünde bulundurarak bir toplumsal ekolojisi olduğunu öne süren bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Daha doğrusu ekolojiyi toplumsal alana uygulayan Bookchin, aydınlanmacı gelenekten beslenerek akılcı, bilimsel, özgürlükçü ve ekolojik bir perspektife sahip olan ve yıkıcı kapitalist toplumsal sistemin aşılabilmesinin ancak doğayla uyumlu, akılcı, özgürlükçü bir toplum yeniden kurulmasıyla mümkün olabileceğini ileri süren doğaya, insana, topluma, evrime, tarihe, ekonomiye, siyasete, etiğe, tekniğe ve daha bir çok konuya ilişkin-kendisiyle de özdeşleşmiş kapsamlı ekolojist bir yaklaşım ileri sürmüştür. Bu yaklaşımına kısaca “toplumsal ekoloji” adını verdi. Bookchin'e göre, toplumsal ekoloji, her şeyden önce *toplumun doğayla olan ilişkisini* ele alarak insanın doğal evrimi destekleyebileceğini, canlandırabileceğini, doğanın evrimine zengin bir katkıda bulunabileceğini iddia eden ve araştıran bir yaklaşımdır (Bookchin, 2013: 41). Aynı zamanda, “toplumun” dünya üzerinde birden bire “ortaya çıkan” bir olgu olmadığına dikkat çekerek, toplumun ortaya çıkışının kökenleri, insanın toplumsallaşmasının biyolojisine dayanan doğal bir olgu olduğuna vurgu yapmaktadır (Bookchin, 2013: 42). Öte yandan toplum ve doğa arasındaki farklılıkları ele alarak ve ne denli iç içe geçtiğini de gözardı etmeden, doğanın nasıl aşama aşama toplumun içine sızdığını araştırır (Bookchin, 2013: 46-47). İnsanın yalnızca doğaya zarar veren değil, aynı zamanda bilinçli çabalarıyla doğayı zengin bir biçimde güçlendirebilecek bir canlı olduğuna inanan toplumsal ekoloji, insanlığın geniş bir kesimini organik evrime etkin olarak katılmaktan alıkoyan ve yaşam dünyasını sömüren asalaklara

dönüştüren etmenleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Bookchin, 2013: 48). Bu nedenle “toplumsal ekoloji, doğanın toplum içine doğru evreli, aşamalı ve birikimsel gelişimi üzerine eleştirel ve anlamlı bir ışık tutmaya çalışır” (Bookchin, 1996: 105). Çünkü toplumsal ekolojiye göre “toplumsal ve kültürel olan, ekolojik olanın türevleridir. Doğa ile toplum arasındaki ilişki birikimsel bir ilişkidir; her biri kendi açısından ayırt edici ve yaratıcı kalır. Belki de en anlamlısı, toplumsal ve kültürel öğelerin türevleri ve birikimi oldukları doğa, özgürlüğün ve özneliğin gizil güçsel bir alanı olan doğadır ve insanlık, bu doğal gelişimin gizil güç olarak en öz-bilinçli ve özdönüşümsel anlatımıdır” (Bookchin, 1996: 106). Bu nedenle “tanımı gereği, toplumsal ekoloji toplumun ve insanlığın doğal özünü uyandırmak, genişletmek ve ona etik bir içerik katmak sorumluluğunu üstlenir” (Bookchin, 1996: 106). Dolayısıyla Bookchin’e göre toplumsal ekoloji var olan tinsel değerlerde köklü bir değişiklik yapılması talebinde bulunan ilk çağdaş ekoloji teorileri arasındadır (Bookchin, 2013: 39).

3. Bookchin’in İnsan Tanımlaması: Doğanın Özbilinci

Bookchin’e göre, toplumsal ve ekolojik bir bakış açısından bakıldığında ‘doğa’, en azından toplumsal ekolojistler için basitçe varolan her şeyden ziyade giderek genişleyen çok uzun bir farklılaşma süreci olarak görülmesi gereken cansızdan canlıya ve nihayet toplumsal olana doğru biriktirerek çoğalan evrimsel bir süreçtir veya evrimsel bir gelişimdir. Bookchin, doğayı her ne kadar bir bütün olarak görse de doğaya ilişkin iki ayrı nitelemde bulunur: *Birinci Doğa* ve *İkinci Doğa*² İnsani olmayan doğayı ilk doğa, birinci doğa, ‘biyolojik doğa’, ‘vahşi doğa’ veya ‘organik doğa’ olarak da adlandıran Bookchin, genelde birinci doğayı, doğal dünyanın özellikle de organik dünyanın birikimsel evrimi olarak tanımlar. Bu birinci doğadan evrimsel süreçle ortaya çıkan ve tamamen insanlar tarafından yaratılan toplumsal doğayı da inorganik doğa ya da İkinci Doğa olarak tanımlamaktadır. Bookchin’e göre İkinci Doğa, insanlar tarafından yaratılan tüm değerleri içerir. İnsani ve toplumsal olan her şey ikinci doğa içerisindedir ve “birinci doğa ile ikinci doğa veya toplumun evrimi ile hem süreklilik hem de süresizlik içinde var olur” (Bookchin, 1996: 11). Bookchin’e göre doğa, özgürlüğün, benliğin ve

²Bookchin bu ayrımı Romalı hatip-filozof Çicero’dan aldığını belirtmektedir. Bkz: Bookchin, (2019). *İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye, Mistisizme ve İlkelciliğe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu*. Demir, G. ve Öztogay, A. (Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

bilincin doğuş alanıdır. Doğaya, kör, cimri, vahşi, sert, belirlenimci, mekanist, zorunlulukçu ve kısıtlayıcı gözlerle bakılamayacağı, aksine özgürlük ve bireyleşme potansiyellerini barındıran bir evrim itkisinden bahsedebileceği, çünkü benliğin, aklın ve özgürlüğün doğayla keskin bir karşıtlık içinde değil- doğadan geldiği ve bir ekolojik özgürlük etiği için zemin oluşturduğu düşüncesindedir (Bookchin, 2017: 15).

Ayrıca Bookchin, doğayı, son derece dinamik, değişken, devingen, gelişimsel, birikimsel, kısacası evrimsel bir süreç olarak değerlendirirken, doğanın, inorganikten organikliğe, cansız olandan canlı olana, basitlikten karmaşıklığa, çeşitliliğe, bilinçliliğe doğru farklılaşarak bir öz-örgütlenme geçirdiğini, devindiğini belirtmektedir. İşte doğanın bu durumuna veya gelişim sürecine de kısaca organik katılımcı evrimsel süreç demektedir. Özetle Bookchin, birinci doğada gerçekleşen evrimsel süreci biyolojik, doğal, organik veya katılımcı evrim olarak tanımlarken, bu doğal evrimde yer alan tüm unsurların, bizatihi kendi evrimsel gelişimlerinde aktif rol oynadığını ileri sürer. Bu organik evrimin içerisinde insan eliyle gelişen ikinci doğanın evrimsel sürecine de toplumsal evrim demektedir. Toplumsal evrim'in ve organik evrimin birbirinden farklı olduğunu belirten Bookchin, toplumsal evrimin biyolojik evrimin içerisinde çıkararak biyolojik evrimi de barındırdığını, fakat bu iki evrimsel sürecin kendi içerisinde farklı süreçleri olduğunu öne sürmektedir (Bookchin, 1996: 51).

Öte yandan Bookchin, insanların sadece tesadüfi olaylar ve bunların birleşiminin değil, doğal evrimde kendini gerçekleştiren eğilimlerinin sonucu olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla insan evrimsel doğada herhangi bir dış güce başvurmadan kendi kendini gerçekleştiren bir varlık olmaktadır. Bookchin, “insanların, ortak evrimin sonucu olarak diğer hayvanlarda yeni oluşum biçiminde bulunabilecek niteliklere sahip [olsalar da], evrim sürecindeki bükülme nedeniyle, hayvan atalarının oldukça ötesinde gelişme [gösterdiklerini], olağanüstü zekasına, anatomik esnekliklerine, benzeri görülmemiş iletişim yeteneklerine, açıkça değiştirilebilir ve ziyadesiyle şekil verilebilir kurumlara (tam anlamıyla toplum diyebileceğimiz) ve yenilik için olağanüstü kapasiteye dayanan yeni bir evrim alanı [yaratana]” bir varlık olduklarını belirtmektedir (Bookchin, 2019: 28). Aynı zamanda Bookchin, insan ve insan olmayan yaşam biçimleri arasındaki gerçek nitel ayrımları da yok etmez; her ikisi arasındaki sürekliliği kabul eder. Bookchin'e göre genellikle hayvanlar, doğaya sadece uyum sağlarlar, onu değiştirme kapasiteleri yoktur ya da olsa bile oldukça sınırlıdır, fakat insan varlığı öyle değil; insan, salt uyum sağlamanın dışında bilinçli olarak

yenilikçi olduğu için hayvanlardan ayrı ve farklıdır. Verili yaşam alanlarında yaşamak zorunda kalmaz; yeni ortamlar yaratırlar. Bu nedenle insanın ne anlama geldiğini kavramak için bakmamız gereken asıl Şey onu, doğayı değiştirme kapasitesine ulaştıran evrimsel gelişim sürecidir (Bookchin, 2019: 29-31). Ona göre insanların, evrimleri boyunca, kendi çevrelerini bilinçli olarak değiştirmek ve onları insan refahına daha uygun hale getirmek için *doğal* kapasite elde etmeleri de doğal seleksiyon sayesinde (Bookchin, 2019: 34).

Bu nedenle Bookchin'e göre organik evrimin, insanlığa zeka ve fiziksel esneklik kazandırmış olması ve onları herhangi bir hayvan türüne göre daha avantajlı hale getirmiş olması, onları ucube kılmaz. nkn ona göre ilk insanlar başlangıçta herhangi bir becerikli hayvandan daha fazlasını yapmadı: olağanüstü ve gelişen beyinlerini kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandılar ve kullandıkça daha da gelişti. Dolayısıyla Bookchin, doğal biyolojik evrimin akılcılığı arttırdığı gerçeğine inanmaktadır. Ona göre "bir insani hayvan (a human animal) olmak aslında bilinçli olarak çevresine etki edebilen, onu değiştirebilen ve düşünmeden uyum sağlamının edilgen alanından bilinçli yaratıcılığın aktif alanına doğru ilerleyen, akıl yürüten bir hayvan olmaktır" (Bookchin, 2019: 34). Hatta Elise Reclus'tan ödünç aldığı haliyle "insan, doğanın kendi öz-bilincine varması" olarak ifade eder. Kısacası Bookchin açısından insan, doğadışı bir varlık değildir, hem doğanın bir uzantısı hem de sesi ve öz-bilincidir. Başka bir deyişle doğa, insandır; insan da doğadır.

Öte yandan Bookchin'e göre, doğa ne anlama gelirse gelsin, insanlığın hangi bakımdan doğaya 'uyduğunu' belirlemek zorunda olduğumuzu ve makul bir açıklık ile yanıtlanmadığımız sürece de her türlü etik doğrultuyu yitireceğimizi ne sürmektedir (Bookchin, 1994: 22). Aslında Bookchin, hem doğayı sömürülmesi gereken bir kaynak, edilgin, l, mineral yığını, bilinçsiz, amaçsız, ruhsuz gören mekanik maddeciliği yani *diyalektik materyalizmi*; hem de her Şeyin kozmik birlik içinde üzüldüğü, ruhsal mekanizmayı savunan *diyalektik idealizmi* aşarak bu diyalektiklerin çıkmazları ya da eksikleri üzerinden, nc bir alternatif yaklaşım olarak doğada anlam, amaç, değer, gelişim, değişim, zbilin ve farklılaşmayı gören veya doğayı bir organik töz olarak kavrayan yeni bir diyalektik ileri sürer. Yani; doğal bir yaklaşım olarak anlamı ve amacı doğada bulan bir *Nisus*'u³

³Nisus: Bir ereğe ulaşmak için zihinsel ya da fiziksel çaba; yetkinleştirici itici güç ya da baskı, dayatma, çaba, alışma. Bkz: Bookchin, M. (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğallık zerine Denemeler*. İstanbul: Kabal Yayinevi. Bookchin, M. (1994). *zgrlğn Ekolojisi: Hiyerarşının Ortaya ıkışı ve zlş*. İstanbul: Ayrıntı Yay.

geliştirmeye çalışır. Bu doğa felsefesine ve ekolojik düşünme biçimine kısaca “*Diyalektik Doğalcılık*” adını verir (Bookchin, 1994: 40).

Bookchin’e göre, etik bir yaşam için ussal bir yaşam kaçınılmazdır. Bu nedenle etik varlıklar olarak bizlerin, nasıl düşünmemiz ve nasıl davranmamız gerektiğine, doğanın doğasına ve doğal dünyadaki yerlerimizi anlamamıza ilişkin alternatif bir akıl biçimine -aynı zamanda yeni bir doğa felsefesinin gerekliliğine- ihtiyaç vardır (Bookchin, 1996: 32). Ona göre bu ihtiyacı karşılayan akıl evrimsel gelişimi ve maddeyi organik töz olarak kavrayan ve ekolojik bir düşünme biçimi olarak diyalektik doğalcılıktır. Ona göre, bir ekolojik diyalektik, yalnızca organik olarak düşünme biçimi değil, doğal evrime -sadece ussal değil aynı zamanda etiksel- anlam veren bir kaynaktır.⁴ Bookchin, diyalektik doğalcılığın, insanlığın doğayla bütünleşik olarak ona özgürlük, ussallık ve etiksel bir anlam yüklediğini öne sürmektedir (Bookchin, 1994: 34-35). Bookchin’e göre, “diyalektik [doğalcılık], sadece “değişim”, “devinim” ve hatta “süreç” değildir, aksine tüm bunlarla birlikte birikimsel, süreklilik, içkin, kendi yönselliğini ve gizilgücün edimsel olana *entelekyal*⁵ biçimde bir çıkarsama ve organik bir düşünme biçimidir” (Bookchin, 1996: 141). Bu nedenle evrimi ussal yorumdan bırakmadığı gibi, evrimsel görüngüleri akışkan ve yoğrulabilir olarak görür (Bookchin, 1996: 34-35). Çünkü Bookchin’e göre “yaşamın daha büyük komplekslikteki bir benliğe doğru yönelişi –artan derecede öznellik sağlayan bir eğilim-, gelişen bir kendinin farkına varışa doğru, evrimin içsel veya içkin itkisini oluşturan” ve aynı zamanda “öz-bilinçli organizmaların gelişmesi için gizilgüç taşıyan, kendini sürdüren bir organizma olarak yaşamın özünü oluşturan bir “evrimsel diyalektiktir” (Bookchin, 1996: 145). Bu evrimsel diyalektik ilişkisel olarak nesnel bir etiğe (yani doğada temellenen bir etiğe) zemin sunmaktadır.

Bookchin, işte bu diyalektik doğalcılığa dayanarak, toplumun ekolojik bir temelde yeniden inşa edilmesi için talepte bulunmaktadır. Bu bağlamda ahlakın yeniden canlandırılması hedefiyle hareket ettiğini, özellikle birinci doğayı hakimiyet altına alma gibi fikirlerin hem yapısal hem de öznel kaynaklarına inerek günümüz toplumunun doğal dünya üzerindeki ekolojik sömürsünü sona erdirmeyi amaçladığını belirtmektedir (Bookchin, 2013: 39). Bu amaç

⁴Bookchin, M. (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

⁵ Her varlığın erişmeye yöneldiği olgunluk durumu.

doğrultusunda birbirini tamamlama üzerine bir etik geliştirdiğini ileri sürer:

[Toplumsal ekoloji] birbirini tamamlama üzerine bir etik geliştirir ve bu etik uyarınca insanlığın –doğal evrimin en bilinçli ürününü olma potansiyelini yerine getirerek – biyosferin bütünlüğünü daimi bir hale getirmede destekleyici bir rol oynamasını bekler. İnsanlığın bu evrimin gelişiminde yaratıcı bir görev alma şeklinde etik bir sorumluluğu vardır. Bu nedenle toplumsal ekoloji, bu birbirini tamamlama etiğinin insanları hem kendilerinin hem de insan dışı dünyanın refahının sağlanması bilinçli, etik eyleyiciler haline getirecek somut toplumsal kurumlarda hayata geçirilmesi gerektiğini vurgular. Yaşam biçimlerinin çeşitlendirilmesi ve gezegenin ekolojik bir çizgide yeniden inşa edilme sürecinde aklın devreye sokulması ile evrimsel süreci zenginleştirmeyi amaçlar (Bookchin, 2013: 40).

Yukarıda da görüldüğu üzere Bookchin, yaşam biçimlerinin çeşitlendirilmesi ve gezegenin ekolojik bir çizgide yeniden inşa edilmesi, evrimsel sürecin desteklenmesi ve zenginleştirilmesi için son derece açık bir şekilde hem insanların hem de insan dışı dünyanın refahının sağlanmasında aklın devreye sokulmasını talep etmektedir. Böylece insanların, bilinçli etik eyleyiciler haline gelmesini istemekte ve insanlığın bu evrimin gelişiminde yaratıcı bir görev alma şeklinde etik bir sorumluluğunun olduğunu belirtmektedir (Bookchin, 2013). Öte yandan Bookchin, çeşitlilik içinde birliği, kendiliğindenliği ve hiyerarşik olmayan ilişkiler ilkeleriyle tutarlılık taşıyan karşılıklılığı, öz-örgütlenmeyi, özgürlüğu ve öznelliği kendi içlerinde birer amaç olarak görmekte ve bunların doğrudan kendi üstüne düşünebilen sesi olarak türümüzü tanımladığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda Bookchin, doğanın, bizi ve biricikliğimizi meşru kıldığı gibi, kullanımımız için var olmadığını belirterek, toplumsal ekolojinin bu ilkelerinin yalnızca doğrulama gerektiğini ve aynı zamanda bunların etik bir ontolojinin öğeleri olduğunu öne sürmektedir. Ona göre bu ontolojinin damarlarını kesen toplum, anlamlı ve akılcı bir varlık olarak kendi gerçekliğini sorun haline getirir. Çünkü uygarlığın bize kutuplaşma ve meydan okuma olarak ötekiliği ve öz-kimlik edinmek için sürekli bir savaş olarak organik ‘içe-dönüklüğu’ görüşünü miras bıraktığını ve bu görüşün insanlığın ekolojik meşruiyetini ve çevremizdeki dünyanın potansiyel akılcı bir boyutu olarak toplum gerçekliğini tamamen ortadan kaldırma tehlikesini içerdikini belirtmektedir (Bookchin, 1994: 513). İşte bu durumun aksine, toplumsal ekoloji, insani girişime nesnel bir doğrultuyu sağlayacağını

düşünmektedir Bookchin. Çünkü ona göre toplum ve doğayı bir uçta kaba bir biyolojizm, öteki uçta kaba bir ikicilik içinde alçaltmaya gereksinimimiz olmadığı gibi, özgürlüğü besleyen bir çeşitliliği, bütüncülüğü artıran bir etkileşimliliği, yaratıcılığı teşvik eden bir bütüncülüğü, bireyselliği güçlendiren bir topluluğu, daha büyük akılsallığa yol açan gelişen bir özneliği vurgulamamız gerekiyor. Ve bütün bunların nesnel bir etik için zemin sağlayan ve aranan nitelikler olduğu ve bunların geçmişi açıklanabilir kılmakla kalmayan, aynı zamanda geleceği de anlamlı kılan bir evrimin, dereceli bir evrimin gerçek ilkeleri olduğu düşüncesindedir (Bookchin, 1996: 107). Dolayısıyla Bookchin'e göre toplumsal ekoloji, öncelikli olarak doğayı, toplumu ve bireyin "bütünleşikliğine dokunmaksızın ve indirgemeci bir biyolojizm ya da antagonistik bir ikiciliğe düşmeden doğayı, toplumu ve bireyi birleşik bir bütünde bir araya getirir.

Bookchin'e göre, insanlar yorumlama güçleriyle ilk doğaya bir anlam katabildikleri gibi, değer yaratmakta ve değer verebilmektedirler. Bu nedenle insanlık bir bütün olarak doğada değer kaynağıdır ve değer cisimleşmesidir (Bookchin, 1994: 50). Değer kaynağı olarak bir insan yaşamının bir boz ayının ya da kurdun yaşamıyla eşit düzeye yerleştirilemeyeceğini belirten Bookchin, insanların yok oluşuyla birlikte değer de yok olacağını, dolayısıyla etik öznelerin de ortadan kalkacağını ve insan yaşamının olağanüstü önemini de tam da buradan geldiğini ileri sürmektedir.

Bookchin'in öne sürdüğü tamamlayıcılık etiği, bir yandan doğanın insan için araçsallaştırılmasına karşı çıkar. Nitekim kendisi şöyle der: "Bir tamamlayıcılık etiği, bunu yapabileceklerini varsaysak bile, insanların ilk doğaya hâkim olma 'hak'ları olduğu şeklindeki iddialara, hele hele ilk doğanın insan gereksinimlerine hizmet etmek için, 'yaratıldığı' şeklindeki iddialara kaşı çıkar" (Bookchin, 1994: 50). Diğer yandan, Bookchin, insanlar "doğaya müdahale etmeli mi?" sorusundan ziyade "nasıl etmeli?" ve "hangi amaçlarla etmeli?" sorularını sormanın daha gerekli olduğunu, çünkü hiçbir şeyin insanı en temel potansiyellerini gerçekleştirmeye çalışmaktan alıkoyamayacağını öne sürer (Bookchin, 2017: 63). Onun için insanın doğaya müdahalesinin doğal ve kaçınılmaz olduğunu düşünen Bookchin, insanın doğaya müdahalesinin, nesnel bir ekolojik etikle ne kadar uyumlu olup olmadığını sorunsallaştırmakta ve bu bağlamda gezegenin insan tarafından gözetilmesi gerektirdiğini ileri sürmektedir (Bookchin, 1996: 107). Bu nedenle Bookchin, toplumsal ekolojinin, sadece fiziksel refahımız yararına değil, toprağın da refahıyla ilgilendiğini söylemek mümkündür.

Kısacası Bookchin, tıpkı insanların doğaya ait olması gibi, doğanın da insanlığa ait olduğunu, fakat bir boyun eğme ve egemenlik çerçevesinde değil, doğa ile toplum arasında karşılıklı ve bütünlüyci bir çerçevede ele almaktadır. Aynı zamanda hem toplumun hem de doğanın bütünselliğini yadsımadan, toplumsal olanı ekolojik olanla birleştirerek tözsel bir etiğe yol açan süreklilik içinde ve her ikisinin de ayırt edici niteliklerini göz önünde bulundurarak yeniden ele almaktadır (Bookchin, 1996: 108-109). Başka bir ifadeyle Bookchin, toplumsal ekolojiyi, insan-merkezcilik, biyo-merkezcilik, doğa-merkezcilik gibi merkezciliklerin yerine tamamlayıcılığa ve bütünlüğe dayandırmaktadır. İşte Bookchin'in bu yaklaşımının bir ekolojik hümanizm olduğu Brian Morris tarafından öne sürülmektedir (Morris, 2019: 11).

4. Bookchin'in Bazı Anti-Hümanist Yaklaşımlara Yönelik Eleştirileri

Bookchin, derin ekoloji gibi mistik ekolojizmlerin, biyomerkezcilerin, kültürel ilkelcilerin, yeni malthusçuların, teknofobistlerin, mizantropistlerin, sosyal darwinistlerin, sosyobiologların ve hatta nihilist postmodernistlerin çoğunun, kısacası toplumsal ekoloji hariç neredeyse diğer tüm ekolojist yaklaşımların genel bir anlamda anti-hümanist bir perspektife sahip olduklarını öne sürmektedir (Bookchin, 1990). Bookchin, anti-hümanistlerin, kendi gerici fikirlerini bizatihi ekoloji ile özdeşleştirerek çevresel amaçlara ciddi zararlar verdiğini, özellikle bu eğilimlerin insanlığın hayvansallaştırılmasını (animalization) beslediğini, daha doğrusu zoolojik bir indirgeme yaptıklarını düşünmektedir. Bookchin, bu eğilimleri bir araya getiren şeyin türümüzü biyosferde benzersiz kılan dikkat çekici özelliklerinin ortak reddiyelerinin olması, açık veya örtülü olsun, insanlığın, ilerleme potansiyeli ve hepsinden önemlisi rasyonellik kapasitesi ile alay ettiklerini, bu yüzden, bu küçümseyen tavırlar topluluğuna kısaca anti-hümanizm demeyi uygun bulduğunu belirtmektedir (Bookchin, 2019: 11).

Bookchin, anti-hümanizmin, toplumsal kaygılara çok az önem veren veya hiç önem vermeyen bir dünya görüşü olduğunu, doğal toplumsal dünyayı etkilemek için akıl ve yaratıcılık gibi insani özellikleri genel olarak küçümsediklerini, modern tahakkümcü iktidarlara ciddi bir meydan okumaya girişmediklerini, daha çok rahatsız edici derecede gerici bazı eğilimlere meylettiklerini ve çoğu zaman yazının icadı öncesi geçmişine ait mitler tarafından desteklenen bir sezgiselliği methettiklerini belirtmektedir. Ona göre anti-

hümanizm, değişen derecelerde, uygarlığı, ilerlemeyi ve bilimi küçük düşürerek, gerçekliklerini ya da saygıya değer hedefler olduklarını kabul etmediklerini, her şeyden önce, insanlığın en belirgin ayırt edici özelliği olan akla ve aklın toplumsal ve doğal gerçekliği değiştirmek için kavrayış, müdahale etme ve yol göstericilik gibi olağanüstü güçlerine karşı çıkıp reddettiklerini öne sürmektedir (Bookchin, 2019: 12). Çağdaş anti- hümanizminin, bu dünya için bir pusula olamayacağını belirten Bookchin'e göre, anti-hümanistler, insan ile insan olmayan arasındaki sınırları bulanıklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda, hem biyolojik evrim sahnesinde hem de toplumsal evrim sahnesinde insanın kimliğini ve kendi öz-bilinçlerini ortadan kaldırmaktadırlar (Bookchin, 2019). Bu sebeple Bookchin'e göre, ekolojik ve toplumsal sorunlarımızın çoğu mevcut toplumda giderek daha tehlikeli altüst oluşlara doğru giderken, bu önemli toplumsal sorunları geçiştirmek, bunların çözülmesinde aklın önemini hafife almak veya görmezden gelmek intihar etmek anlamına gelir. Çünkü akıl dışı bir hümanizm karşıtlığına (anti-hümanizm) dönüş, amaç doğrultusunda ve muhakeme ile hareket etme kapasitemizi felce uğratmaya yarar. Bu nedenle dünyanın kültürel ve ekolojik kaosa sürüklendiği bir dönemde akılcı bir toplum (özellikle aydınlanmacı bir hümanizm) yaratma yöntemine karşı çıkmak büyük bir tehlikeye işaretir (Bookchin, 2019: 25).

İnsanlığın gizemli, her şeyi kucaklayan 'kozmos' içinde kendi kendini ortadan kaldırması etrafında yapılandırılmış bir anti-hümanizme karşı olduğu gibi, ego tatmini ve yağma etrafında şekillenmiş bir hümanizme de karşı duran Bookchin, ekoloji hareketinin önündeki temel tehlikenin, dini ve mistik ekolojist yaklaşımların olduğunu ve bu tehlikenin karşısında durduğunu iddia etmektedir (Bookchin, 2019: 14). Bookchin, bu anti-hümanist yaklaşımların gerçek toplumsal nedenlere ve yapısal sorunlara inemediklerini, dolayısıyla dikkatimizi toplumsal nedenlerden çok toplumsal semptomlara çekerek bizleri geniş ölçüde yanıltıklarını öne sürmekte ve şöyle devam etmektedir:

[Bu yaklaşımların], vahim tarafı dikkatimizi toplumun ekolojik çöküşte oynadığı rol üzerinde yoğunlaşmaktan alıkoymasını, saptırmasını. 'insanlar'ın bir *tür* olarak çevrede bozukluklara yol açtıkları söylendiği zaman, bu bozukluklar birtakım *toplumsal* bozuklukların sonucu olmaktan çıkarlar. Böylece baskı altındaki etnik azınlıklardan mı, kadınlardan mı, Üçüncü Dünyalılar'dan mı, Birinci Dünyalılar'dan mı söz ettiğimize bakılmaksızın, ona dâhil olan herkesin çevrede bozulmalara yol açmak konusunda güçlü şirketlerle işbirliğine

girdikleri efsanevi bir ‘insanlık’ yaratılmış olur. Dolayısıyla ekolojik sorunların toplumsal kökenleri kurnazca göz ardı edilir (Bookchin, 2019: 23-24).

Bookchin’in iddiasına göre anti-hümanistler, akıl meziyetini insanların kibir ve k stahlığının kaynağı olarak ilan ettiklerinde bile olağanüstü akılcı meziyetlere sadece insanların sahip olduklarını varsaymaktadırlar. Öyle ki anti-hümanistlerin veya akıl karşıtlarının ileri sürdüğü inanç, iman ya da içgörü gibi açık ya da gizli düşünme biçimleri de akıldan bağımsız olmadığını görememektedirler. Çünkü inanç sistemine ya da bilginin insani biçimine doğru yol almak için her zaman akla dönmek zorundayız. Bu nedenle Bookchin’e göre, akıl karşıtlığı bir safsatadan ibarettir.

Bookchin’e göre en önemli anti-hümanist yaklaşımlardan birisi Yeni Malthuşuluktur. Yeni Malthuşuluk adeta insanları tıpkı meyve sinekleri gibi yalnızca başka bir hayvan türü olarak görmekte veya sayılara indirgemektedir. Özellikle insan sayısının zorla azaltılması fikrinin mucidi olarak, ırkçılık gibi bazı gerici toplumsal ideolojileri/teorileri doğurduğu gibi dünyanın yoksullarını  l me terk etme düşüncesinin de bir dayanağı olmuştur (Bookchin, 2019: 81). Çünkü Malthus, Doğanın masasındaki şölen için yer sayısının sınırlı olduğunu, oturacak yer bulmak için  jenik açıdan kimin en uygun olduğunun tespit edilmesi gerektiğini, hangi ırk özelliklerinin yetiştirme teknikleri ile geliştirmeye değer olduğu ve hangilerinin olmadığı gibi bir tartışmaya yol aarak ırkçı düşünceleri beslemiştir. Öyle ki 19. Yüzyılın son çeyreğinde ve 20. Yüzyılın ilk yarısında doruğa ulaşarak neredeyse tüm Sosyal Darwinist,  jenik milliyetçi ırkçılık mitleri Malthus’un yazılarında kök salmıştır. Yine tıpkı Malthuşuluk gibi dikkati çeken anti-h manistlerden birisi de Sosyal Darwinizmdir. Bookchin, Sosyal Darwinizmin, egemen sınıfın büyük etkiye sahip toplumsal ideolojisi haline geldiğini belirtmektedir. Özellikle başta İngiliz soylu aileleri olmak üzere bankacıların, sanayicilerin, hatta küçük mülk sahiplerinin, üreticilerinin ve işçi aristokrasinin çeşitli katmanlarının çoğu, doğal seçilimi veya en güçlü olanın hayatta kalması ilkesini” temel alarak bir yaşam felsefesi haline getirdiklerini ve bu durum aynı zamanda kapitalizmin rekabetçi ilkesi haline geldiğini belirtmektedir (Bookchin, 2019: 97). Dolayısıyla bu durum rekabetçi bir ortamda salt bireysel çıkara dayanan bencil, hırsı, yıkıcı hatta “rakip olarak gördüğü herkesin mümkünse ortadan kaldırılması veya yok edilmesi” gibi korkunç bir ahlakın gelişimini beraberinde getirdiği söylenebilir. Öte yandan Bookchin’e göre ideolojik olarak, bu görüşlerin karışımı, 1914-1918 yılları arasında Avrupa’da meydana gelen, 30 yıl boyunca

acı çeken bir insanlığı 1945'e kadar kana boğan korkunç katliama da gerekçe sağladı". İkinci Dünya Savaşı'na da büyük ölçüde şovenist ve milliyetçi çizgilerle girildi. Tarihin en büyük anti-hümanistleri olan Nazileri gördü. Dolayısıyla Malthusçuluk, Öjeni, Sosyal Darwinizm, ve ırkçı milliyetçilik insanı bulaşıcı hastalık taşıyan hayvanlar olarak görmeyi mümkün kılan bir görüş oluşturarak Austwitz gerçeğinin üretilmesine büyük katkı sağladı. Özellikle Avrupalı Yahudilerin tüm kişilik, bireysellik, tanınma ve öznellikleri yadsındı, sanki rahatsız edici meyve sinekleri veya pirelermiş gibi öldürüldüler(Bookchin, 2019:101).Dolayısıyla Anti-hümanizmi tam da bu yaşanan vahşetlerin sonucunda ortaya çıkan bir tavır değil; tam tersine bu vahşetlere sebep olmuş bir neden olarak görmek gerekir.

Bookchin açısından "Hümanizme, Aydınlanma'ya ve akla akademik olarak en sağlam saldırı, post-modernizm diye bilinen oldukça etkili felsefi eğilimdir. Bu felsefi eğilimin en çok bilinen temsilcileri, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Michel Foucault, Jacques Derrida'nın yanı sıra Jean-François Lyotard, Gilles Deleuze ve Jean Baudrillard gibi düşünürlerdir. Bookchin'e göre, Postmodernizm, Aydınlanma'nın akıl, bilim ve ilerleme ideallerine atfedilen başarısızlıklarına ve çeşitli sosyalizmlerin yaşadığı başarısızlıklara yönelik ortaya çıkan hem nihilist hem de kültürel bir tepkidir. Bu tepki aynı zamanda akılcı bir topluma yönelik de bir tepkidir. Bookchin'e göre bu tepkiler çoğu zaman ağaçlar için ormanı gözden geçirir (Bookchin, 2019: 322). Öyle ki toplumsal faktörleri belirsizleştirme eğilimindedir. Statükoyu tam da onun temel işleyiş mekanizmasını değil, etkilerini sorgulayarak destekleme eğilimindedir. Postmodernizm, yaygın olarak kuralsızlığı ve umutsuzluğu yansıtan parçalayan ve göreceli hale getiren mükemmel bir ideoloji olarak görülebilir. Bu yönüyle mevcut toplumsal sistemi meşrulaştırmaya hizmet eden bir eğilimdir (Bookchin, 2019: 254). Çünkü bu eğilim aklın gücünü devre dışı bırakan, ahlaki dayanaktan ve toplumsal anlamdan mahrum, sinik, umutsuz, pasif bir toplumsallık yarattığını şu şekilde iddia eder Bookchin:

İnsanlık durumu ve toplumsal sorumluluktan yoksun olma hakkında ne kadar güçsüz hissedilirse o kadar çok sinik ve egemen toplumsal düzene esir hale gelinmiş olur. İlerleme umudu ve inancı yitirildiği ölçüde, yatıştırıcı görecelik, tarihdışılık ve nihai olarak nihilizm hakikatin nesnelliğinin, tarihin gerçekliğinin ve dünyayı değiştirmede aklın gücünün yerini alır. Toplumsal dingincilik ve bireysel yaşama geri çekilmeyi teşvik eden inançlar, kamusal alana yönelik eylemci ve müdahaleci zihniyeti etkisiz hale getirme eğilimindedir.

Hakikati ortaya çıkarmak için bir izlek olarak aklın tartışmaya açık olduğunu iddia ederek aslında aklın ve hakikatin sadece insan yapımı toplumsal ürün olduğunu savunarak, postmodernizm bu süreci ilerletir. Nesnel bir tarihin varlığını inkâr eder, herhangi bir ahlaki dayanak ve toplumsal anlamdan mahrum bırakır. Uygarlık, akılcı kazanımların alanı olarak görülmez; umudun ve toplumsal basiretin temelini oluşturan ilerleme fikri tamamen kaybolmasa da solmaya başlar (Bookchin, 2019: 224).

Bookchin'e göre anti-hümanist eğilimleri besleyen hatta doğrudan akla eleştiriler getiren yaklaşımlardan birisi de mistisizmdir.⁶ Bütün mistiklerin anti-hümanist olmadığını, fakat özellikle son yıllarda ekolojik düşüncenin içerisinde kendine güçlü bir yer bulan derin ekoloji gibi yaklaşımların anti-hümanist olduklarını ileri sürer. Bookchin'e göre " Derin Ekoloji, insanlığı oldukça değersiz görür. nk Derin ekoloji literatürü, insanlığın gezegendeki bir "kanseri" olduğu ve doğal dünyaya insan müdahalesinin Őeytani olduğu ithamlarıyla doludur" (2019: 147).Bookchin, derin Ekolojinin biyomerkezci ve biyo-eşitlikçi nosyonlarına yönelik önemli eleştiriler getirmektedir. Bookchin'e göre bu nosyonlar kısaca insanın kendi bireyselliğinin, zgnlğinin bir inkarıdır. nk benlik kavramını insan olmayan canlılar ve hatta inorganik varlıklar için de kullanmak, terimin hiçbir kayda değer anlamıyla bir benlik oluşturamayan bu olgulara antropomorfik bir davranışı varsayığını, bir kere dağlara ve nehirlere kişilik atfetmenin veya etik özne olarak kabul etmenin antropomorfik bir durum olduğunu ileri sürmektedir. Bookchin'e göre insan, her ne kadar primat, memeli ve omurgalı bir hayvan olsa da, hatta organik evrimin ürünleri olarak karmaşık yaşam formlarına zevk, acı ve ölüm getiren doğal değişimlere de tabi olsalar da; yine de insan ile insan olmayan arasındaki ontolojik ayırım son derece gerçektir. nk;

⁶ "Mistisizm, genellikle rasyonel analize sıkı bir Şekilde karşı duruşunu metheder. Açıkça akılcılık karşıtı olarak, düşünce yerine güçlü bir Şekilde inancın otoritesine başvurmaktadırlar. Mistiklerin genellikle bize anlattığı Şekliyle akıl, soğuk, nesnel, kayıtsız ve hatta feminist eleştirilenlere göre erkeksidir. Gizemli bakış açısı ise sıcak, znel, Őefkatli ve kadınsıdır. Mistikler, dünyayı ve bizi çevreleyen "bütünle" karşılıklı bağlılığımızı bir gizem duygusuyla yaşamak için sezgilerimizi ve hislerimizi "dinlememizi" tembih etmektedirler." zellikle de eko-mistik bir yaklaşım olarak derin ekoloji..." (Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bookchin. (2019). *İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye, Mistisizme ve İlkelciliğe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.

ancak sadece insanlar evrim denen bir doğal hadisenin varlığını bilir, daha doğrusu bilebilir; sadece insanlar ölümün bir gerçeklik olduğunu bilir; sadece insanlar öz-gerçekleştirme, biyo-merkezci eşitlik ve ‘kendi-içinde-kendilik’ gibi kavramları formüle edebilir, sadece insanlar geçmiş, şimdiki ve gelecekteki varoluşları hakkında genelleme yapabilir ve karmaşık teknolojiler üretebilir, şehirler oluşturabilir, karmaşık heceli bir biçimde iletişim kurabilirler vb. Bu muazzam nitelikleri ve kazanımları, insan ve insan olmayan yaşam formları arasındaki basit derecede farklılıklar olarak adlandırmak ve insan bilincini göçmen kuşların navigasyon becerileri ile eş değer tutmak, bir tür saçmalaktır (Bookchin, 2019: 136-137).

Bookchin’in önemli başka bir eleştirisi, insan-sevmez derin ekolojistlerin insanlığı ve toplumu doğadan ayrı veya karşıt olarak görmeleri/göstermelerine ilişkindir. Bookchin’e göre toplumsal ekoloji dışındaki ekolojik yaklaşımların çoğu “toplum” ile “doğayı”, “insanlık” ile “biyosfer”i, “akıl, teknoloji ve bilim” ile insan-doğal dünya etkileşiminin az gelişmiş ve ilkel biçimlerini radikal bir şekilde karşı karşıya koyduklarını, bu nedenle bizleri toplumdaki son derece karmaşık farklılıkları ve bölünmeleri incelemekten, dolayısıyla sorunlarımızı ve bu sorunların çözümünü tanımlamak için son derece önemli olan bir çabayı gerçekleştirmekten alıkoyduklarını öne sürmektedir (Bookchin, 2013: 38). Çünkü “insanlığı ve toplumu doğadan böylesine radikal bir biçimde ayırdığımızda, ya da bu iki kavamı basit zoolojik biçimlere indirgediğimizde, insan doğasının insandışı doğadan, toplumsal evrimin doğal evrimden nasıl *türediğini* gözden kaçıırız. Bu durumda yaşadığımız “yabancılaşma çağı”nda kendisine yabancılaşan insanlık, aynı zamanda karmaşık ve düşünen bir canlı türü olarak her zaman içinde yaşadığı doğal dünyada yabancılaştırılmış olur” (Bookchin, 2013: 39). Dolayısıyla Bookchin’e göre, toplumsal ekoloji dışındaki ekolojik yaklaşımların çoğu, insanlığın yaşadığı doğal dünyaya yabancılaşmasına neden olmaktadır. Bookchin’in bir başka eleştirisi derin ekolojistlerin teknoloji konusundaki tavırlarına ilişkindir. Derin ekolojistlerin anti-teknoloji yaklaşımlarının sorunu çözmediğini, derin ekolojistlerin teknolojinin mahiyetini kavramadıkları gibi, teknolojinin iyileştirici taraflarını da göz ardı ettiklerini belirtir. Bookchin’e göre, “insanın kavramsal olarak akıl yürütme, aletler yapma ve olağanüstü teknolojiler tasarlama ve kendi aralarında simgesel bir dil repertuarıyla iletişim kurma kapasitesinin yalnızca biyosfere zarar vermek için değil, biyosferin iyiliği için de kullanılabileceği olgusunu

küçümseriz ki bu küçümseme ‘derin’ ekoloji teorisyenleri arasında zaten çok moda. İnsanlar ilk doğanın gelişimini yaratıcı bir şekilde besleyebilirler ve hem insani olmayan hem de insani varlıklar açısından yıkıcı etkilerde de bulunabilirler; bunu belirlemede *asli* öneme sahip olan, yalnızca ne tür bir duyarlılık geliştirdiğimiz değil, tam olarak ne tür bir toplum kurduğumuzdur(Bookchin, 1994: 44). Bu noktada Bookchin haklı olarak insanın doğayı mahvetme ve iyileştirme kapasitesinin olduğunu fakat bunu hangi amaçla ve edimle hareket etmesi gerektiğine işaret ederek aslında doğrudan insan eyleminin sonuçlarına dönük bir çıkarıma işaret eder. Zaten teknoloji bir insan eylemi ve etkinliği olduğundan bu etkinliği ekolojik bir duyarlılığa çevirmek daha önemli olacaktır. Bir nevi derin ekolojistlerin teknolojiyi terk etme veya teknolojiden kaçınma durumu insanın iyileştirme ediminden ve kendi öz-potansiyelinden de kaçmak anlamına gelir.

Bookchin, ekolojist eğilimlerin oldukça meyil ettiği ikianti-hümanist yaklaşımı da (Sosyobioloji ile Gaia hipotezi) eleştirmektedir.Nitekim O, Sosyobioloji ve Gaia hipotezlerinin bilim örtüsü giyerek insanın biricikliğine karşı sinsi iki meydan okuma olduğu düşünceindedir. Zira Sosyobioloji insan faillini genetik yapımıza atfetme eğilimi göstererek biyolojik bir indirgemecilik yapmaktadır. Gaia hipotezi de insanı, adeta “toprak ana”nın bedenini besleyen “akıllı pireler”e indirgemektedir (Bookchin, 2019: 50).Sosyobioloji esasen insanın zihinsel yeteneğini sadece “bencil genlerin” yan ürününe indirgerken, geniş kapsamlı gezegensel görüşüyle Gaia hipotezi de insanları dünyadaki basit parazitler olarak önemsizleştirir. Bookchin’e göre sosyobiologlar, kendiliğinden yönlendiren, görünüşte özerk olmayan organizmanın önüne geninözerkliğini koyarak, son derece gelişmiş memelileri ve insanları kendi metafizik özerkliğiyle değil, DNA için basit araçlara indirgemekteler. Bu sebeple, sosyobiologların bu indirgemeciliğinin Descartes’in makine benzeri beden görüşü kadar kaba olduğunu öne sürer (Bookchin, 2019: 55).

Dolayısıyla Bookchin’in ileri sürdüğu tüm bu eleştirilerden hareketle çağdaş anti-hümanist izleklerin temel mantıklarının çelişkili olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Nitekim tüm bu eleştirilerden hareketle biyosferdeki durumumuza -doğadaki yerimize- atıfta bulunarak insanlığımızı organik varlıklar olarak tanımlayan Bookchin, günümüzün anti-hümanist ortamında en çok ihtiyaç duyduğumuz şeyin akıl olduğunu ve bunun zorlu bir saldırı altında olduğunu belirtir. Ona göre eğer özgürlük alanına erişmek istiyorsak, “doğa” olarak adlandırılan mekândaki yerimizi ve neyin akılcı bir toplumu

meydana getirdiğini sormamız gerekmektedir. Çünkü aksi durumda bizi benzersiz biçimde insan yapan niteliklerin hiçbir anlamı olmaksızın körü körüne gelecek yanılığımıza kapılırız. Bu durum da bizi doğal evrimde insanları “kanser” olarak tanımlayan anti-hümanistlerin ortaya koyduğu çerçeveye mahkum eder.

Sonuç

Bu çalışmanın da gösterdiği gibi Bookchin tarafından anti-hümanizme karşı bir ekolojik hümanist yaklaşım olarak öne süren toplumsal ekolojinin, insanlığın, doğadaki yerinin tanımlanması açısından önemli bazı belirlenimlerde bulunduğu ileri sürülebilir. Çünkü insanı binlerce yıldır doğanın karşısında konumlandıran, hatta hiyerarşik ve tahakkümcü bir temelde insanı varlık piramidinin en tepesinde gösteren yaklaşımlar ile insanı tamamen görmezden gelen, hatta insanı doğada bir tür kanser olarak niteleyen anti-hümanist yaklaşımlar, insanın doğaya ve kendisine yabancılaşmasına neden oldu. Dolayısıyla hem insan adına hem de insan-dışı doğa adına bir yıkımı gerçekleştirdi. Bu nedenle bu yıkımın önüne geçmek ve insanı ekolojik hümanist bir çerçeveden yeniden tanımlamak için, düşünme biçimimizi organik bir çerçeveden yeniden şekillendirmemiz elzemdir. Buradan hareketle diyalektik doğalcılığı öne süren Toplumsal ekoloji bir umut olarak ileri sürülebilir. Çünkü insanı, evrimsel doğanın öz-bilinci, uzantısı, sesi, hatta bizatihi doğanın kendisi olarak tanımlamasının yanında, insanı, doğaya karşıt, üstün, aşağı veya dışsal değil de; tam anlamıyla doğayla bütünleşik, doğayı insana, insanı da doğaya içkin kılan ve tamamlayıcı bir çerçeveden tanımlaması son derece ufuk açıcı ve değerli bir yaklaşımdır. Dolayısıyla toplumsal ekolojinin, insanı parazit olarak veya salt bir nesne olarak gören yaklaşımlara karşın, doğaya ve bizatihi kendisine yabancılaşmış insanı yeniden büyülemesi; yaratıcı, yenilikçi, iyileştirici tarafı olarak akla vurgusu, insanı doğada değerlinin cisimleşmiş hali olarak yeniden bir anlama kavuşturması ve bir olanak olarak görmesi de ayrıca bir o kadar değerlidir. Sonuç olarak bu çalışmanın da gösterdiği gibi, anti-hümanistlerin, insanın iyileştirici, dayanışmacı, yapıcı, akılcı tarafını görmeyip sadece yıkıcı tarafına odaklanarak topyekün bir reddiyeye girişmeleri ve bir tür olarak insanı doğada bir kanser olarak değerlendirmeleri ve en önemli meziyetimiz olan akla saldırmaları veya küçümsemeleri son derece yanlıştır. Çünkü kendisine negatif anlamda yönelen her düşünce bir intihardır. Dolayısıyla hem insanın hem de doğanın gelecekteki selameti açısından insanın iyi tarafına bakmak, en önemli meziyetimiz olarak akli dışarıda tutmamak ve hiç olmadığı kadar insanı ahlaki ilgiye tabi

tutarak yeni bir sorumluluğa çağırarak elzemdir. Bu nedenle toplumsal ekolojinin ekolojik hümanist ilkelerini temel alarak insanı doğa karşısına koymadan, tahakkümcü ve hiyerarşik hatta merkezci bir çerçeveden de yüceltmeden tamamen doğayla bütünleşik tamamlayıcılığa dayalı yeni bir ilişki inşa etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Aultman, J. M. (2006). Eugenomics: Eugenics and Ethics in the 21st Century. *Genomics, Society and Policy* , 28-49.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (2019). *İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye, Mistisizme ve İlkelciliğe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükseliş ve Çöküşü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bookchin, M. (2017). *Modern Kriz*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookchin, M. (2013). *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookchin, M. (1996). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Bookchin, M. (2013). *Toplumu Yeniden Kurmak*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Bookching, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözölüşü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cevizci, A. (2007). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çakar, U. (2000). *Ekolojik Örgüt Üzerine Epistemolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Debbie Bookchin, B. T. (2015). *Geleceğin Devrimi: Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi*. İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Gibson, A. (2017). *Misanthropy The Critique of Humanity*. London: Bloomsbury Publishing.
- Göçmen, D. (2015). *Modern Felsefe/ Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası Adam Smith, Hegel ve Marx*. İstanbul: Vivo Yayınları.
- Lennox, J. (2008). Darwinism and Neo-Darwinism. S. S. Plutynski içinde, *A Companion to the Philosophy of Biology* (s. 77-98). New York: Willey-Blackwell.
- Mellos, K. (1988). Neo-Malthusian Theory. *Perspectives on Ecology* , 15-42.
- Morris, B. (2019). *Ekolojik İnsancılığın Öncüleri: Mumford, Dubos ve Bookchin*. İstanbul: Sümer Yayıncılık.

- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*. Ankara: Odak Yayınevi.
- Seeger, U. (2001). *Defenders of the Truth: The Battle for Science in The Sociobiology Debate and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.
- White, L. (2003). Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri. Kolektif içinde, *Üç Ekoloji* (s. 120-127). İstanbul: Yeni İnsan Yayın Evi.
- Zekiyan, B. (1982). *Humanizm (İnsancılık) Düşünsel İçlem ve Tarihsel Kökenler*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.

Ek Beyan

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 133-154
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 16.11.2021 / Kabul/Accepted: 16.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atf/Citation: Tayanç, M. (2021). Çağın Gerisinde Yaşayanlar: Göç, Kent ve Dijital Eşitsizlik.
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8, 133-154

Araştırma Makalesi / Research Article

Mehmet TAYANÇ*

*Dr. Arş. Gör.

Siirt Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi- Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-9365-2272

m.tayancc@gmail.com

Çağın Gerisinde Yaşayanlar: Göç, Kent ve Dijital Eşitsizlik* *Living Behind the Age: Migration, City and Digital Inequality*

Öz

Kentler, çoğu zaman eşitsizliğin bir mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden eşitsizliğin tarihi, kentlerin ortaya çıktığı tarih olarak kabul edilmektedir. Özellikle kırdan kente göç ile birlikte kentlerin eşitsizliklerin birer mekânı olduğu düşüncesi pekişmiştir. Yoğun göçlerle birlikte eşitsizlik, kentlerde daha görünür bir hal almış ve yeni eşitsizlik türlerinin oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bilim çağı olarak nitelendirilen 21. yüzyılda sosyal, kültürel, ekonomik eşitsizliğin yanında dijital eşitsizlik de kentte karşılaşılan bir durum olarak yerini almıştır. Bu durum ise kent içinde var olan sınıfların yanından yeni bir sınıfın oluşmasına sebep olmuştur. Çoğu kent araştırmacısı kent içinde eşitsizliğin son bulduğu üzerinde dursa da hazırlanan bu çalışma yeni tür eşitsizlik şeklinin uzun yıllar devam edeceği üzerinde durmaktadır. Çalışma, kent içinde ortaya çıkan eşitsizlik türlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik sebeplerini ortaya koymakta ve bu sebeplerini dijital eşitsizliğe yansımaları tartışmaktadır. Sosyal, ekonomik sermayenin kentte dijital sermayeye nasıl yansıdığı konusu göç, kent ve mekân bağlamında ele alınmıştır. Özellikle son yıllarda TÜİK tarafından toplanan bilişim teknolojiler (BİT) verilerinden yol çıkarak dijital eşitsizliğin durumu analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, kent, mekân, eşitsizlik, dijital eşitsizlik.

* Bu çalışmaya etik kurul izni gerekmemektedir.

Abstracts

Cities often appear as places where inequality is produced. Therefore, the history of inequality is accepted as the date of the emergence of cities. Especially with the migration from rural to urban, cities are places of inequalities have been taken. With the intense migration, inequality has become more visible in cities and has paved the way for new types of inequality. In the 21st century, which is characterized as the age of science, digital inequality has taken its place as a situation encountered in the city and social, cultural, and economic inequality. This situation has led to a new class next to the existing classes in the city. Although most urban researchers emphasize that inequality in the city has ended, this study highlights that the new type of inequality will continue for many years. The study reveals the social, cultural, and economic reasons for inequality in the city and discusses the reflection of these reasons on digital inequality. The issue of how social and financial capital is reflected in digital capital in the city is discussed in the context of migration, city, and space. In recent years, digital inequality has been analyzed based on the information technologies (ICT) data collected by TUIK.

Keywords: Migration, city, space, inequality, digital inequality.

Giriş

Modern dönemde kapitalist toplumsal yapının bir sonucu ya da bir parçası olarak karşımıza çıkan eşitsizlik kavramı, çoğu zaman modernleşme ve kentleşme gibi kavramlarla bir arada kullanılmaktadır. Özellikle kapitalist gelişmeye bağlı olarak söz konusu kavramların toplumsal hayatımızda yer edinmesi sonucunda birçok alanda eşitsizliğin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Her ne kadar ilkel toplumlardan modern toplumlara sosyal bir tabakalaşma gerçeği üzerinde durulsa da özellikle ekonomik kaynakların düzensiz paylaşımı ile birlikte farklı yönleriyle eşitsizliğin yakın tarihin bir ürünü olduğu açıktır. Bu yüzden eşitsizliğin tarihini bu kavramların ortaya çıkış tarihiyle başlatmak yanlış olamayacaktır.

Toplumsal eşitsizlik kavramı günümüzde çoğu kent araştırmacısı tarafından *kentsel eşitsizlik* ile ilişkilendirilmektedir. Eşitsizlik olgusu da varlığını bu şekilde sürdürmekte ve başta kent olmak üzere birçok mecrada kendini yeniden inşa etmektedir. Kentlerin kapitalist sermayenin merkezi olması da bu süreci hızlandırmaktadır. Bu yüzden kentler, eşitsizliğin mekânı ve merkezi olma özelliğini sürdürmektedir. Günümüzde farklı boyutları ile karşılaşmış olduğumuz bu toplumsal olgu, birçok araştırmacı tarafından sosyal eşitsizlik veya kentsel eşitsizlik kavramları ile açıklanmaya ve kuramsallaştırılmaya çalışılsa da konunun detaylı bir incelenmeye ihtiyacı vardır. Özellikle sosyoloji, coğrafya, mimarlık, kamu yönetimi gibi alanlarda sıkça üzerinde durulan kentsel

eşitsizliğin mekânsal boyutu ve kentleşmeye bağlı olarak almış olduğu yeni şekiller tartışılmaya muhtaçtır. Kentsel eşitsizliklerin, kentsel sorunları yansıtan sosyo-mekânsal birer göstergeler olduğuna dikkat çeken Taş (2019: 396), özellikle iletişim teknolojilerinin ilerlemesiyle birlikte kentsel yaşamın kalitesinin arttığına, buna bağlı olarak da kentsel sorunların yeni boyutlar kazanmasıyla yeni tür eşitsizliklerin oluşacağına vurgu yapmıştır. Bu yorum modern dönemde ortaya çıkan yeni manzarada dikkat çeken hususlardan birinin de kentsel eşitsizlik olduğunu özetlemektedir.

Kentlerin ortaya çıktığı tarihten itibaren farklı yaşamları barındırması, kentlerin eşitsizliğin vücut bulduğu bir alan şeklinde nitelendirilmesine sebep olmuştur. Bu yüzden, kentleri söz konusu toplumsal yapının devam etmesini sağlayan ve tüm eşitsizliklerin somut bir hal almasına olanak tanıyan bir mekânlar bütünü olarak açıklamak mümkündür. Kentlerde somutlaşan bu eşitsizlik ise sanayi sonrasında yaşanan göç ile birlikte olarak daha belirgin bir hal almıştır. Farklı boyutları ile kentlerde yer edinen toplumsal eşitsizlik yeni dönemde, beraberinde *dijital eşitsizliği* getirmiştir. Yani kentsel mekânlarda karşılaşılan sosyal, kültürel ve ekonomik eşitsizlik hızlı kentleşmeye bağlı olarak yerini *dijital sermayesizliğe* bırakmış ve bu durum kentte yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.

Buna göre kentlerde karşılaşılan sınıfsal mekânların, sadece fiziksel olarak değil, ekonomik, sosyal, kültürel, hukuki ve siyasal nitelikler bakımından da birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Artan nüfusa bağlı olarak kentsel kaynakların eşit ölçüde paylaşılmaması mekânları birbirinden daha da uzaklaştırmaktadır. Bu farklılıklar ve mekânsal kopuş ise dijital eşitsizliği daha fazla tetiklemekte, toplumsal grupların güncel yaşamı anlama, algılama ve yorumlama noktasında birbirinden kopuk yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu durum ise son yıllarda teknolojiye ve bilgiye erişim sorununun çözümünde her ne kadar önemli ilerlemeler yaşanmış olsa da erişim uçurumunun kentsel mekânlarda devam ettiği ve bu durumun hala önemli bir kentsel ya da toplumsal sorun olduğunu göstermektedir. Yaşanan bu dijital bölünme ise kentin belli noktalarında farklı toplumsal sorunlara dönüşebilmektedir.

Toplumsal eşitsizlik bağlamında kent kavramını ele alan birçok araştırmacı, var olan bu eşitsizliği daha çok ekonomik ve kültürel sebeplerle ilişkilendirmekte, kentleşme ile birlikte özellikle dijital eşitsizliğin son bulacağı fikri üzerinde durmaktadır. Hazırlanan bu çalışma ise özellikle göç sonrası kente yerleşmiş olan grupların içinde bulunduğu eşitsiz yaşamın dijital eşitsizlik şeklinde devam ettiğine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde merkez ile çöküntü bölgeler

arasında kentsel kaynakların mekâna bağlı olarak eşit bir şekilde paylaşılmaması sebebiyle oluşan bu yeni eşitizliğin kent içinde uzun bir süre varlığını devam ettireceğine dikkat çekmektedir. Bunun yanında, dijital eşitizliği tetikleyen sosyal, ekonomik, kültürel ve mekânsal bariyerlerin neler olduğu sorusuna cevap aranmakta, g ile dijital eşitizlik arasındaki doğrudan ve dolaylı bağın varlığı incelenmektedir. Tüm bunlardan yola çıkılarak kentlerdeki farklılıktan dolayı kentte yaşayanların bilişim teknolojilerini kullanım durumuna göre eşitizliğin ne boyutta olduğunu ve dijital eşitizliğin kentsel durumunu analiz etme amacı taşımaktadır.

1. Eşitizliğin Sahnesi Olarak Kent

Kentler, ortaya çıktığı günden itibaren sürekli toplumsal sorunların baş gösterdiği, çatışmaların, eşitizliklerin yaşandığı ve belirgin bir tabakalaşmanın varlığını sürdürdüğü bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının kent merkezlerinde yaşıyor olması ise bu eşitizliğin dünyanın birçok bölgesinde karşılaşılan bir olgu olmasını beraberinde getirmektedir. Çoğu kent kuramcısı da bu bağlamda eşitizliği *kapitalist toplumun mirası* olarak tanımlamakta ve kentleri bu mirasın sahnesi ya da taşıyıcısı olarak nitelemektedir. Modern toplumun dolayısıyla modern kentin *eşitlik* ideali altında bizatihi eşitizlikler üzerine kurulduğuna vurgu yapan Sunar (2018a: 1), “modern toplumun yapısını belirleyen liberal iktisat ve toplum görüşüne göre toplumdaki eşitizliklerin hem doğal hem de gerekli” olduğu görüşünü paylaşmıştır.

İnsanoğlunun yaşam alanı, ilk günden itibaren sürekli kente doğru bir evrim göstermiştir. Yani insanoğlu, her daim kendi eliyle yeni bir kent inşa etme yoluna girmiştir. Toplumların bu yaşam alanını hazır bir şekilde bulmadığının altını çizen Alver (2019: 11), kenti, bireyin kendi maksatları doğrultusunda, kendi ilişkileri paralelinde oluşturduğu bir yaşam alanı olarak betimlemiştir. Bireyin yaşamında önemli bir dönüm noktasını temsil eden bu yaşam alanı, kendi içinde farklı parametreler barındırmakta ve bu parametreler üzerinden var olmaya devam etmektedir. Dnemsal olarak farklı anlamlar yüklenen kentin günümüzdeki en belirgin yönü ise farklı boyutlardaki sınıfların eşitizliğini barındırmasıdır. Kentlerin özellikle farklılaşmış ve tabakalaşmış gruplardan oluştuğunun altını çizen Kıray (1982: 59), sorunlar yönünden kente bakılması gerektiği üzerinde durmuş, kentleri de “her zaman yeri ve konumu belirli grupların dışında arada kalmış, yerini bulamayan kişilerin ve grupların” yerleşim yeri olduğuna dikkat çekmiştir. Gelişmişliğin birer imgesi olarak toplumsal hafızada yer edinen ve çoğu zaman olumlu bir imaja sahip olsa da Taş’ın (2019:

395) da söylediği gibi modern kentler, eşitsizliğin mekânına dönüşebilmektedir. Özellikle kırdan kentte sonradan yerleşen grupların kentsel mekânlara yayılması ile birlikte eşitsizliğin sahnesine dönen kentler, göç eden grupları sahip oldukları sermayeler üzerinden birbirinden ayırmaktadır. Kentlerin, kente gelen her grubun karakterinden etkilendiğini, bu durumun ise kentsel mekânların içerdiği nüfusa özgü hassasiyetlerle bezendiğini ifade eden Park (2015: 41), bu kişilerin çeşitli mesleki ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda kentlileri ayırma ve sınıflandırma eğiliminde olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle kentlerin en dikkat çeken yönü, kutuplaşmanın/sınıflandırmanın mekânı olmalarıdır. Keleş (2015: 324) kentteki bu kutuplaşmayı, kentleşmenin hızlandığı *sanayi ve ticaret uygarlığına özgü bir olgu* olarak açıklamaktadır. İnsanların farklı şekillerde birbirinden ayrıştığına vurgu yapan Tümtaş (2012: 54) da kentte ortaya çıkan bu ayrışmanın çoğunlukla dil, din, gelir ve sosyal alandaki iletişim sistemlerinin özelleşmesi sonucu belirginlik kazandığı üzerinde durmuştur. Böylelikle mekânsal ayrışmanın ana işlevi olan yabancılaştırmanın ortaya çıktığına vurgu yapan Bauman (1999: 109) ise bu mekânsal ayrışmanın en derin anlamını iletişimin kısıtlanmasına ve yasaklanmasına yani dijital bir bariyere bağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında kentlere, burada yaşayan grupların sahip olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik *sermaye* durumlarından dolayı ayrışan mekânların toplamı demek mümkündür. Çünkü kent merkezleri genellikle *zengin- yoksul* veya *çöküntü bölgesi- gelişmiş bölge* olarak bölümlenmektedir. Özellikle mülkiyet durumuna göre var olan bu farklılık, kentlilerin kente sonradan gelen insanlarla kurmuş olduğu ilişkiye bağlı olarak yeni bir boyut kazanmıştır.

Mülkiyet durumuyla birlikte dil, din, etnik, kültürel farklılıklar ve erişebilirlik de mekânsal ayrışmayı destekleyen faktörler olarak sıralanmaktadır. Tüm bu faktörler ayrışmanın yanında eşitsizliğin de artmasına ortam hazırlayan etkenler olarak belirtilmektedir. Kapitalist sistemin yarattığı bu eşitsizliğin coğrafi yansımalarının ayrışan kentsel mekânlarda izlenebileceğine vurgu yapan Tümtaş (2012: 58), kapitalizmin, bir sistem olarak kendini yeniden üretmesi için eşitsizliğe ihtiyaç duyduğunu, “zaman ve mekâna bağlı olmak üzere farklı mekanizmaları harekete geçirdiğini” savunmuştur. Buna bağlı olarak özellikle belli örgütlenmeler çerçevesinde teknolojinin kullanım durumuna bağlı olarak da mekânların birbirlerinden ayrıştığını söylemek mümkündür. Sonuçta da sınıfsal farklılıklardan kaynaklanan mekânsal ayrışmalar yerini dijital eşitsizliğe bırakmakta ve eşitsizlik, kentsel mekânlarda yeniden üretilmektedir. Mekânlardaki ayrışmayı, bireylerin küreselleşmenin yarattığı

olanaklara erişim gösterememesi ile analiz eden Demiral (2018: 90), kentlerde var olan toplumsal hiyerarşinin, grupların sahip olduğu statüler arasındaki katmanların anlaşılması ve bu statünün hayat tarzlarına etkisinin belirlenmesi ile anlaşılacağından bahsetmiştir.

Günümüz kentlerine bakıldığında kentte yaşayan grupların yaşam dünyası, yaşam şekli teknolojik bilgiye erişimi ve yararlandıkları hizmet ltlerinin farklı olduğu aşıkardır. Kentteki bu ikili görünüm ve sınıfsal ayırım Keleş (2014: 101) tarafından *ikili yapı* kavramıyla açıklanmaktadır. Kentteki iki ayrı toplumsal sistemin varlığından söz eden Kongar (1982: 7) da merkez-evre kuramına gönderme yaparak kentte var olan bu sistemi “ağdaş-kapitalist kesim ile gelenekçi-feodal kesim” şeklinde nitelendirmiştir. Tüm bunlardan yola çıkarak kentte karşımıza çıkan *sahip olan* ile *sahip olmayan* grupların kent içinde hem mekânsal anlamda hem de yaşam şekli, tktim alışkanlığı ve teknoloji kullanma yeteneği gibi sebeplerden dolayı net bir şekilde birbirinden ayrıldığını söylemek mümkündür.

Kentin sahip olduğu kendine has kurum ve mekanizmalar, belli noktalarda işlevsiz kalabilmektedir. Bu da birbirinden kopuk, kent ve kentlilerle iletişim sağlamayan grupların oluşması ile sonuçlanmaktadır. Nitekim insan grupları arasında veya kamusal-özel alanlar arasındaki ayırımın yanı sıra, işlevlerin konumlanması açısından da kentlerde mekânsal bir ayrışmanın olduğuna değinen Demiral (2018: 2) buna bağlı olarak, günümüz kentlerinde özellikle sosyoekonomik düzeylerine bağlı olarak farklı sınıfların farklı bölgelerde kümelendiğini belirtmekte ve bu bölgeler içerisinden grupların fiziki sınırlarla, güvenlikli kapılar ve duvarlarla birbirinden ayrıştığına dikkat çekmektedir.

2. G, Kent(li)leşme ve Dijital Eşitsizlik

G kavramı farklı sosyal, siyasal ve ekonomik gerekçelerle bireyin ya da bir grubun yaşadığı yerden ayrılıp başka bir yere yerleşme eylemi olarak açıklanmaktadır. Göç etme durumu, sebepleri bakımından farklı dinamikler barındırdığı gibi sonuçları bakımından da kendi içinde ayrışmaktadır. Özellikle son dönemde yaşanan göç olaylarına bakıldığında ekonomik, sosyal ve siyasi sebeplerin yanında bilgi kaynaklarına erişim sağlayamayan grupların da g etme yoluna başvurdukları gözlemlenmektedir. Farklı gerekçelerle kente göç eden bu grupların kırdaki olduğu gibi kent merkezlerinde de bilgiye ulaşma ve erişme noktasında bir takım bariyerlerle karşılaştıklarını aşıkardır. Bu yüzden g olgusunun içinde bulunduğumuz teknoloji çağında bir takım yeni özellikleri kazandığını söylemek mümkündür. Özellikle teknolojinin mekân anlayışını mekânın da teknolojiyi kullanma

üzerinde belirleyici olduğu fikri üzerinde duran ve bu yüzden günümüzde göç olgusunun yeniden tanımlanması gerektiğine değinen Sucu ve Gündüz (2019: 468), “kente göçen nüfusun ihtiyaçlarını karşılama gerekliliğinin teknolojik gelişmeleri desteklediği, diğer taraftan da bu teknolojik gelişmelerin göçü daha fazla tetiklediği” üzerinde durmuştur. Var olan bu iki yönlü bir süreç ise göç ile dijital eşitsizlik arasındaki ilişkinin kaçınılmaz bir sonucu olarak okunmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ulus devletlerin belirlemiş olduğu sınırların yok olması, göç etme durumunu baştan sona değişime uğratmıştır. Özellikle dijital çağ olarak adlandırılan günümüzde göçün çekici ya da itici sebepleri arasın teknolojik ilerleme de önemli bir konumda yer almaktadır. Hem ülke içinde hem de ülkeler arasında yaşanan yer değiştirmelere bakıldığında yoksul bölgelerden ileri teknolojiye sahip bölgelere doğru olduğu görülecektir. “Hızlı teknolojik ilerleme ile yoksul ülkelere zengin ülkelere yaşanan büyük çaplı göç sayesinde ise son yıllarda küresel ekonomik manzarada büyük değişikliklere” (Komisyon, 2019: 16) sebep olmuştur.

Her ne kadar teknolojik ilerlemelerin ve yeni buluşların, bölgeler, toplumlar ya da devletlerarasında var olan eşitsizliği ortadan kaldıracığı üzerinde durulsa da özellikle teknolojik ilerlemeler, eşitsizliği farklı bir boyuta taşımıştır. Yaşamış oldukları bölgelerden dijital ilerlemeden nasibi almayıp göç eden gruplar, çoğu zaman göç ettikleri bölgelerde de dijital eşitsizliğe maruz kalabilmektedir. Ülkeler arasında var olan dijital uçurumun özellikle sağlık ve eğitim anlamında göçe sebebiyet verdiğini dile getiren Yıldırım (2009: 89), ülkelerin gelişmiş teknolojiye sahip olmaması ve bu ülkelerdeki sağlık alanında uzmanlaşmaya çalışan bireylerin daha iyi teknolojik ortamlarda eğitim almak ve çalışmak istemelerinden dolayı yüksek teknolojinin bulunduğu ülkelere göç ettiğini savunmuştur.

Dijital eşitsizliğe bağlı olarak ülkeler arasında yaşanan göçün bir benzeri aynı ülkede bölgeler arasında ya da iller arasında da görülmektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere bölgeler arasında ya da iller arasında ekonomik ve teknolojik gelişmelerin farklı olmasından dolayı göçler daha sık yaşanmaktadır. Ülkenin doğusundan batısına sürekli bir göçün yaşandığı Türkiye’de yaşanan bu göç olayından sonra da kentleşme/kentlileşememe durumuma bağlı olarak eşitsizlik farklı bir boyuta taşınmaktadır. Örneğin; Türkiye’de sosyal tabakalaşma ve eşitsizlik üzerine hazırlanan birçok çalışma, bireyler ya da gruplar arasında var olan sosyal, ekonomik farklılığın, erişebilirliğin göç ve kentleşme ile

doğrudan ya da dolaylı bir bağıın olduğu üzerinde durmuştur. Bu yüzden Türkiye’de eşitsizliğin başlangıç tarihi, göçlerin ve kentleşmenin başladığı 1950 tarihi olarak kabul edilmektedir. Sanayileşmeyle birlikte kentleşmenin yoğunluk kazandığı bu tarihte “geleneksel sosyal yapının ve sınıfların değişmeye başlaması” Sunar (2018a: 9)’ın deyişiyle eşitsizliğin tetikleyicisi olmuştur. Yani göç, kentleşme ve eşitsizlik kavramları arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Erder’in (1982: 223) kentleri insan toplumlarının evrim süreci içinde çağdaş ve yeni bir aşamanın simgesi olarak görmesi de bu görüşü desteklemektedir. Buna bağlı olarak da kentlerin ve kentleşmenin toplumsal yapıyı değiştirici yönünün olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Aynı şekilde kente sonradan gelen gruplar, kenti değişime uğratmakta ve birçok noktada kente yeni bir görüntü sunmaktadır. Chambers (2006)’in modern kentin figürünü göç edenlerin oluşturduğu görüşü bu durumu desteklemektedir. Chambers’e (2006: 38) göre göç eden gruplar “efendilerin sokaklarını ele geçirip dillerini yeniden icat eder, metropol estetiğini ve yaşam tarzının etkin belirleyicisi” olurlar. Bu durum ise kentin alfabesinin yeniden yazılmasıyla sonuçlanmaktadır. Kentin “ekonomisinde ve sunduğu hizmetler alanından yaşadığı bu gelişmelerin, kentin sosyal tabakalaşmasını bir iskambil destesi gibi yeniden kardığına” değinen Tekeli (2014: 273) ise aynı zamanda bu değişime direnen mekanizmaların olduğuna da dikkat çekmiştir. Kentte yerleşik grupların geleneksel ilişkilerini kent içinde devam ettirmeleri, değişime direnme mekanizmalarını ve kurumlarını inşa etmeleri, değişimin sadece bir yer değişirmeden ibaret olduğu görüntüsünü sunmaktadır. Oysa değişim, duygu, düşünce, tutum ve yaşam şeklinin tamamını kapsamalıdır. Durumun beklendiği gibi olmaması ise kentlerde kentlileşememiş kentli-köylü bir sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu sınıfları, fiziksel olarak köyden kopmuş, zihinsel olarak ise köyden kopamamış sınıflar olarak nitelendirmek mümkündür. Tüm bu gelişmelerden sonra her ne kadar kentlerin kentlileşen bir nüfus tarafından meydana geldiği görüşü savunulsa da kentlerin, kentlileşemeyen ya da kent ile bütünleşemeyen grupları da barındırdığını göz ardı etmemek gerekir. Kentlerde karşılaşılan bu tabakalaşmanın sosyal tezahürlerinin kentsel alanlardaki dönüşümlerle kendini gösterdiğinin altını çizen Sunar (2018a: 23), söz konusu katmanlaşmanın ve mekânsal ayrışmanın eşitsizliğin üretim ve tüketim ekseninde mekana yansdığını dile getirmiştir. Bu ayrışma ise sadece barınma anlamında değil, tüketim, giyinme, çalışma, sosyalleşme gibi yaşam pratikleri bağlamında da kendini göstermektedir.

Bakıldığında Türkiye’de özellikle son dönemlerde yaşanan yoğun göçe bağlı olarak kentlerin, eşitsizliğe ortam hazırladığı görülmektedir. Başlarda mekânsal ayrışmaya bağlı olarak oluşan bu eşitsizlik, gelir durumuna ve sosyo-kültürel yapıya bağlı olarak dijital eşitsizliğe doğru evrim geçirmiştir. Kentte yerleşen bireyin kent ile bütünleşmemesi ise bu eşitsizliğin daha uzun süreli devam etmesi ile sonuçlanmaktadır. Kentte oluşan bu durumu Marksist teorisinin merkezinde yer alan yabancılaşma teorisiyle açıklanabileceğini dile getiren Knox ve Pinch (2006: 225) de bu kavramın güçsüzlük, tatminsizlik ve güvensizlik duyguları ile zenginlik ve gücün hâkim dağılımının reddiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Bireyin içinde bulunduğu yapının kent sistemine katılımını engellemesi, insanları daha da yabancılaştırmaktadır. Özellikle mekânsal ayrışma şeklinde ortaya çıkan bu olayı “yoksulluk kültürü” ile açıklayan ve bütünleşmemeyi yabancılaşma olgusu ile birlikte kullanan Kongar (1982: 47), kente sonradan dâhil olan grupların yaşam kavgası sırasında başvurdukları yolların kente ve kentliye karşı daha da yabancılaştırdığını bunun da kentte yaşayan grupları birçok noktada birbirinden uzaklaştırdığını savunmuştur.

Yoğun göç sonucunda sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik anlamda bölünmelerin yaşadığı kentlerde son dönemde *dijital bölünme* de sık rastlanan bir durum olmaktadır. Bilgi toplumunun bir göstergesi olarak dijital bölünmeyi ele alan Baran ve Erdem (2017: 1506), bu durumu “bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim, kullanım ve tüm bunların gerektirdiği yetilerin geliştirilmesi konusunda sağlanan kaynak ve fırsatlara erişememe” kapsamında ele almaktadır. Özellikle çöküntü bölgeleri olarak adlandırılan bölgelerde dijital bölünme ve kopukluk daha belirgindir. Bu kavramın özellikle 2000’li yıllar itibarıyla literatürde kendine yer bulduğuna değinen Baran ve Erdem (2017: 1505), bireyin ve toplumun dijitalleşememe durumunu, “yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine erişime sahip olması ya da olmaması” şeklinde açıklanması gerektiğini savunmuştur. Yoğun göç sonucunda kent çeperlerinde oluşmaya başlayan gecekondu bölgesinin teknolojik ilerlemeye ya da teknolojinin kullanım durumuna göre de okunması gerektiğine dikkat çeken Tekeli (1977: 93), her türlü eşitsizliğin kaynağı olan gecekondu olgusunu “dıştan alınan teknoloji ile kalkınan bir ülkenin modern teknoloji kullanan kesimi tarafından emilemeyen işgücünün kent içinde oluşturduğu yerleşim yeri” şeklinde ifadelemiştir.

Görüldüğü üzere *toplumsal dönüşüm* çeşitli alanlarda farklılık göstermekle birlikte farklı sorunları da ortaya çıkaran bir süreç olarak da aktarılmaktadır. Kentlerin tarihten beri çelişkili yaşamları

barındırdığını açıklayan Taş (2019: 396), kentin bir yanının zenginlik ve gelişmişliği yansıttığını bir yanının ise yoksulluk ve geri kalmışlığı temsil ettiğini dile getirmiştir. Bu çelişki ise günümüz kentlerinde halen varlığını sürdürmekte ve mekan üzerinden daha görünür bir hal almaktadır. Bu çelişki ve kopuş ise beraberinde uyumsuzluğu meydana getirmekte ve toplumsal sürtüşmenin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Kongar (1982) da bu durumu *boşluk* kavramı ile betimlemektedir. Chambers (2005: 29) ise farklılıktan kaynaklanan bu kültürel boşluğu, *kentlerin* veya *modernitenin tümsekleri* şeklinde tanımlamaktadır. Bu boşluk ya da toplumsal gelişmeyi engelleyen bu tümsekler ise geçici denge ve bütünlük sağlayan tampon mekanizmalar ya da tampon kurumlar aracılığıyla aşılması mümkündür. Özellikle tampon mekanizmalar arasında teknolojik öğelerin önemli birer toplumsal öğe olduğunun altını çizen Kongar (1982: 29), “rneğin, televizyon ve elektronik eşyalar, beyin gelişiminin son aşamalarında ortaya konulan ürünler olmalarına karşın, ithal edilerek, toplumsal değişmenin öğeleri arasına sokulabilirler. Böylece bir bölgede bir yandan televizyon seyredip, öte yandan saralı bir hasta için muska yazdırma ya da evde kalmış bir kız için yatır ziyaret etme olayı eş zamanlı olarak ve aynı mekânda gözlenebilir” ifadelerini kullanmıştır.

Kent içinde bölgeler ve gruplar arasında ulaşım, sermaye ve iletişim anlamında da bir kopukluk veya bir boşluk oluşabilmektedir. Özellikle g sonucunda mekânsal farklılaşmanın ve gruplar arasında urumun oluştuğuna değinen Tuna (2013: 10), kenti ve kentleşmeyi toplumlar arasındaki toplumsal sınıflandırmayı ve farklılığı belirleyen bir ölçüt olarak savunmuştur. İki grup arasında var olan bu hareketsizlik, eşişsizlik ve boşluk ise ulaşım ve iletişim sistemlerinin kurulması ile mümkün olabilmektedir. Keleş’e (2015: 321) göre ise bu durumun düzenlenmesiyle birçok anlamda eşişlik sağlanabilecektir. Sennett (2019: 356) aynı şekilde “medyanın ve teknolojinin toplumsal grupları birbirine bağladığını” ifade etmektedir. Kentteki gruplar arasındaki eşişsizliğin giderilmesi ya da bu grupların kent ile bütünleşme sağlama noktasında kitle iletişim araçlarının önemine değinen Kongar (1982: 48) da “gerek kitle iletişim araçlarının mesajları etkilenererek gerekse yeni iletişim kanalları yaratılarak” bu grupların kent ile bütünleşmelerinin sağlanması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Kente sonradan gelen grupların dijital yaşama dâhil olmaları onları hızlıca kentle btnleştirecektir. Çünkü dijital unsurlar, kent ile bütünleşmeyen göçmenler için yaşadıkları dünyanın dışına yani kente bakan bir pencere hizmeti vermektedir. Kırsal yaşamda lüksü temsil

eden söz konusu unsurlar, kentte aslında bir gereklilik halini almaktadır. Kent ortamında edinilen her teknolojik alet, kentte yaşayan için en az konuşmak kadar önemlidir. Bu yüzden kentteki eşitsizliği tek başına ekonomik göstergelerle açıklamak yetersiz olacaktır. Diğer taraftan, modern dönemde toplumsal eşitsizlikler de şekil değiştirebilmekte ve eşitsizlik yeni anlamlar kazanmaktadır. Sunar (2018b: 19)'ın "çeşitli etnik ve siyasi sebeplerle meydana gelen ayrımcılıkların olduğu" görüşü eşitsizliğin farklı boyutlarının olduğunu göstermektedir. Modern toplumda kalıcı ve süreklilik gösteren eşitsizliklerin de olduğuna vurgu yapan Sunar (2018b), modern dönemde karşımıza çıkan eşitsizliklerin en önemli sebeplerinden birinin de bilgi kaynaklarının paylaşımından ve bilgi edinme yollarının olmayışından kaynaklandığının altını çizmiştir.

Genel olarak dijital eşitsizlik sorununun temel mantığının, kaynakların ve fırsatların kıt kullanımına dayandığını belirtmek gerekir. Aynı zamanda var olan kaynakların dağılımının asimetrik olduğu yerlere yeni teknolojilerin veya elektronik kamu hizmetlerinin de eşitsiz girişi ile ilgili olduğunu savunan Çapar ve Vural (2008: 1678) da kaynakların, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) ve hizmetlerinin eşitsiz dağıtımının/dağılımının topluma fayda sağlama noktasında da eşitsiz bir durum ortaya çıkacağını ve mekânların birbirinden daha da kopacağını dile getirmiştir. Böylelikle bireye ve topluma katkı da farklı asimetrilerde aktarılacaktır.

3. Yeni Tür Eşitsizliğin Doğuşu: Çağın Gerisinde Yaşayanlar

İçinde bulunduğumuz bilim ve teknoloji çağı, küreselleşmenin de etkisiyle toplumsal yapıların, üretim-tüketim alışkanlıklarının ve boş zaman algısının tüm yönlerini şekillendirmiştir. Bu değişim ve dönüşümden ise en çok kentler ve kentte yaşayanlar etkilenmiştir. Buna bağlı olarak kentsel mekânlarda dönüşüm sonucunda yeni eşitsizlik şekilleri oluşmuş ve kentte yaşayan gruplar farklı bir şekilde kategorileştirilmiştir. Bu nedenle yaşadığımız dönemi *eşitsizlikler çağı* olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.

Bilindiği üzere kentleşme olgusu ülkeden ülkeye, kentten kentte ve bölgeden bölgeye farklılık gösterebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında kentleşmenin farklı özellikler taşıdığı ve aynı boyutlarda gerçekleşmedi bilinen bir gerçektir. Aynı şekilde toplumsal değişimin ve gelişmenin, bir toplumun ya da bir kentin tüm kesimlerinde aynı ölçüde meydana gelmediği de açıktır. Bu durum ise maddi kültür ile manevi kültür arasındaki değişim hızının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Kongar (1982: 27)'a göre "maddi kültür öğelerini kapsayan teknoloji

ile manevi kültür öğelerini kapsayan ideolojinin değişme hızları çok farklıdır. Teknolojinin büyük bir hızla değişmesine karşılık ideolojiler, son derece yavaş değişirler”. Bu yüzden kentte yaşayan grupların, sınıfsal anlamda birbirinden farklı özellikleri taşıdığına değinen McGee (1971), gelişmekte olan ülkelerde kent içinde oluşan toplumsal grupların Marx tarafından belirlenen toplumsal kategorilerde yer alamayacağını savunmuş ve bu şekilde ortaya çıkan toplumsal kümelere “proto-proleterya” adını vermiştir. Sınıfsal farklılıklara bağlı olarak ayrıışan mekânların yeniden inşa edilmesinde bile tek başına toplumsal eşitsizliğin yok edilemeyeceğini belirten Demiral (2018: 77), alt sınıflara ait mekânların mutenalaştırma adı altında yeniden planlanmasının, şekillenmesinin veya *iyileştirilmesinin*, eşitsizliğe yeni bir boyut kazandırdığına vurgu yapmıştır. Çünkü iyileştirilen kentsel mekânlar orta sınıfın kullanımına sunulurken, alt tabakalar ile sınıf-altı gruplar kent içinde görünürlüklerini kaybetmektedir.

Kentteki grupların birbirinden farklılaşmasına ve sınıfsal ayrımın daha keskin bir şekilde ayrılmasına zemin hazırlayan, bu durumu tetikleyen bir diğer konu dijital eşitsizlik konusudur. Erten (2019: 16) bu kavramı, “farklı coğrafi bölgelerde sosyo-ekonomik şartlara bağlı olarak ticari kurumların ve bireylerin bilişim teknolojilerine (BİT) erişimindeki adaletsizlik” olarak tanımlamaktadır. Tüm dünyada ve lkemizde küreselleşmeye bağlı olarak dünya ekonomisinin farklılaştığını dolayısıyla sosyo-ekonomik düzene bir dizi yenilik getirdiğini bunun ise dijital eşitsizliği belirginleştirdiğini ifade eden Sunar (2018b: 299), yeni tür eşitsizliğin de internet bağlantılarının, cep telefonlarının ve yeni medya araçlarının kullanım durumuna göre hızlandığını dile getirmiştir. Bilgi çağı olarak yorumlanan günümüzde bu teknolojik unsurlara sahip olup olmama durumu ise yeni dönemde özellikle kent merkezlerinde “bilgi yoksulları” ya da “teknoloji yoksulları” gibi yeni sınıfları ortaya çıkarmıştır. Marx’ın sınıfsal ilişki temelli açıkladığı ve üretim araçlarına sahip olma ile sahip olmama düşüncesi üzerinden yorumladığı eşitsizlik kavramı, günümüzde dijital araçlara sahip olma yada sahip olamama şeklinde açıklanmaktadır. International Telecommunication Union (ITU) verilerine bakıldığında dünya üzerinde var olan toplumlara bakıldığında dijital eşitsizlik net bir şekilde anlaşılmaktadır. Buna göre dünya 2005 yılında dünya nüfusunun yüzde 16, 8’i internet kullanırken 2019 yılında bu oranın %53,6’ya yükselmiştir. 2021 yılında ise yüzde 63’n üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu oranın daha yüksek olduğu

düşünülürken gelişmekte olan ve gelişmemiş toplumlarda bu rakamın düşük olduğu vurgulanmıştır.

Dijital eşitsizliğin daha görünür olmasını belirleyen ve bireyin ya da toplumun dijitale erişimi arasında bazı basamakların olduğunu belirten Van Dijk ve Hacker (2003: 316) en önemli engelin “maddi erişim yani bilgisayar ya da internet sahibi olamamanın” olduğunu dile getirmiştir. Dijital eşitsizliğin dört farklı boyutta ortaya çıktığına dikkat çeken Dijk ve Hacker (2000: 1) bu unsurları şu şekilde sıralamıştır:

- i. İlgili eksikliği ve bilgisayar korkusu (psikolojik engel).
- ii. Bilgisayarlara ve ağ bağlantılarına sahip olunmaması (materyal erişimi engeli).
- iii. Yetersiz kullanım kolaylığı ve yetersizliğin neden olduğu dijital becerilerin eksikliği (eğitim ve sosyal destek yetersizliği).
- iv. Önemli kullanım fırsatlarının olmaması (kullanım erişimi).

Dijital eşitsizliği tetikleyen bu ögelere bakıldığında özellikle kırdan kente göç etmiş ve belli bir yaşın üzerindeki bireylerde ekonomik engelle birlikte *güvenlik kaygısı* nedeniyle de bir tedirginliğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu durumu psikolojik veya sosyal engel olarak yorumlamak yerinde olacaktır. Özellikle kentte yaşayan ve belli bir yaşın üzerinde olan bireylerin içinde buldukları psikolojik durum, onları teknolojiden uzaklaştırmakta ve kentle bütünleşmeleri arasına bir set çekmektedir. Aynı şekilde, bu grupların kentte yoksul bir sınıfa mensup olmaları bilgisayar ve ağ bağlantılarına sahip olmayı engelleyebilmektedir. Bu da teknolojik materyali elde etmesini engellemekte ve bireylerin kente uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Kent yaşamına uyum sağlamanın iki düzeyde sağlandığını belirten Göymen (1982: 81), psikolojik- kültürel ve toplumsal-ekonomik durumun kent göçmenlerini *marjinal* bir konuma sürüklediğini ve bu durumun kente göç edenleri tedirgin edip uyum sağlamalarını zorlaştırdığı” savunmuştur. Tüm bunlar ise kentte toplumsal eşitsizliğin süreklilik kazanmasıyla sonuçlanmaktadır.

Kent içinde hayat bulan dijital eşitsizliğin eğitim seviyesi ve toplumsal katman ile bağlantılı olduğunu belirten Çapar ve Vural (2008: 1677) ile onları aktaran Uçkan (2008: 6), eşitsizliğin ve toplumsal bölünmenin şu üç aşamasından söz etmektedirler:

- i. *Ekonomik Bölünme*: Dijital eşitsizliğin ve bölünmenin en yalın ve ilk aşamasını temsil etmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduklarına, özellikle de bilgisayar ve internete erişimi sağlayacak ekonomik güce

sahip olanlarla olamayanlar arasındaki eşitsizliği belirtmektedir.

ii. *Kullanılabilirlik Bölünmesi*: Ekonomik eşitsizlikten daha zor başa çıkılabilir bir sorun olup, insanların teknolojiyi kullanmak için gerekli bilgi, birikim, donanım ve becerilere sahip olmaması ile açıklanmaktadır. Bu aşama özellikle “vatandaşların e-devlet hizmetlerine erişebilmek için bilgi teknolojilerini kullanmada gerekli olan bilgisayar ve internet okuryazarlığına sahip olup, olmaması üzerine temellenmektedir” (Çapar ve Vural, 2008: 1677). Bu nedenle, söz konusu eşitsizliğin giderilmesinde en önemli aşama olarak değerlendirilmektedir.

iii. *Yetkinlik Bölünmesi*: “Bilgi teknolojilerinin üretimine, yeni elektronik hizmetlerin gelişimine katılımdaki eşitsizliği ifade etmektedir” (Çapar ve Vural, 2008: 1677). Belli bir bilgi eşiği aşıldıktan sonra kapanmaya yüz tutsa da, yetkinlik bölünmesi için aynı şeyi söylemek zordur. Çünkü ağ teknolojileri başta olmak üzere, bilgi teknolojilerini kullanan insanların çoğunluğu sadece sınırlı bir kullanımla yetinmektedir. Örnek olarak, sosyal ağlar ve topluluk sistemlerinin kullanıcılarının % 90’ı hiçbir katkıda bulunmazken, % 9’u sınırlı katılımında bulunmakta ve sadece % 1’i düzenli katkılarda bulunmaktadır. Bu yüzden özellikle internette ciddi bir katılım eşitsizliği bulunmaktadır. Bu sebeple, bilgi üretimi ve paylaşımı sınırlı bir düzeyde kalmaktadır.

Görüldüğü gibi dijital eşitsizlik olgusunun özellikle kentlerde daha belirgin bir hal almasında birden fazla unsur etkili olmaktadır. Yani bu noktada çok sayıda birbirinde farklı parametrelerin olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Özellikle yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve sosyo-ekonomik durum belirleyici unsurlar arasında gösterilmektedir. Refah seviyesindeki gelişime bağlı olarak 1990’lardan 2000’lere doğru bilgisayar sahipliği ve internet kullanımının küresel ölçekte dramatik bir şekilde arttığına vurgu yapan Nerse (2020: 431), bu durumun, “ulusal başarı düzeyi, üretim artışı, kültür, sivil toplum ve özgürleşmeye bağlı olarak dijital eğitim eşitsizliğinde de değişime yol açtığını” ifade etmiştir. Tek başına fiziksel erişim ile dijital eşitsizlik kavramının açıklanamayacağını belirten Selwyn (2004: 348-349), sahiplenmenin ve kullanım seçeneği olarak tercihin de etkili olduğunu savunmuş, bu noktada “tek başına bilişim teknolojilerinin kullanımı argümanının yeterli açıklama getiremediğini” ifade etmiştir. Selwyn (2004: 348-349), ayrıca “dijital

bölünmenin sorunsalını oluşturan şeyin, bu teknolojilere dair tercihin yapılması ve bireylerin kendi istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda kullanabilme yeteneklerini belirlemesi” olduğuna dikkat çekmiştir. Aynı şekilde, gerekli bilginin olmayışı durumunun da bu eşitsizliği tetiklediğini savunan Baran ve Erdem (2017: 1508) “her ne kadar eşit dağılımdan söz edilemezse de tek başına evde bilgisayarın, internet ve internet erişimi olan televizyon ve benzeri cihazların bulunması ‘nasıl kullanılacağına’ bilgisine’ sahip olunmadığında yetersiz kaldığına” vurgu yapmıştır. Tüm bu göstergeler dijital eşitsizliği doyuran etkenler olarak okunmaktadır.

Altyapısal sorunların yanında, teknoloji okuryazarlığı ve dijital araçların kullanılabilme becerisinin dijital eşitsizlikleri beslediğine değinen Yurdakul (2021: 1), Accenture tarafından yayımlanan araştırma raporundan yola çıkarak katılımcılardan %40’ı dijital beceri sahibi olma noktasında gelişime ihtiyaçları olmadığını aktarmaktadır. Bu durumun önemli bir farkındalık sorununa işaret ettiğini dile getiren Yurdakul (2021:1), raporda yer alan “katılımcıların % 38’i işlerini daha iyi yapabilmek için ihtiyaç duydukları becerileri geliştirmeleri gerektiğini, % 34’ü ise bu yetkinlikleri isteseler de geliştirmeyi başaramayacaklarını düşünüyorlar. Yine bu kişilerin üçte biri kendi bölgelerinde bu becerileri geliştirmeleri için gerekli imkânlarla erişimlerinin olmadığını, % 29’u ise nasıl öğreneceklerine dair fikirleri olmadığını belirtiyorlar” ifadelerini kullanmıştır. Görüldüğü gibi toplumsal sınıflar arasında özellikle dijital beceriye sahip olma noktasında farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle yaş, cinsiyet, ekonomik durum, bölgesel farklılık gibi etkenler, dijital uçurumun daha da derinleşmesine sebep olmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun düzenli olarak hazırlamış olduğu BİT raporlarından da anlaşılacağı üzere bireylerin, hanelerin teknolojik araçları kullanma ya da bilgiye erişme durumlarında birden fazla değişken belirleyici olabilmektedir. Her ne kadar interneti kullanan hane ve birey sayısında artış olmuş olsa da bu rakamların dijital eşitsizliği açıklamada eksik kaldığı açıktır. Örneğin; TÜİK’in 2019 yılında hazırlamış olduğu raporda özellikle 16-74 yaş grubundaki bireylerde internet kullanımı % 75,3, olduğu ve hanelerin % 88,3’ünün evden internete erişim imkânına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu rakamların kent içinde eşitsizliğin yok olduğunu ya da azaldığını dair bilgi veriyor olsa da tam anlamıyla bu uçurumun yok olduğunu söylemek güçtür. İnternet erişimine sahip olan bireylerin % 79,4’nün telefon üzerinden erişim sağlaması, bu eşitsizliğin kısmen de olsa şekil değiştirdiğini göstermektedir. Çünkü

akıllı telefon sahip olma durumu dijital eşitsizliğin giderilmesi noktasında tek başına yeterli bir unsur olamamaktadır. Nerse'nin (2020: 427) "Dijital Eđitimde Eřitsizlikler Kırsal-Kentsel Ayrımlar ve Sosyoekonomik Farklılaşmalar" adlı çalışmasında ulaşmış olduğu "kırsal alandaki dūřuk sosyoekonomik statüye sahip öğrenci ve aileleri interneti çoğunlukla "oyun, müzik, video gibi eğlence amaçlı veya sosyal medya uygulamaları için kullanmaktadır" sonucu, bu durumu desteklemektedir. Yurdakul (2021) ve Selwyn (2004) üzerinde durduğu noktalarda benzer şeyleri ifade etmektedir. Türkiye'de Dijital Eřitsizliđin Toplumsal Kökenleri adlı çalışmasında Arun ve Elmas (2021: 115) ise hanelerin sahip olduğu dijital kaynakları; internet, cep telefonu, taşınabilir bilgisayar, masaüstü bilgisayar ve internete bağlanabilen Smart TV olmak üzere 5 başlıkta sıralamıştır. Çalışmada elde edikleri verilere bakıldığında "Türkiye'de hanelerin %60,6'sında internet bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde hanelerin neredeyse tamamında (%96,1) cep telefonu bulunulduğu, taşınabilir ve masaüstü bilgisayara sahip olan hanelerin oranı sırasıyla %40,1 ve %27,6' olduğu ve son olarak hanelerin %12,4'ünde ise internete bağlanabilen bir televizyon olduğu" sonucuna ulaşılmıştır. İki çalışmanın sonucundan da anlaşılacağı üzere, telefonun kullanımı yüksek bir oranda olsa da kullanım amacının farklılaşmasından (Nerse, 2020) dolayı bu verinin tek başına dijital eşitsizliği giderdiğini söylemek zordur. Ayrıca e-devlet kullanım oranlarına (Biçer ve Vural, 2013) bakılarak bu durum net bir şekilde okunabilmektedir. Türkiye'de 2008 yılında hayatımıza giren ve önemli bir kamu hizmeti sunan e- devlet anlayışının aradan geçen 13 yıllık sürede sadece ülke nüfusunun büyük bir kısmının bu hizmetten yararlanmaması, aslında dijital bilgiye erişimin tam anlamıyla doğunluğu ulaşmadığını göstermektedir.

Aynı şekilde 2021 yılı hane halkı bilişim teknoloğini kullanım oranlarına bakıldığında hanelerin yüzde 92,0'nın internete erişim sağladığı görülmektedir. İnterneti aktif kullananların oranı ise 82,6 olarak hesaplanmıştır. İnternet kullanım oranının bu düzeyde yüksel olması her ne kadar dijital eşitsizliğin azaldığını gösterse de salgın sonrası uygulanan kısıtlamaların ev içi internet kullanımının arttığını söylemek mümkündür. Çünkü hayatın önemli noktalarında yer alan birçok alanın (eğitim, iş, alışveriş gibi) evden takip edilmesi, çoğu haneyi internet kullanımına sürüklemiştir. İnternete ulaşma noktasında kullanılan cihazları kullananların oranının az olması, kullanım amacının farklılaştığını özetlemektedir. Dijital eşitsizliğin anlaşılması noktasında toplumun ya da bireylerin bilişim ve iletişim teknolojilerine erişimi başta olmak üzere gelişmiş teknolojileri

kullanım yeteneklerinin derecesinin önemli olduğunu vurgulayan Baran ve Erdem (2017), ‘erişim’ ile ‘kullanım’ birbirine karşılık gelmediği gibi sonraki kavram bir öncekine atıfta bulunmak yerine anlamsızlaştırır” ifadeleri ile bu kopukluğu desteklemiştir.

Sonuç

Kentleşme, toplumsal gelişmeyi belirleyen bir süreç olup, birçok farklı unsuru kendi içinde barındırmaktadır. Bu yüzden, tüm ülkelerde aynı boyutta yaşanmamaktadır. Gelişmiş bazı ülkelerde bu sürecin tamamlandığı düşünülse de özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu süreç hızla devam etmektedir. Her ne kadar niceliksel anlamda bu aşama tamamlanmış olsa da nitelik anlamında çoğu kent bu aşamayı tamamlamış değildir. Kentleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmemesi, kentlerdeki eşitsizliğin de varlığını sürdürdüğünü ve sınıflar arasında katmanlaşmanın var olduğu göstermektedir. Bu yüzden günümüzde çoğu kente refahın, huzurun, güvenin ve eşit yaşamın merkezi demek eksik ve hatalı olacaktır.

Kentlerin bu gelişim çizgisini tamamlamaması ve toplumsal eşitsizliğin kentte varlığını sürdürmeye devam etmesi, dijital eşitsizliğin de son bulmayacağı göstermektedir. Kentlerde toplumsal gelişmelere bağlı olarak bazı bireylerin dijitalleşme sürecine dâhil olamamalarını sayısal uçurum olarak yorumlayan Biçer ve Vural (2013: 1675), bu eşitsizliğin canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğünü bireylerin *e-devlete* geçme ve kullanma oranlarına bakılarak anlaşılabilirliğini savunmuştur. 2020 yılında alınan verilere² bakıldığında Türkiye’de e-devlet kullanan kişi sayısının 46 milyon civarında olduğu belirlenmiştir. Bu veriler de ülkenin dijital eşitsizlik durumunu anlamamız noktasında önemli ipuçları vermektedir. Her ne kadar Dijk ve Hacker (2000), dijital eşitsizliğin giderildiğini ve özellikle zihinsel ve maddi erişim sorunlarının tamamen veya kısmen çözüldüğünü belirtse de Türkiye gibi çoğu ülkede kentsel dijital eşitsizlik durumunun devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle sermayenin kentlerde eşitsiz bir dağılım göstermeye devam etmesi, mekânsal ayrımın gözle görülecek şekilde varlığını sürdürmesi ve beraberinde belli bölgelerde teknolojik erişimin sınırlı olması eşitsizliğin devam edeceğini desteklemektedir. Bu yönüyle özellikle

²Detaylı bilgi için Mehmet Fırat Önal’ın E-devlet Kapısı İstatistikleri ve Değerlendirmeler başlıklı makalesine bakılabilir. 28 Şubat 2021 tarihinde <http://www.egovturkey.com/e-devlet-kapisi-istatistikleri-ve-degerlendirme-ler-04032020#:~:text=Ancak%20T%C3%9C%C4%B0K'in%202019%20y%C4%B1%C4%B1,oran%C4%B1%20~%51%20olarak%20g%C3%B6> adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 17/09/2021)

yeni dönemde teknolojik gelişmelere bağlı olarak yeni bir g, kent ve eşişsizlik tanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı Şekilde, söz konusu durumlara bağlı olarak da mekânsal ayrışma, kentsel bütünleşme, dışlanma, kümelenme ve tutunma kavramları yeni anlamlar kazanacaktır.

Mekânsal anlamda dijital eşişsizlik kıır-kent ayrımıyla zdeŐleŐmiŐken, bu durum kentlerin farklı bölgelerinde de gözle görülür bir boyutta gözlemlenebilmektedir. Mekânsal farklılaŐmayı tetikleyen unsurlar beraberinde dijital eşişsizliği de getirmektedir. Bu noktada, gerek yerel yöneticilerin gerekse de hkmetlerin erişim imknı sağlama noktasında yeni adımlar atması ve finansal teşvik sağlaması gerekmektedir. Aynı Şekilde, Almanya ve İngiltere’de uygulamaya konulan ve özellikle kıır-kent ayrımını yok etmeye yönelik hazırlanan “dijital erişim - iletişim politikaları” lkemizde de uygulanmalıdır.

Gn hızla devam ettiği ülkelerde eşişsiz yaşam da var olacaktır. Kentteki nüfusun artışına paralel olarak kentsel eşişsizlik devam edecek ve dijital eşişsizliği de beraberinde somutlaŐacaktır. Kentteki bu eşişsizliğin giderilmesinde özellikle kente yerleşen grupların kentle bütünleşmesi belirleyici bir rol oynamaktadır. Kentle bütünleşme noktasında sorunlar yaşayan kent göçmenleri için gerekli alt yapının sağlanması, onları kent sistemine daha hızlı dâhil edecek ve eşişsizliği ortadan kaldıracak yollar bulunacaktır. Bunun dışında denge hali, sosyal, ekonomik, kültürel ve dijital anlamda sağlandığından kentler de gerçek anlamda kent görünümüne sahip olacak, kentleşme/kentlileşme ve dijitalleşme süreci hızlanacaktır. Yani kent içinde bir türdeŐlik ve her anlamda bir erişebilirlik sorunu üzüldüğünde kentler gerçek anlamda bir kent görüntüsü kazanacaktır. Diğer türlü, kentler, kemiyet olarak kent olacak, keyfiyet olarak ise köyden farklı olmayacaktır.

Kaynakça

- Alver, K. (2019). Kent imgesi. K. Alver (Ed.), *Kent Sosyolojisi* içinde, Konya: izgi Yayınları.
- Arun, . ve Elmas, . (2021), Türkiye’de Dijital Eşişsizliğin Toplumsal Kökenleri. Mehmet Fiğan ve Yeliz Dede zdemir (Ed), *Dijital Kültür, Dijital Eşişsizlikler ve YaŐlanma* içinde, Ankara: Alternatif Bilişim Derneği Yayınları.
- Bauman, Z. (1999), *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. A. Yılmaz (ev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chambers, I. (2006). *G, Kültür, Kimlik*. İ. Türkmen ve M. BeŐikçi (ev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Çapar, F. ve Vural, Ö. F. (2013). E-devletleşme Önündeki Engel: Dijital Eşitsizlik. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 1674-1692.
- Demiral, S. (2018), Sosyal Tabakalar ve Kentsel Katmanlar: İstanbul'da Mekansal Ayrışma Biçimleri. L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde, Ankara: Nobel Yayınları.
- Dijk, J. V. ve Hacker, K. (2003). The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon. *The Information Society*, 19 (4), 315-326.
- Erder, N. (1982), Kentsel Bütünleşme-Sonuç ve Öneriler. T. Erder (Ed.). *Kentsel Bütünleşme* içinde, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Erten, P. (2019). Dijital Bölünme. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(1), 15-23.
- Baran, G. A. ve Erdem, M. T.(2017). Bilgi Toplumundan Dijital Bölünme: Bilişim ve İletişim Teknolojileri Kullanım Yetenekleri Üzerine Bir Tartışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1505-1518.
- Göymen, K. (1982). Kentle Bütünleşme Sürecinde Yönetmel Boyutu. T. Erder (Ed.), *Kentsel Bütünleşme* içinde, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- International Telecommunication Union (ITU), (2021), <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (Erişim Tarihi: 06.12.2021).
- Kartal, K. (1978). *Kentleşme ve İnsan*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Keleş, R. (2014). *100 soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıray, M. (1982). Toplumsal Değişme ve Kentleşme: Kentle Bütünleşme Sorunu, T. Erder (Ed.) *Kentsel Bütünleşme* içinde, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Knox, P. ve Pinch, S. (2006). *Urban Social Geography an Introduction*. Essex: Pearson Education Limited.
- Komisyon, (2019). Göç ve Beyin göçü, *Dünya Bankası ECA Ekonomik Güncelleme Raporu*, World Bank Group.
- Kongar, E. (1982). Kentleşen Gecekonducular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu. T. Erder (Ed.), *Kentsel Bütünleşme* içinde, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. G. Koca ve T. Tosun (ev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nerse, S. (2020). Dijital Eğitimde Eşitsizlikler Kırsal-Kentsel Ayrımlar ve Sosyoekonomik Farklılaşmalar. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 10 (4), 413-444.
- Park E. R. ve Burgess, E. W. (2015). *şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması zerine  neriler*. P. K. Kayalıl (ev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Selwyn, N. (2004). Reconsidering political and popular understandings of the digital divide. *New Media & Society*, 6(3), 341-362.
- Sucu, S. A ve Gündüz, A. (2019). Kitlelerin Yeni G  Mek nları Olarak Sosyal Medya ve Sanal G  İlişkisi, *International Journal of Cultural and Social Studies* (IntJCSS), December, 5(2), 466-490.
- Sunar, L. (2018a). Giriş: Türkiye’de Tabakalaşma ve Eşitsizliği Tartışmak. L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* içinde, Ankara: Nobel Yayınları.
- Sunar, L. (2018b). *Sosyal Tabakalaşma: Kavramlar, Kuramlar ve Temel Meseleler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Taş, L. (2019). Kentsel Eşitsizlikler: Normallik ve Adaletsizlik Arasında Kentsel Eşitsizlikler. K. Alver (Ed.), *Kent Sosyolojisi* içinde, Konya: izgi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2014). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1977). *Bağımlı Kentleşme: Kırdan ve Kentte Dönüşüm Süreci*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları-18.
- Terence, G. M. (1971). *The Urbanization Process in the Third World: Explorations in Search of a Theory*. London: Bell Publishing.
- Tuna, K. (2013). *Toplumunu Açıklama Girişimi Olarak şehir Teorileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- TÜİK. (2019). *Hane halkı bilişim teknolojileri (BİT) kullanım araştırması*. 10 şubat 2021 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 adresinden erişilmiştir.
- Tümtaş, M. S. (2012). *Kent, Mekân ve Ayrışma: Kentsel Mekânda Ayrışma Dinamikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uçkan,  . (2008). Dijital Bölünme ve Bilgi Uçurumu. *Ulusal E-Devlet Konferansı*, 4-5 Kasım Ankara: İstanbul Bilgi Üniversitesi Türkiye İhracatçılar Meclisi Türkiye Bilişim Vakfı.

- Yıldırım, T. (2009). Sağlık Çalışanları ve Uluslararası Göç: Göç Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 62(3), 87-94.
- Yurdakul, D. (2021). Yeni Dünyanın Sorunu: Dijital Eşitsizlik, (Yayınlanma Tarihi: 21.05.2021), <https://www.politikyol.com/yeni-dunyanin-sorunu-dijital-esitsizlik/> (Erişim Tarihi: 06.12.2021).

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 155-176
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 23.11.2021 / Kabul/Accepted: 12.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atıf/Citation: Derin, A. (2021). Bir Kamusal Alan Tartışması: Van Cumhuriyet Caddesi Örneği.
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8, 155-176

Araştırma Makalesi / Research Article

Abdulgafur DERİN*

*Arş. Gör.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

ORCID: 0000-0003-1724-5410

gaffar.1derin@gmail.com

Bir Kamusal Alan Tartışması: Van Cumhuriyet Caddesi Örneği* *A Public Space Discussion: The Case of Van Cumhuriyet Street*

Öz

Kamusal alan, kentlerde yaşayan bireylerin özel alanlarından farklı olarak gündelik yaşam pratiklerindeki ilişkilerinin bütünü baskı altında kalmadan sergiledikleri mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânsal yönünün yanında etkileşim ritüellerine de sahne olan bu olgu, mekânı üreten ve tüketen bireylerin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve ideolojik çatışmalarının yaşandığı alan olarak da açıklanmaktadır. Kenti ve kente eklenen bireyi şekillendirme özelliği ile hem özne hem de nesne rolüne sahip olan kamusal alan, bu yönüyle kentsel göstergeler aracılığıyla sürekli değişim göstermektedir. Çalışma Van kentinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni devlet ideolojisinin kentsel mekânlar aracılığıyla kamusal alanı şekillendirme sürecine ışık tutmaktadır. Özellikle 1915 olayları ve akabinde gerçekleşen Rus işgalinden sonra nüfusunun neredeyse tamamı yerinden edilen ve yıkıntı bir yere dönen Van kentinin Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte nasıl yeniden üretildiği ve hangi imge/göstergeler üzerinden nasıl inşa edildiğini irdelemektedir. Ayrıca çalışmada hem Cumhuriyet Caddesi gibi inşa edilen yeni mekânların, ideolojik çatışmaların yaşandığı alanlara dönüşme süreci üzerinde durulmakta hem de bu caddenin kuruluş hikayesinin yanında değişimine sebep olan etkenler tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, kent, mekân, etkileşim ve çatışma alanı, Cumhuriyet Caddesi.

* Bu çalışmaya etik kurul izni gerekmemektedir.

Abstract

Unlike the private spaces of the individuals living in the cities, the public space is the spaces where they exhibit the whole of their relationships in their daily life practices with no pressure. As well as its spatial aspect, this phenomenon, which is the scene of interaction rituals, is also explained as the spaces where the social, cultural, political, economic, and ideological conflicts of the individuals who produce and consume the space are experienced. The public space, which has the role of both subject and object with its feature of shaping the city and the individual who is articulated to it, is constantly changing through urban indicators. This study sheds light on the process of shaping the new state ideology's public space following the Republic's proclamation through urban areas in the city of Van. It also examines how the city of Van, whose population was displaced and turned into a ruined place, especially after the 1915 events and the subsequent Russian occupation, was reproduced with the proclamation of the Republic and how it was built on which images/signs. In addition, the study focuses on transforming new spaces such as Cumhuriyet Caddesi (Cumhuriyet Street) into areas where ideological conflicts are experienced and discuss the factors that caused the change of this street, as well as the story of its foundation.

Keywords: Public space, city, space, interaction and conflict space, Cumhuriyet Street.

Giriş

Kentler tarihten beri nesillerin sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi ve mekânsal kodlarını farklı parametreler aracılığıyla geleceğe aktaran bir köprü görevini üstlenmektedir. Nitekim bu parametrelerin başında da kentsel mekânı şekillendiren kamusal alanlar gelmektedir. Kamusal alan, özel alan olarak belirlenen (mahrem) yerlerin dışında, farklı toplumsal sınıflara mensup bireylerin; sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik ve ideolojik faaliyetler aracılığıyla, hem kentsel mekânla hem de diğer bireylerle etkileşime geçtikleri ve toplumsallaştıkları alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok etkileşim türünü içinde barındıran bu mekânlar, fiziksel bir görüntü sergilemenin dışında imgesel ve sembolik bir zihin haritası oluşturma noktasında da önemli işlevler gören karşılaşma alanları olarak da betimlenebilir. Tayanç (2021) kentte üretilen imgenin etkisini, zihinde tasarlanmış olan düşüncenin, kentin belirli noktalarında ve sürekli karşılaşılan somut nesnelere üzerinden yansıtılan hali olarak açıklamaktadır. Bu şekilde imgenin de etkisiyle üretilen/icat edilen kamusal alan, kentte yaşayanların kentle bütünleşmesi, kenti benimsemesi, kentsel bir kimlik ve bu alana aidiyet hissederek kentli olma bilincini kazanması açısından fonksiyonel bir işleve de sahiptir.

Kamusal alan, bireylerin günlük yaşam pratiklerinin sergilendiği yerler olmasından dolayı, benimsetilmek istenen düşünce sistemlerinin topluma aktarıldığı alanlar olarak üretilmekte ve yeniden üretilmektedirler. Nitekim Türkiye özelinde de I. Dünya Savaşı sonrasında kabul edilen Cumhuriyet rejimi, benimsetmek istediği; ideolojik, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi değerleri kamusal mekânları kullanarak topluma yaymaya çalışmıştır. Cumhuriyet dönemi kamusal alanının kente yansıma biçimi, rejimin mekânın üretimine yönelik kenti şekillendirme veya dönüştürme felsefesi olarak da düşünülebilir. Bu nedenle de Cumhuriyet ideolojisi kentleri, oluşturulma biçimi ve felsefesiyle; hem sosyal ve pratik olanın hem de eski ve yeninin geçiş alanı olan kamusal alan üzerinden söz konusu rejimi topluma ulaştırmaya ve benimsetmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de mekânın tasarlanabilen çeşitli formlarından faydalanmıştır. Kenti inşa ederken veya şekillendirirken temel kaygısı yeni bir toplumsal yapı oluşturmak olan rejim, toplumun almasını istediği düşünce yapısını, ülkenin dört bir tarafına; kimi zaman meydanlar üzerinden, kimi zaman anıtlar ve kimi zaman da cadde ve sokaklar -yani somut nesnelere- üzerinden yeniden inşa ederek topluma yansıtmaya/ulaştırmaya çalışmıştır. Yeni bir kimlik oluşturma gayesiyle başlayan bu süreç, aynı zamanda batının modern yaşam biçiminin kamusal mekânlar üzerinden topluma benimsetilmesi bağlamında da okunabilmektedir.

Cumhuriyet dönemi kamusal alanı, dönemin hakim düşünce yapısına uygun bir tarzda kurgulanan veya isimlendirilen meydan, anıt, park-bahçe, cadde ve sokak gibi sürekli farklı toplumsal sınıflar tarafından tüketilen yerler olarak tasarlanmıştır. Bu alanlar ayrıca iktidarın, toplumsal karakterinin inşa sürecinin kamusal alandaki temsili olmasının yanı sıra devletin ya da resmi ideolojinin yansıtılmak istenen yeni yüzü olarak da düşünülebilmektedir. Dönemin ideolojik düşüncesini, kültürünü, sanatını ve sosyo-ekonomik yapısını yansıtmaya çalışılan mekânlar/yerler bu sebeple, öncelikle; devletin somut varlığının görünür kılınmasını sağlayan resmi makamlık binalarını, yeni geçilen rejimin toplumun tabanına yayılmasını sağlayacak konseptte göre düzenlenmiş halk evlerini, dönemin sosyo-ekonomik yapısını şekillendirmeye çalışan iş yerlerini ve dükkanları barındırmaktadır. Nitekim kentte oluşturulmaya çalışılan kamusal alanların yeniden inşası, salt mekânların niteliksel bir dönüşümü değil aynı zamanda bireylerde de rejimin karakterinin ve gücünün benimsetilmesine dönük eski yapıyı/düşünceleri yıkarak çok farklı kombinasyonları olan

işlevsel bir mekân aidiyetini topluma aktarmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle yapı veya yapıtlara atfedilen adlandırmalar üzerinden bireylerde aidiyet duygusunu uyandıracak şekilde tarihsel kahramanlıkları veya olayları ön plana çıkarmak; bireylerin kendilerini bu mekânlara daha çok ait hissetmesine ve tüketilen bu mekânlardan daha çok etkilenmelerine sebebiyet vermektedir.

Siyasi düşünce yapısının kentin görünür alanlarında oluşturduğu kamusal alan, her ne kadar farklı toplumsal sınıfları tek bir potada eritip homojenleştirme çabası içerisinde olsa da, mekânı tüketenlerin sosyo-kültürel, ideolojik ve ekonomik pratikleri mekânı yeniden üreterek kendi kodlarına göre şekillendirmektedir. Bu bağlamda dönemsel olarak değişen yönetsel, ekonomik ve kültürel sistemler, mekânı dönüştürerek kendi toplumsal formlarını bireylere, mekânın hem fiziksel özellikleri üzerinden hem de bu mekânlara atfedilen zihinsel göstergeler aracılığıyla dayatmaktadır. Düşünce sistemlerinin kendi etrafında konuşlandırığı bu durumu, Van kent merkezindeki birçok kamusal mekânda okumak mümkündür.

Van kentinin, 1915 olayları ve akabinde meydana gelen Rus işgalinden sonra neredeyse nüfusunun tamamı yerinden edilmiştir. Bahsi geçen olaylar, yıkıntı bir yere dönen kente yansıtılmak istenen Cumhuriyet rejiminin, tabandan yayılabilmesi adına önemli imkanlar sağlamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren inşa edilmeye çalışılan yeni ulus için en uygun yerlerden biri olan Van kenti, mevcut koşullardan dolayı adeta bir laboratuvar işlevi görmüştür (Aydeniz, 2019: 345). Heterojen nüfusun kentten ayrılması ve sonraki süreçte kentin bilinçli bir şekilde homojenleştirilmesi, ideolojik bir yapının müdahalesini kolay bir şekilde uygulamasını mümkün kılmıştır. Bu koşulların sağlanabilmesi için eski Van'ın tamamının yıkılmış olmasından ötürü, hakim ideolojiyi kente yansıtmak adına, ilk olarak yeni kurulacak şehrin yeri belirlenmiştir. İnşa edilecek olan yeni kentin yeri ise eski yıkıntı kentten nispeten uzak ve düz bir alan etrafında, benimsenen düşünce biçimini yansıtacak şeklinde dizayn edilmiştir. Kurulan devlet rejiminin topluma ilk yansıtmak istediği isimlerden biri olan "Cumhuriyet", yeni oluşturulan kentin ana caddesinde hayat bulmuştur. Tasarlanan yeni kent, içinde barındırdıklarıyla –yeni nüfus- ve özellikle yansıtmak istedikleriyle Cumhuriyet'in nosyonlarını somut nesnelere üzerinden zihinlere yerleştirmeyi ve bir hayat biçimi olarak benimsetmeyi gaye edinmiştir.

Bu makalenin temel sorunsalı, ideolojik akıl tarafından kentlerde oluşturulan kamusal alanın siyasal, ekonomik ve kültürel üretimine karşın, mekânı tüketenlerin üretilen mekânı fiziksel ve

sembolik göstergeler aracılığıyla nasıl algıladıkları ve nasıl değiştirip dönüştürdüklerini tartışmayı amaçlamaktadır. Çünkü diğer kentsel yapılarda olduğu gibi caddeler de; isimleriyle, sembolleriyle, paydaşlarıyla ve karşılaşma alanlarıyla kamusal alan bağlamında önemli bir yere sahiptir. Farklı toplumsal sınıfa mensup bireylerin günlük pratiklerini sergiledikleri yerler olmasının yanı sıra bir çok kentte ideolojik çatışmaların da yaşandığı politik zeminlerdir. Benzer örneklerin, Van kent merkezinde yer alan Cumhuriyet Caddesi için de geçerli olduğunu savunan bu çalışma; caddenin oluşum aşaması, adlandırılması, peyzaj tasarımı noktasında etkili olan düşünceler, mekân üzerinden oluşturulmak istenen kimlik çabaları ve yaşanan değişim ve dönüşümleri teorik bağlamda tartışılacaktır.

1. Kentte Kamusal Alanın Üretimi ve Kentsel Mekânın Ortaya Çıkışı

Kent, insanlığın tarih boyunca oluşturduğu sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi ve mekânsal birikimini yansıtan ve bu birikim sayesinde de içerden ve dışardan kendisine gelen etkilerin harmanlanmasıyla birlikte toplumsal süreçlerin yaşandığı bir mekân olarak okunabilmektedir. Kente tarihsel bir perspektiften bakıldığında; Nalbant'a (2016: 2) göre kent, "bir bütün olarak belirli bir coğrafya üzerinde kurulmuş medeniyetlerin ve o coğrafyaya ait insanlık tarihinin aynası olarak tanımlanabilir". Tatlıdil (1992: 34) ise kenti, kendi içinde farklılaşmış/heterojen bir nüfusu, "birbirine benzemeyen, aynı düşünüyü ve yaşam felsefesine sahip olmayan insanları bir arada" barındıran yerler olarak tanımlamaktadır. Farklı kültürlerden ve sınıftan bireylerin bir tür toplanma alanı olarak görülen kentlerin bir diğer özelliği ise zamanla kategorileri arasında ayrışmaların yaşandığı alanlara dönüşebilmesidir. Bu bağlamda "kent, bir yapılar yığınınından çok, birbiriyle ilişkili ve sürekli etkileşim içinde olan bir işlevler kompleksidir; tek başına bir güç yoğunlaşması değildir, aynı zamanda bir kültür kutuplaşmasıdır" (Mumford, 2007: 109).

Kentlerin oluşum ve gelişim aşamalarına bakıldığında, insanlığın içgüdüsel olarak doğaya karşı koyma, kendini savunma ya da konum/durum kazanma arzusundan kaynaklandığı görülmektedir. İnsanlığın bu tür düşünme biçimleri ve harekete geçirilen eylemsellikleri, kentsel ekoloji kuramını ilk geliştiren kişi olan R. Park'ın kent tanımlamasına da kendine yer bulmuştur. Park'a (akt. Temiz, 2012: 43) göre kent; insanın içinde yaşadığı dünyayı, arzularına daha uygun hale getirebilmek için verdiği çabaların en tutarlısı ve bütününe bakıldığında en başarılısıdır. Her ne kadar kentleri oluşturmak için tüm toplum tarafından makro düzeyde doğaya

karşı bir mücadele verilmişse de kentler, idarecileri ve düzenleyicileri bağlamında hem kapitalist ve ideolojik bir aklın ürünü olarak hem de toplum-düşünsel ve kültürel olarak mikro düzeyde kişiler veya kurumlar tarafından değiştirilip/dizayn edilip fiziksel ya da sembolik olarak toplumsala sunulan alanlara/mekânlara dönüştürülmüştür.

Kentlerin boşluklarında kendine yer bulan, kentli için ise gündelik hayat pratiklerini sergileyecek olan kentsel mekânlara bakıldığında, eski dönemlerden beri siyasal, toplumsal, ekonomik ve ideolojik örgütlenmelerin diyalektik bir şekilde örüldüğü iletişim alanları olarak icat edildiği görülmektedir. Örgütlenme şekillerinin ortaya çıktığı alanlarda da kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte niteliksel ve niceliksel bir anlam değişikliği baş göstermiştir. Kapitalizmin kent içinde kendini göstermesi ile birlikte kentler sınıf mücadelesinin merkezi olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu durumu da kentlerin farklı şekillerde biçimlenmesine ve farklı algılamasına sebep olmuştur. Dolayısıyla kentler, gelişmiş kapitalist ülkelerin tarım toplumundan çıkıp sanayi toplumuna geçişiyle birlikte sanayileşen yerleşim yerlerinde aniden artan nüfus karşısında, burjuva sınıfı tarafından oluşturulmuş kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu yerlere dönüşmüştür.

Kenti sürekli değişen mekân ilişkisi içerisinde değerlendiren kent kuramcılarında H. Lefebvre (akt. Akkoyunlu, 2008: 130) bu oluşumu; toplumun bir arazideki iz düşümü olarak ve ayrıca zamanın mekânla ilişkisini de kapsayan bir ilişkiler alanı olarak ele almıştır. Kenti toplum-mekân ilişkisi içerisinde tanımlayan Wirth (2002) kentin bu durumunu; toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen bireylerin oluşturduğu, göreceli olarak geniş, yoğun nüfuslu ve mekânda süreklilik niteliği olan yerleşmeler olarak değerlendirmiştir. Keleş'te (2012: 102) benzer bir tanımlama ile kenti genel olarak, "toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen bireylerin oluşturduğu, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmiş olduğu yoğun nüfuslu ve mekânda süreklilik gösteren yerleşimler" ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır. Kentlerin sürekli kırsaldan ya da diğer az gelişmiş yerlerden göç olarak nüfusunun çoğalması, yeni iletişim/etkileşim alanlarının ortaya çıkmasına, farklı kültürel ve toplumsal grupların oluşmasına imkân tanımıştır. Oluşan bu farklılıklar kentlerde farklı sınıf ya da kültürden olan bireyler için de değişik mekânlar oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Castells (2014: 16-17) ise kentin belirlenmesinin, diğer tanımalardan farklı olarak, ortak tüketim alanlarının örgütlenmesiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Ona göre kent meselesi, esas olarak bütün toplumsal grupların günlük yaşamının temelinde yer alan ortak tüketim araçlarının örgütlenmesi ile ilişkilidir; konut, eğitim, sağlık,

kültür, ulaşım gibi. Gelişmiş kapitalizmde bu, bir yandan tüketimin artan toplumsallaşmasını, diğer yandan da tüketim araçlarının üretimi ve bölüştürülmesindeki kapitalist mantık arasında oluşan temel çelişkiyi ifade eder. Bu karşıtlığı ve bunu izleyen çelişkileri çözmek için iktidar kente girerek daha fazla müdahale etmektedir. Kentin gelişimi, yeniden biçimlendirilmesi ve ortak kullanım alanlarının belirlenmesinde ve bu kullanımın ne zaman ve nasıl olacağı konusunda mekânını düzenleyicileri ile tüketicileri arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, kent ve mekân tartışmalarının ideolojik bir boyut kazanmasını beraberinde getirmiştir.

1.1. Kamusal Alan ve Kentsel Mekân

Kamusal alanı, tek başına mimari yapıların toplamı, karşılaşma alanı, toplumsallaşmanın mekânı veya boş zamanın değerlendirildiği mekân olarak tanımlamak eksik olacaktır. Bu mekânlar aynı zamanda düşünce, fikir ve anlam barındırmakta ve birden çok işleve sahiptir. Habermas'ın düşünsel bir kamusal alan tanımlamasının kentsel mekâna yansımaları değerlendiren Gökğür'e göre (2008: 12): Habermas, kamusal alanı fiziksel ve sembolik anlamda kullanmaktadır; kamusal alanın cadde, sokak, meydanlardan oluşması ve bu alanda toplumun şikayetlerini belirtmesi, yetkiye karşı muhalefet oluşturması ve yeni bir düzenin kurulması için çağrıda bulunması nedeniyle fiziksel anlamda kullanılmıştır. Mekânın fiziksel özelliği, hem toplumsalın kamusal alanda günlük pratiklerini gerçekleştirdiği (yürüdüğü, oturduğu, alış-veriş yaptığı vs.) hem de kolektif davranışlarla hakim ideolojiye karşı çeşitli şekillerle (yürüyüşler, oturma eylemleri, basın açıklaması vs.) itirazcı duruşların sergilendiği alanlar olarak okunabilmektedir. Habermas'ın sembolik anlamda kullandığı alanı ise; "kamusal alanın; kamusal düşünce, kamusal görüş yani bireysel yargılama oluşumunda gerekli bilgilerin dolaştığı ve basın özgürlüğünün garanti olduğu bir alan olmasından dolayıdır" şeklinde ifade etmiştir. Oluşturulan mekânın simgesel algısı, kültürel, siyasi ve demografik ilişki ağları aracılığıyla, mekânı tükettiklerin zihinsel harita yoluyla içselleştirdikleri mekânı simgeselleştirerek oraya bir aidiyet atfetmeleri ve bu bağlamda özgür bir dolaşım alanı olarak kullanmalarından gelmektedir.

Mekânın sadece fiziksel bir şekilde üretilmediğini sembolik olarak da üretildiğini savunanlardan biri de Lefebvre'dir. H. Lefebvre (2002: 367) mekânın üretimini; "zorunlu olarak ona (mekâna) bağlı olan sosyal ilişkilerin yeniden üretimini de içermekte ve bu bağlamda kentsel mekânın üretimi, kentin sadece fiziksel mekânının planlanmasından daha fazla olarak kent hayatının tüm yönlerinin

üretimi ve yeniden üretimini içermektedir” şeklinde ifade etmiştir. Kentin tüm sosyal hayatını içeren mekânın üretimi; bu bağlamda daima kendini üretirken ve yeniden üretirken, toplumsal katmanlar arasında üretilen mekânı tüketen farklı sınıfların da içinde ortaya çıkmasına imkan sağlamaktadır. Ayrıca Lefebvre’nin düşüncesine paralel bir şekilde sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi süreç içerisinde oluşan kentsel kamusal mekânlar; toplumsal bağlamda bir birinden farklı düşünceye sahip bireylerin günlük pratiklerini sergiledikleri, daha heterojen, kozmopolit ve organik dayanışmanın arttığı farklı kültürel, ideolojik ve ekonomik girişimlerin ön plana çıktığı mekânlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kentlerdeki ideolojik ve toplumsal dönüşümler neticesinde sürekli yeniden dönüşerek oluşturulan meydanlar, dikilen anıtlar, açılan yeni caddeler, iş yerleri ve sokaklar hatta kentin peyzaj çalışması ile düzenlenen kaldırım ve yeşillendirmeler/ağaçlandırmalar sözü geçen zihinsel yansımaların sağlanması açısından önem taşımaktadır. Kentte üretilen ya da düzenlenen bu gibi alanlar/mekânlar, kentsel kamusal alanlarda oluşturulmak istenilen siyasi/ideolojik, kültürel, sanatsal, ekonomik ya da ticari vs. toplum modeli oluşturmanın temel basamağını oluşturmaktadır. Yeni oluşan veya oluşturulmaya çalışılan toplum modelinin kamusal alandaki üretimi; sosyo-kültürel ve ideolojik bir gösterge olarak ortaya çıkmakla birlikte, kendi içinde tasarladığı yeniden üretim biçimlerinin de kendi alanlarını belirlediği meselesini ortaya çıkarmaktadır. Üretilen yeni mekânlar, yeni üretim biçimleri oluşturduğu gibi yeni tüketim biçimini gerçekleştiren yeni toplumsal ilişki modellerini de meydana getirmektedirler. Var olan ya da yeniden üretilen mekânların genel olarak toplumun hangi kesimine hitap ettiğini ise mekânın ne şekilde isimlendirildiği, üretim ve tüketim bağlamında ne tür ilişki biçimlerinin mevcut olduğu belirlemektedir.

Kamusal alanda üretilen kentsel mekân, mevcut iktidar tarafından oluşturulmak istenen toplum yapısına hitap edecek şekilde isimlendirilmektedir. İsimlendirme olayı, güç gösterisinin en somut hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mevcut düşünce, icat edemediği ya da değiştiremediği kentsel mekânı yeniden isimlendirerek bünyesine almaktadır. Bu yüzden isimlendirme en az kentsel mekânı icat etmek kadar önemlidir. İçinde bulunduğu kamusal alana ya da mekâna ismini veren yapıların adlandırmaları, genellikle zihinlerde ya da toplum hafızasında farklı fonksiyonlar barındırmaktadır. Bunlar; kimi zaman farklı anıt, meydan, cadde, sokak, park vs. gibi yerlerin ideolojik ya da düşünsel aktarımlarını birbirinden ayırmayı sağlamak kimi zaman kentteki bireylerin yön ve

adres bulmalarını sağlamak ve kimi zaman da ideolojik imgelemler aracılığıyla şehrin simgesel anlamda kontrolünü sağlamaktır. Bunun yanı sıra benzer yer ve mekânlara verilen adlar, ülkelerin bağımsızlık mücadelelerinden sonra ulus inşa etme ve ulusal kimliği oluşturma amaçlı kullanılmaktadır (Yeoh, 1996: 298-307 aktaran Günal, 2012). Buradan hareketle oluşan/oluşturulan tüm kentlerde farklı yer ve yönere dağılmış; kentin ticari faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlar, sanatsal aktivitelerinin sergilendiği yerler, ideolojik manifestoların gerçekleştirildiği meydanlar ve eğlence-tatil sektörünün icra edildiği mekânlar bireylerin zihinsel hafızalarındaki adlandırmalarda toplumun içinde bulunduğu hakim ideoloji veya düşünceye göre şekillenmektedir. Bu bağlamda kente hakim olan ideoloji/düşünce, kendi kamusal alanını yeniden üretip adlandırmalarını da bu doğrultuda/minvalde yapıp toplumun zihin haritalarıyla oynayarak toplumu kendi simgesel aygıtlarının saldırılarına maruz bırakır. Diğer bir deyişle de toplumun zihinsel hafızasının frekanslarıyla oynayarak ve insanları koşullamak istediği frekans aralığına getirerek mekânsal bağlamda aşılacak istediği her şeyi imgeler/semboller yoluyla halka aşılacaktır.

Kamusal alanın üretiminin ya da oluşturulma biçiminin aynı mekânı tüketen bireylerin zihinlerinde meydana getirdiği yansımaları buzdağı metaforuyla açıklamak, mekânı tüketenlerin -tükettikleri mekânın zihinlerinde hangi işleve ve anlama göre konumlandıklarını daha geniş bir perspektiften gözler önüne sermektedir. Üretilen kamusal alanın; cadde, sokak, meydan, anıt, park-bahçe, alış-veriş merkezleri vs. gibi fiziksel özellikleri buzdağının görünen yüzünü oluşturmaktadır. Nitekim kamusal alana dahil olan bireylerin çoğu ilk kertede mekânın sadece fiziksel ve bu bağlamda da işlevsel yönüyle ilgilenmektedir. Diğer taraftan buzdağının görünmeyen -gizemli ve bir o kadar derinlerde saklı olan diğer yüzü vardır ki bu da kamusal alanın sembolik/simgesel özelliklerini içeren yüzüdür. Buzdağının görünmeyen yüzü yani kamusal alanın sembolik yansıması, mekânı üretenlerin zihinlerinde farklı düşünce ve sistemlerin aşılacağı konjonktürlerde tasarlanmaktadır. Tüketen bireyler bağlamında ise oluşturulan konjonktür; ideolojik, kültürel ve ekonomik göstergeler/işaretler aracılığıyla zihinlere kazınmakta ya da kazındırılmaktadır. Bu durum yani kentin yapısal olarak içinde barındırdığı toplumsal ilişkiler ve zihinsel yansımalar bireylerin mekânı kullanım amacını ve süreçlerini zamanla değiştirip dönüştürmektedir.

1.2. Mekânın Üretimi ve Toplumsalın Mekâna Etkisi

Değişip dönüşen alanlara eklenen bireyler, evlerinden dışarı adım attıkları andan itibaren kendilerini toplumsal yaşam pratiklerini sergiledikleri kamusal bir alanda bulmaktadırlar. Diğer bir deyişle evinden dışarı çıkarak toplumsallaşma sürecine dahil olan birey, kamusal alanın belirlediği toplumsal ilişkilerin ve örüntülerin gerçekleştiği diyalektik, fiziki, zihinsel ve bir o kadar da gizemli bir ortam olarak kurgulanmış alana dahil olmaktadır. Kamusal alan/lar üretilirken, aslında sadece fiziksel görüntü ve estetik bir alanı yansıtmaya amaç güden yapılar olarak üretilmemektedir. Söz konusu bu yapılar aynı zamanda ve daha çok –ki esas itibarıyla değinilmek istenen vurgu- zihinsel imgelem yoluyla çeşitli ideolojik, ekonomik, kültürel ya da daha farklı düşünce biçimlerinin toplumun bilinçaltına yerleştirilmesi bağlamında da üretilirler. Yani topluma benimsetilmek istenen düşünce, kamusal alanda imgeler üzerinde yansıtılmaya çalışılmaktadır. Neticede kentin kendi içinde oluşturulan parametreler her sınıftan bireyin etkilenebileceği ve toplumsal olarak ortak bir paydanın üretilebileceği kamusal mekânların meydana gelmesine olanak tanımaktadır.

Sosyal yaşamın siyasi, sosyal ve ticari anlamda sürekli hale gelmesi için üretilen ve yeniden üretilen mekânlar, zamanla -hem şekilsel hem de işlevsel olarak- mekânı tüketen farklı formasyona veya sınıfsal özelliklere mensup bireylerin yoğunlukla faaliyet gösterdiği alanlara dönüşebilmektedir. Kamusal alan başlığı altında değerlendirilen bu alanlar, kentlerin değişmesine paralel olarak değişime ve dönüşüme uğramaktadır. Kamusal alanın bu biçimi ise demokrasi için normatif bir ideal olarak ortaya çıkar. Kamusal alan başlangıcındaki dışlamalara rağmen herkes için ulaşılabilir bir alan haline gelmektedir (Habermas, 2015: 106–107). Kamusal alanda meydana gelen bu dönüşüm şöyle özetlenebilir; oluşmaya başlama aşamasından beri çoğulcu, burjuva kamusal alanının yanı sıra, halktan oluşan kamusal alan ortaya çıkmıştır. Bu kavram; toplum ve devlet arasında, vatandaşlık ve toplumsallık arasında, özel ve kamusal arasında, politika ve gelenekler arasında arabulucu olarak yerini almaktadır. Aynı mekânı üreten ve tüketenler arasında bir bağ oluşturan kamusal alan, toplumsalın –farklı kültürel, ideolojik ve sınıfsal- daha fazla katılımıyla üretilme maksadından çoğu zaman uzaklaşarak mekânı daha çok tüketenlerin kontrolüne sokmaktadır. Sennett’in de üretilen alana ilişkin görüşleri süreçle değişime uğrayan kamusal mekân anlayışına ayna tutmaktadır. Bu bağlamda Sennett, “Avrupa’da feodalizm sonrasında siyasi ve ekonomik gelişmelere dikkat çekerek sekülerizm ve kapitalizmi (sonuçlarını), kamusallığın

altını oyan iki olgu olarak görmektedir” (Çalışkan, 2016: 41). Sennett’in ortaya attığı bu düşünce aynı zamanda kamusal mekânın kentin dönüşümüne aracılık eden bir işlevi olduğu görüşünü de ortaya çıkarmaktadır. Kentin yapısal olarak nasıl üretildiğini ve yeniden üretildiğini ise Gökğür (2008: 13) Sennett’den alıntıyla şun şekilde yorumlamaktadır;

Sennett’e göre kamusal alan maddi bir alandır. Kentsel veya kentsel olmayan bir topluluğun içinde yer alır ve meydan, cadde gibi somut bir alanı içerir. Kamusal alan kentin ruhu, kentin ambiyansıdır. Bu alanlar fiziki, sosyal ve sembolik olarak kenti dönüştürmek, yeniden biçimlendirmek için birer araçtır. Demokrasinin taşıyıcısı, kentin kalbi, yurttaşlık hislerinin, anıların yer aldığı ‘dolu’ bir alan olan bu alanlar, devinim imkanı veren bir işleve dönüştüğünden beri anlamını yitirmiştir.

Mekânı sadece mimari bir öge veya fiziksel bir yapı olarak değerlendirmek, mekânın toplumsal ve zihinsel bir örüntüsünün de olduğu, içerisinde birden çok anlam barındırdığı gerçeğini dışarıda bırakmak anlamına gelmektedir. Farklı inanç, düşünce ve ekonomi sistemlerine uygun dizayn edilerek oluşturulan ve toplumsalı bu üretilen mekâna davet eden alanlar -ki kamunun tüm toplumsal sınıflarının kullanımına açık olduğu varsayılır- genellikle üretilme maksadından uzaklaşarak mekâna dahil olan toplumsal sınıflar tarafından hem fiziksel olarak hem de sembolik olarak yeniden üretilmektedirler. Kamusal alanın diyalektik bir hücrese yapıya sahip olması, üretilen ya da kurgulanan mekânın, zamansal ve toplumsal süreçler bağlamında işlevlerinin, yansıttıklarının ve anlamlarının değişebileceğine imkan sağlamaktadır. Kamusal alanın üretilme aşamasında, mekânın yapısal öğelerinin ve insan etkinliğinin dışarıdan belirleyici olmadığına değinen Urry (1999: 97); kamusal ile ilgili olarak; “bizzat bunlar toplumsaldır, toplumsal olarak üretilmiştir ve toplumsal olarak yeniden üretilirler... Yalın mekân yoktur, sadece farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler veya mekânsallaşmalar vardır” demektedir.

Berger (2011: 53) toplumun temel diyalektik sürecinin üç aşamadan geçtiğini; dışsallaşma, nesnelleşme ve içselleşme gibi kavram setleriyle açıklamaktadır. Farklı siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik ilişkiler bağlamında üretilen kamusal alanın, toplum tarafından ne tür bir algı ile kabul edilip ve ne şekil bir dönüştürme ile yeniden üretildiğini Berger’in kavram setleri üzerinden açıklamak, üretilen mekânın toplumsala geçiş aşamasını daha net bir perspektiften ortaya koyacaktır. Dışsallaşma; insanların hem fiziki hem de zihni

faaliyetleriyle dünyaya doğru sürekli taşmalarıdır. Dışsallaşma ile üretilen mekân (fiziksel-zihinsel) bir çıktı/görüntü olarak var olur ve üretenlerin kendi oluşunu olarak varlık göstermektedir. Nesnelleşme, kendi asli üreticilerini kendilerinden çok dışa dönük bir olgusallık olarak karşılayan bir realitenin (yine hem fiziki hem de zihni) bu faaliyetinin sonucunda ulaşılan bir noktadır. Üretilen mekân artık üreten kişinin konseptinden bağımsız olarak toplum tarafından algılanmaktadır. Dolayısıyla ne üretenin kontrolündedir ne de toplum tarafından henüz sahiplenilmiştir.  çselleşme ise, sözü edilen aynı realitenin kendisini bir kez daha objektif dünyanın yapılarından sübjektif bilincin yapılarına aktarırken insanlar tarafından tekrar kendi i lerine mal edilmesidir. Artık üretilen mekân toplum tarafından kabul edilmiş ve –genellikle bu şekilde sonuçlanır- topluma ait bir mekâna dönüşmüştür. Bu bağlamda kamusal mekânın aynı kavramlarla toplum tarafından ne şekilde algılandığını/dönüştürüldüğü ifade edilecek olunursa; dışsallaşırken bir mekân (kamusal alan), bir insan ürünüdür. Nesnelleşirken ise sui genesis yani nev-i şahsına münhasır olur.  çselleşme boyunca kamusal alan artık, toplumun bir ürünüdür. Burada Berger’in kavram setiyle teorik olarak; üretilen mekânın, mekâna dahil olanlar tarafından yeniden  retilildiğini ve artık eski düşünce veya ifade biçimlerinden uzaklaşarak yeni bir forma büründüğü açıklanmaya çalışılmıştır. Bu  alışma da özü itibariyle, Van’ın Cumhuriyet Caddesi’nde, mekân üzerinden yansıtılmak istenen düşünce biçimine karşın meydana gelen değişim ve dönüşümleri içermektedir.

2. Van’da Bir Kamusal Alan: Cumhuriyet Caddesi

Tarih sahnesine çıktığı günden beri birçok medeniyete ev sahipliği yapan Van kenti, 1915 Ermeni Olayları ve akabindeki Rus işgalinden önce farklı etnik köken ve dine mensup insanların bir arada yaşadıkları bir yerdir (Yıldız, 2016: 114-115). 1915’te Ermeni Tehciri ve devamında gelen Rus işgali ile harabeye dönen kent, hem eski ihtiyaşını kaybetmiş hem de -işgal nedeniyle- nüfusun g   etmesinden dolayı bir süreliğine “hayalet şehre” dönüşmüştür (Bilik, 2019: 97).  şgalin sona ermesi ve yeni devletin kurulmasıyla birlikte -konjonktürel bir çaba ile- yeni bir Van inşası elzem g r lm şt r. Herhangi bir düşünce ya da ideolojinin hakim olmadığı ve yukarıda da bahsi geçen olaylardan dolayı nüfustan yoksun bir kent olan Van, özellikle doğu mıntikasının, Cumhuriyet ideolojisine uyarlanması bakımından önemli parametreleri bünyesinde barındıran örnek olabilecek bir kent olarak düşünülmüştür. Bayrak ve Jongerden (2009: 2015), bu durumu; “Van savaş sonrası Cumhuriyet’in kuruluşuyla

beraber, iskan politikalarıyla hem demografik hem de mekânsal anlamda yeniden inşa edilir” olarak ifade etmişlerdir. 1918 yılına gelindiğinde bu kez bağlar mevki denilen Van ovasının ortasında 5-6 bin nüfus ile kent yeniden kurulmuştur. Kuruluş aşamasının Cumhuriyet’in ilk yıllarına denk gelmesi, kentin dönemin devlet adamları tarafından modern bir kurguyla tasarlanmasını sağlamıştır (Bilik, 2019: 97-98).

1. Dünya savaşından sonra kabul edilen resmi ideoloji Van kentinde ilk olarak kendini Cumhuriyet Caddesi üzerinde sergilemiştir. Kentin hem yapısal hem demografik hem de ideolojik parametrelerini üzerinde taşıyan bu mekân, 1980'lere kadar bu misyonu sürdürmüştür. Bu tarihe kadar misyonunu sürdürebilmesinin önemli nedenleri arasında; kent merkez nüfusunun iskân edilen Türkmencilerden oluşturulması, merkez dışındaki yerlerin nüfusunun ise Kürtlerden oluşturulmuş olmasıdır (Aydeniz, 2019: 3). Demografik nedenlerin yanı sıra diğer bir neden ise Cumhuriyet Caddesi üzerinde açılan halk evinin, hükümet konağının, emniyet binasının, bankaların ve ticari işletmelerin açılarak, Cumhuriyet ideolojisini halk arasına somut ve soyut göstergeler aracılığıyla yaymaya çalışması ve dolayısıyla da halk tarafından benimsenmesini sağlamasıdır. Nitekim Cumhuriyet Caddesi, yıllarca bu işlevini devam ettirmesine rağmen özellikle 1980 askeri darbesiyle başlayan sürecin devamında gelen çatışma dönemleri, zorla köy boşaltmaları ve dolayısıyla kırsal kente –göç ettirilmesi- eklemlenmesiyle bu düşünce biçimi işlevini kaybetmiştir. Artık Van’ın merkezi, demografik bir değişim yaşayarak Kürtleşmeye başlamıştır. Yaşanan bu durumlar, Cumhuriyet Caddesi üzerinde yansıtılan devlet ideolojisinin, semboller üzerinden nasıl okunduğu ya da bu somut nesnelere zamanla farklı etnik gruba mensup bireyler tarafından nasıl değiştirildiğine ışık tutmaktadır.

2.1. Mekânın İdeolojik Üretimi

Oluşturulan kurgu hangi ideoloji, düzen ya da sistemle oluşturulmuş olsa da değişim olgusunun önünde duramayacağı bir gerçektir. Meydana gelen bu değişimler de kamusal mekânlar üzerinden rahatlıkla okunabilmektedir. Cumhuriyet döneminin kuruluş aşamasında üretilen mekânlar, daha çok yeni kurulan devletin kimliğini halkla buluşturmak, devletin ekonomi-politiğini halka yaymak, batı modernizmine geçmek ve bu bağlamda da yeni bir toplumsal kimlik inşa etmek amacıyla tasarlanmıştır. Nitekim kent, birden çok düşüncenin, ideolojik yapının ürettiği mekânların kesiştiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde

oluşturulan kamusal alanlar, geleneksel form ile yeni dzenin yoğun bir Şekilde karşılaştığı mekânlar olarak belirmektedir. Çünkü her yapı/düşünce, topluma benimsetmek istediği düşünce biçimini, kamusal mekânlar aracılığıyla -hem fiziki yapılar üzerinden hem de simgeler üzerinden- sistematik olarak aktarabilmektedir. Diğer bir deyişle döneme hakim düşünce yapısının topluma yansıma biçimi, gündelik yaşam pratiklerinin sergilendiği mekânlar aracılığıyla yapılmaktadır.

Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan kırılmalar, kurulan yeni Cumhuriyet sistemi, ulus-devlet inşası da kamusal alanda yer alan kentsel mekânlar üzerinden topluma benimsetilmek istenmiştir. Bu durum başta büyük kentlerde olmak üzere Türkiye'nin tüm kentlerinde hissedilmiştir. Söz konusu Cumhuriyet kamusalılığının toplumun tabanına yayılması, benimsetilmesi ve kentlerde kendini yeniden inşasıyla birlikte neredeyse bütün kentlerdeki meydan, anıt, cadde ve sokak vb. gibi alanlarda meydana gelen değişim ve dönüşüm –birbirinden farklı kullanım alanlarının oluşması- Van kent merkezinde yer alan Cumhuriyet Caddesi için de geçerlidir. Bu cadde, kurulan yeni rejimin tüm parametrelerini (cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, milliyetçilik, devletçilik ve inkılapçılık) halka ulaştırmak ve batının modern konseptini toplum tabanına benimsetmek maksadıyla oluşturulmuştur. Kurulan yeni dzenin düşünce yapısının, bireylerin sosyal pratiklerine aktarılması bağlamında oluşturulan Cumhuriyet Caddesi, aynı zamanda devletin yeni yüzü olarak topluma sunulmuştur.

Van Cumhuriyet Caddesi ilk başlarda devletin kendi eliyle dizayn ettiği kurumsal bir düşüncenin mekâna yansıması olarak okunabilir. Fakat ideolojik, düşünsel ve pratik sistemlerin değişmesine paralel bir Şekilde alt kültürlerin ortaya çıkışı ve nüfusun giderek heterojenleşmesi sivil bir kamusal mekân ortaya çıkarmıştır. Meydana gelen bu değişimler neticesinde Cumhuriyet Caddesi'nin kuruluş felsefesi ve bugünü karşılaştırıldığında; oluşturulma biçimi bağlamında ürettiği parametreler zamanla değişime uğramış ve işlevini yitirmiştir. Sonradan kurgulanarak Őekillendirilmeye çalışılan fakat günümüzde kurgulanma felsefesinin izlerini bile neredeyse taşımayan Cumhuriyet Caddesi'ni, Taşdelen (2017: 256) şu Şekilde betimlemektedir;

Cumhuriyet Caddesi'nde, her Şey iyi, iyi de, sanki yine de bir eksiklik var sanki. Sanırım bu tarih yoksunluğundan. Bizi geçmişin izleri ile karşılaştıracak hiçbir emare yok burada. Ne bir anıt, ne tarihsel bir bina, ne geçmişin ayak izleri; ne

eskilerden kalma bir ev, ne eski bir yaşantı alanı. Bu cadde *tabula rasa* gibi adeta; her şey sonradan yazılmış, her şey sonradan oluşmuş. Her şey yeni, her yerde görülebilecek binalar. Milattan kalma, 1000'den kalma, 1500'den kalma, 1900'den kalma; hiçbir şey yok. Son yıllar bir yandaki parka verilen Faqi Teyran ve diğer taraftakine verilen Ahmedi Xhani ismiyle, bu tarih ve kültür yoksunluğu giderilmek istenmiş gibi. En eski yapıları, cumhuriyetin ürünleri: Tekel binası, Merkez Bankası binası, Ziraat Bankası binası, Sümerbank binası (yeri çoktan satılmış), PTT binası (Türk Telekom tarafından yıkılmış yerine yenisi yapılmış), Atatürk İlköğretim Okulu (arsası birkaç yıl önce satıldı). Bu şehirdeki eksiklik, eski Van şehri, bu şehrin hafızası. Dört bin yıl öncesi, üç bin yıl öncesi, bin yıl öncesi, beş yüz yıl öncesi, yüz yıl öncesi, nerede?

İlk başlarda kendi içinde homojen bir sınıfsal yapıya sahip olan cadde, her ne kadar (stratejik bakımdan) kent merkezinin vazgeçilmez geçiş noktası olarak oluşturulsa da, özellikle 1990'lı yıllarla beraber giderek (zorunlu göçler kapsamında) farklı kültürel öğeleri ve ideolojileri içinde barındıran heterojen bir toplumsal yapıya dönüşmüştür. Diğer bir ifade ile ideolojik bir konseptte üretilen Cumhuriyet Caddesi, yeni kurulan kente yapılan iskan politikasıyla oluşturulmak istenen formdan kopmuş ve zorunlu göç hareketlerine bağlı olarak mekânı tüketenler arasında çok farklı matrislere bürünmüştür. Çünkü 90'lı yıllar daha çok kırsalda bırakılmış olan Kürtlerin, kamusal alana dahil olduğu dönemdir. Özellikle bu yıllara kadar kent merkezindeki kamusal alan yeni düzenin sosyo-ekonomik, kültürel ve ideolojik bir mekânı iken zamanla farklı toplumsal sınıfa mensup bireylerin katılımıyla tasarlandığı konjonktürden uzaklaşmış, kendini yeni toplumun sahip olduğu frekans aralığına dahil etmiştir. Nitekim Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin kurguladığı ve yeni bir toplum kimliğinin üretilmesi amacıyla oluşturulan bu cadde, modern ile gelenekselin, kentsel olan ile kırsal olanın ve ideolojik olarak benimsenen ile karşı duranın çatışma alanı bağlamında politik bir zemine dönüşmüştür. İmge aslında tam da mücadelenin merkezi halini almış ve bu cadde, ismi ile çelişen bir mekâna dönüşmüştür. Kentin tarihinde yaşanan olaylar imgenin de işlevini kaybetmesine, yeni işlevler kazanmasına neden olmuştur. Barındırmış olduğu soyut anlamı ile somut hali birbiri ile çelişir hale gelmiştir. Farklı kültürel ve ideolojik düşünceye sahip bireylerin bu alana dahil olması, beraberinde mekânın tarafların yoğunluğuna göre çatışmaların şiddetlenmesine (simgesel) ve sonuç olarak da mekânın güç endekli dönüşümlerine sahne olmuştur.

2.2. Kültürel ve Ekonomik Bir Mekân Olarak Cumhuriyet Caddesinin retimi

Meknn üretimine karşın tüketimi, dönemin içinden geçtiği düşünce sistemlerinin toplumu hangi yöne doğru sürüklediği ya da neye göre Őekillendirdięi ile ilişkilidir. Genel olarak toplumun büyük çoğunluğunun arz-talep ihtiyaına cevap verebilecek bir mekân olarak tasarlanan Cumhuriyet Caddesi, kırdan kente g ile gelen, farklı formasyonlara sahip bireylerin dahil olmasıyla birlikte iktidarın sosyo-ekonomik ve ideolojik söyleminden uzaklaşarak nüfus yoğunluğu olan toplumsal grupların istekleri doğrultusunda değişip dönüştürülmüştür. Örneğin kurulan yeni devletin ideolojisini toplum tabanına yaymak amacıyla kurulan Halk Evi, dönemin içinden geçtiği düşünce yapısına paralel bir Şekilde nce Şehir Parkı'na daha sonra ise Kürt nüfusunun ve dolayısıyla Kürt siyasal hareketinin yerel yönetimlerde etkinliğinin arttırmasıyla birlikte Feqiye Teyran Parkı'na dönüştürülmüştür. Yine devlet tekeliyle üretilen/desteklenen ekonomik işletmeler, mekânın demografik yapısında meydana gelen dönüşüm ve toplumun arz-talep ihtiyaındaki değişim ile birlikte yerlerini zamanla müteşebbislere bırakmıştır. Politik bir zemin olarak okunabilen Cumhuriyet Caddesi'nin, bu bağlamda mekâna hakim (siyasi/ekonomik/kültürel) parametrelere göre de sürekli farklı formatlarda dizayn edilebildiği örneklerden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kentin gittikçe artan ve kente eklenilen çeşitli sosyo-kültürel ve demografik özelliklere sahip bireylerin nüfus yoğunluğuna bağlı olarak Cumhuriyet Caddesi de caddeyi tüketen bireylerin ihtiyaçlarına hitap edecek Şekilde bünyesinde barındırdığı kurumları ve kuruluşları -hakim düşünce endeksliler olarak- yeni adlandırmalar ve kamusal mekânlar bağlamında sürekli Őekillendirmektedir.

Salt bir caddeden farklı olarak üretilen bu mekân, içinde barındırdığı heterojen yapı nedeniyle, mevcut sistemlere kolay bir Şekilde entegre olarak kendini yeniden üretebilen bir meknizma gibi işlev görmektedir. Arka çehresiyle geleneksel yapıların üretim ve tüketim ağlarının ve farklı ekonomik ilişkilerin yürütüldüğü cadde, n vitrini ile de yeni yapıların dizaynını sergilemektedir. Fazlaca geniş olmamasının yanında çok da uzun sayılmayan Cumhuriyet Caddesi, ana arter üzerinde sağlı sollu ve irili ufaklı birçok işyeri; banka, kuyumcu, alışveriş merkezi, eczane, cafe/cafeterya, lokanta, pastane, kırtasiye vs. gibi birçok işletme barındırmaktadır. Ayrıca kentin belki de sokaklarla en fazla kesişen mevki durumunda olan Cumhuriyet Caddesi kentin formel ekonomisinin en çok döndüğü mekndır. Iř yerleri hem tabelaları/reklamları, ışıklandırmaları ve konseptiyle hem

de sembolik bağlamda bireylerin zihinlerinde oluşturduğu göstergeler ve metaforlarla toplumun sürekli tüketeceği bir mekân formuna dönüşmüş/dönüştürülmüştür.

Cumhuriyet Caddesi'nin arka sokaklarına bakıldığında ise genellikle kırsal kesimde meskun ve günü birlik kente eklenilen ya da kırsal bölgelerden göç ederek kente dahil olan bireylerin tükettiği, geleneksel formda üretilmiş mekânlara rastlanmaktadır. Daha çok enformel ekonominin hakim olduğu ara sokakların bir tarafı; yöresel giyim mağazalarına, ikinci el ev eşyalarının satıldığı iş yerlerine, otel işletmelerine, peynirciler çarşısına ve çeşitli toptan perakende satım yapan daha çok düşük ekonomik gelire sahip kesime hitap eden dükkanlara açılırken caddenin diğer tarafı ise daha çok kasap, manav, pasaj, yerel lokanta vb. gibi çeşitli iş yerlerine açılmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda hırdavat ve inşaat malzemelerinin satıldığı iş yerleri de bulunmaktadır.

Cumhuriyet Caddesi, hem fiziki yapısı hem de simge ve sembollerıyla; siyasi, ekonomik, kültürel, dini ve daha birçok etkiyi/tepkiyi içinde barındırmaktadır. Dönüşen ve değişen düşünce sistemlerine göre koordine olan bu mekân, tamamıyla bir aklın ürünü olarak dikkat çekmektedir. Oluşturulma biçiminden farklı olarak, giderek kentsel kapitalist aklın ürünü olarak dönüştürülen bir yapılanma/yapılaşma söz konusu olduğundan dolayı son dönemlerde (1990'lardan sonra) sermaye sahiplerinin, kentin sosyo-kültürel ve ekonomik olarak tüketim ihtiyaçlarına göre bir dizaynı bariz bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla kente yeni eklenilen gruplar ve kapitalist tüketim ilişkileri aracılığıyla yeniden üretilen Cumhuriyet Caddesi, oluşan yeni formuyla heterojenleşen kent toplumunu, ortak tüketim alanlarının potasında eritmektedir. Dolayısıyla ilk başlarda ideolojik bir düşünce yapısı üzerinden şekillenen bu cadde, serbest piyasa sisteminin yayılmasıyla birlikte giderek sermaye sahiplerinin alana ortak olmasına ve bu bağlamda da mekânın yeniden üretimini gerçekleştirerek yeni ekonomik bir kamusal alan dönüşmesine neden olmuştur. Bu mekân artık kendisini üreten düşünce yapısının kontrolünden çıkmış, toplum ihtiyaçlarına göre yeniden üretilmiştir.

Toplumun farklı karakterlerdeki yapılarının tükettiği Cumhuriyet Caddesi'nde meydana gelen değişim ve dönüşüm, kentte yaşayan bireylerin kent pratikleri hakkındaki bilinçlerinin/hafızalarının, Van kent merkezinin farklı alanlara yayılmamasına ve nüfusun çoğunluğunun belirli alanlarda sıkışmasına yol açmaktadır. Meydana gelen bu sıkışma da beraberinde, bireylerin Cumhuriyet Caddesi gibi sürekli vitrinde olan bir mekânda tüketim faaliyetlerini gerçekleştirmelerine neden olmaktadır. Ayrıca gerek

kuruluş bağlamında üretilen mekânın insanların kentsel hafızasında önemli bir yer tutması gerek kentleşmeye bağlı olarak caddeyi değiştirip başka bir forma bryerek tktm kültürünü toplumsal sınıflara yayıp tek tipleştirmesi ve gerekse de toplumun bu ihtiyaçlarını karşılamak bağlamında sermaye sahiplerinin bu alanları tekelleştirmeleri gibi etmenler de yine bu caddeyi ziyadesiyle vazgeçilmez kılan nedenler arasındadır. Dolayısıyla Cumhuriyet Caddesi, mekânsal olarak her ne kadar ideolojik konseptte tasarlanmış, yeni toplum inşası için kimlik oluşturma görevini üstlenmiş ve adeta kentin kalbi olarak işlevsel hale getirilmişse de geçirdiği değişim ve dönüşüme bağlı olarak yeni üretilen tktm alanlarına ve bu bağlamda yapılan adlandırmalara ideolojik varlığını teslim etmiştir.

Sonuç

Her mekân üretilmeden önce, hangi düşünce sistemine göre dizayn edileceği ya da bu alanı tkten bireylere hangi mesajları vereceği (fiziki veya sembolik olarak) mantığıyla tasavvur edilir. Üretilen mekân ilk başlarda belli bir düşünce yapısına hizmet ederken toplumun kendi içinde barındırdığı farklılıklar neticesinde mekâna dahil olan bireyler, üretilen mekânı kendi formlarına göre değiştirip toplum bağlamında işlevsel hale getirmektedirler. Dolayısıyla Cumhuriyet döneminin ürettiği mekân algısına karşın toplum tarafından yeniden üretilen mekânı konu alan bu alışma, Van kent merkezinde yer alan Cumhuriyet Caddesi'nin; sosyo-kültürel, ekonomik ve ideolojik değişimini ele almıştır. İlk başlarda cadde; kentte yeni kimliğini oluşturma, ilan edilen rejimi halkla buluşturma ve halkın tabanına yayma, devletçi bir politika izleyerek ekonomik faaliyetler gerçekleştirme vb. gibi birçok ulus inşa etme düşüncesini içinde barındırmaktaydı. Ancak dünyanın özel de ise Türkiye'nin içinden geçtiği küreselleşme süreci ve bölgede yaşanan etnik gler, farklı toplumsal ögeleri gün yüzüne çıkararak üretilen mekânı tkticiler bağlamında değişirmiştir.

Cumhuriyet Caddesi'nde devlet ideolojisi tarafından üretilen kamusal alandaki belki de en büyük değişim, 1990'lı yıllarda başlayan Kürt nüfusunun kırsal bölgelerden kent merkezine doğru zorunlu gyle meydana gelmiştir. Çeşitli politikalarla köylerinden çıkartılan ya da ge zorlanan Kürtler, ilk başlarda azınlık oldukları kent merkezinde giderek artan bir nüfusa sahip olmuş fakat ilerleyen dönemlerde kurulan ideolojik konseptte bir tepki olarak önceden üretilen mekânları kendi bağlamlarında yeniden üretmişlerdir. Bunun en önemli örneklerinden biri metin içinde de rneği verilen; önce halk

evi olarak üretilen mekânın sonra Şehir Parkı'na ve yaşanan göç hareketleriyle birlikte kentteki hakim ideolojinin değişmesiyle birlikte Feçkiye Teyran parkına dönüşmesi/dönüştürülmesidir. Caddenin merkezinde yer alan bu park, toplumun heterojenleşmesiyle birlikte giderek politikleşmiş ve genel iktidar ile yerel iktidar arasında bir çatışma alanı olarak yeni kimliğine bürünmüştür. Politik bir çatışma zemini olan bu mekân, ayrıca bildirilerin okunduğu, basın açıklamalarının yapıldığı ve bazen de oturma eylemlerinin yapıldığı bir alana dönüştürülmüştür.

Caddenin ekonomik işleyişi, devlet ve devlet eliyle dönüştürülen yeni nüfusa ait kişiler tarafından yürütülmüştür. Bu nedenle de genellikle Cumhuriyet Caddesi 1990'lara kadar tek tip bir esnaf grubuna sahipken, 1990'larda kırsaldaki Kürt nüfusun kent merkezine zorunlu göçlerle yerleşmesi, caddenin kurulu düzendeki hem arz-talep doğrultusunda hem de ekonomik formunda değişiklikler meydana getirmiştir. Köylerden kent merkezine göç eden nüfus, kente tutunmak için ya geride kalan tüm mal varlığını satarak ya da kırsal alanda ekonomik nüfuza sahip kişilerin kentsel ekonomik işleyişin kurallarının farkına erken varıp kent merkezinde bir yerler satın alarak işletmeye başlamıştır. Devam eden süreçlerde caddenin ekonomik sermayesi ve tüketicileri yeni demografik yapıya paralel biçim ve nitelik değiştirmiştir. Diğer bir ifade ile kentin demografik ve politik yapısının değişimi ile birlikte Cumhuriyet Caddesi'nin de sosyal, ekonomik, ideolojik yapısı değişime uğramıştır.

Son olarak Cumhuriyet Caddesi her ne kadar devlet ideolojisinin hem fiziksel hem de semboller üzerinden yansıması olarak tezahür edilse de, mekâna dahil olan toplumsal sınıflar tarafından hem işletmeler hem de kurulan ekonomik ve kültürel ilişkiler değişip dönüşmüştür. Meydana gelen bu durum farklı formasyona sahip bireylerin, bir kamusal alan olarak Cumhuriyet Caddesi'ni yeniden üretmesini beraberinde getirmiştir. İsminde de anlaşılacağı üzere siyasi bir işleve sahip olan Cumhuriyet Caddesi, yaşanan toplumsal olaylar neticesinde anlam değiştirmiştir. İlk başlarda ideolojik bir mekân olma özelliği taşıyan cadde, günümüzde kapitalist ilişkilerin sürdüğü bir mekâna bürünmüştür. Bunun yanında siyasi bir düşüncenin imgelerini barındıran bu mekân, şuan için yeni ve farklı bir düşüncenin mekânı haline gelmiştir.

Kaynakça

- Akkoyunlu, E. K. (2008). Kent Hakkı Üzerine Düşünceler. *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (4),125-141.
- Aydeniz, A. (2019) Van'da Aşiret ve Siyaset, Temsiliyet mi? Tutunma Stratejisi mi?. Çağlayan, E. (Der.). *Dünyada Van: Nüfus, Etnisite, Tarih ve Toplum* içinde (s. 335-354). İstanbul: İletişimYayınları.
- Bayrak, M. (2009). *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*. Ankara: Özge Yayınları.
- Berger, L. P. (2011). *Kutsal Şemsiye*. Coşkun, A. (Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları. 4. Baskı.
- Bilik, M. B. (2020). Kent Hafızası ve Kamusal Alanlar: Van Kent Parkları Örneği. Suvat Parin. (Ed.). *Van Tarih, Toplum ve Şehir* içinde (s. 93-116). Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Castells, M. (2014). *Kent Sınıf İktidar*. Türkün, A. (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Çalışkan, O. (2014). Kamusal Alan Bağlamında Ağ Toplumunu ve Yeni Kamusal Alan Arayışı. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 41-62.
- Gökgür, P. (2008). *Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Günel, V. (2012). Batman'da Cadde Adlandırmaları: Toplumsal Bellek Oluşturma ve Şehirselleşme Hâkim Olma Çabaları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, 171-197.
- Habermars, J. (2015). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*. Bora, T. ve Sancar, M. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jongerden, J. (2015). *Türkiye'de İskan Sorunu ve Kürtler*. İstanbul: Vate Yayınları.
- Keleş, Ruşen. (2012). *Kentleşme Politikası*. Ankara: 12. Baskı. İmge Yayınevi.
- Lefebvre, H. (1968). "The Right to the City" içinde (Ed.ve Çev. Eleonore Kofman – Elizabeth Lebas), *Writing on Cities* Oxford: Blackwell Publishers, Oxford, USA (orijinal olarak *Le Droit á la Ville*, Paris, Anthropos olarak basılmıştır).
- Lefebvre, H. (2002). *Work and Leisure in Everyday Life*. The Everyday Life Reader. Routledge. NewYork.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent*. Koca, G. ve Tosun, T. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nalbant, M. (2016). Türkiye'de Kentsel Mekânlarda Kamusal Alanın Konumu: Tarihsel Perspektiften Bir Değerlendirme. *BEU Akademik İzdüşüm Dergisi*, 1 (1), 12-27.

- Park, R. (1967). *On Social Control and Collective Behavior*, Chicago: Chicago University, Press, 1967: 3'den aktaran: David, H. (2012). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından KentSEL Devinime Doğru* içinde (s. 43). Temiz, A. D. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Sennett, R. (2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Durak, S. ve Yılmaz, A. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taşdelen, V. (2017). Cumhuriyet Caddesi Üzerine Duyuşlar. Köksal Alver. (Ed.). *Taşra Halleri* içinde (s. 251-260). Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Tayanç, M. (2021). *Kent İmgesi ve Kentli Kimliği*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Tatlıdil, E. (1992). Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar. *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3, 25-44.
- Urry, J. (1999). *Mekanları Tüketmek*, Ögdül, R. G. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme. Alkan, A. ve Duru, B. (Ed.). *20. Yüzyıl Kenti* içinde (s. 77-106). Ankara: İmge Kitapevi.
- Yeoh, B. S. (1996). Street-Naming and Nation-Building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore. *Area*. 28, (3), 298-307.
- Yıldız, M. Z. (2016). XIX. Yüzyılda Van'ın Demografyası. Parin, S. (Yay. Haz.). *Van Kent Araştırmaları* içinde (s. 110-127). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 8 - Sayfa/Page: 177-194
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 22.11.2021 / Kabul/Accepted: 17.12.2021
Yayın Tarihi/ Date Published: 31.12.2021

Atf/Citation: Kimya, O. (2021). Rumeli Topraklarında Meydana Gelen Göçler ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler (1690-1712). *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 177-194

Araştırma Makalesi / Research Article

Osman KİMYA*

*Dr.

ORCID: 0000-0003-4168-5224

osmankimya65@gmail.com

Rumeli Topraklarında Meydana Gelen Göçler ve Osmanlı Devletinin Aldığı Tedbirler (1690-1712) *Migrations Occurred in Rumalia and Measures Taken by the Ottoman State (1690-1712)*

Öz

Tarihsel süreçte yaşanan göçler bireysel olmamış, neden olduğu toplumsal sonuçlarıyla beraber kitleleri de etkilemiştir. Osmanlı tarihinde de kuruluşun yıkılışına kadar göç olgusu önemli bir hadise olmuştur. Devlet, ilk dönemlerden itibaren fethettiği topraklara Müslüman ahaliyi göç yoluyla iskân etmiştir. Devlet'in bu politikası XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar kısmen sekteye uğrasa da devam etmiştir. Ancak bu dönemde dışarıda ve içeride yaşanan buhranlar devletin politikasını değiştirmiştir. 1683'te başlayan Kutsal İttifak savaşları, oluşan ağır sonuçları ve Karlofça anlaşmasıyla beraber devletin Avrupa'daki topraklarından içeriye doğru yoğun göç hareketi başlamıştır. Böylece kuruluşun XVII. yüzyılın sonuna kadar dışarıya yönelik olan göç ve iskân programı, bu tarihten sonra değişmeye başlamıştır. XVII. Yüzyılın sonlarında ve sonraki yüzyıllarda devletin Avrupa topraklarından kaybedilen bölgelerden Balkanlara ve Anadolu'ya göçler olmuştur. Osmanlı Devleti göçleri engellemek için birtakım tedbirler almış, göçleri durdurmaya veya azaltmaya çalışmıştır. Devlet, zorunlu şekilde gelen göçmenlerin uygun yerlere iskân edilmesi için bölgedeki görevlilere talimatlar vermiştir. Ancak alınan önlemlere rağmen kaybedilen topraklardan göçler gelmeye devam etmiştir. Çalışmada XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başlarında devletin Rumeli topraklarında meydana gelen göç hareketleri verilmede çalışılacaktır. Ayrıca göçlerin meydana gelmesinin temel nedenleri ve devletin göçleri engellemeye yönelik aldığı tedbirler dönemin kaynaklarından tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak, göç, iskân.

Abstract

Migration in the historical process has not been individual; it has also affected the masses with its social consequences. Migration has been an important event in the history of the Ottoman Empire from its foundation to its collapse. The state has settled the Muslim people through immigration to the lands it conquered from the first periods. Although this state policy was partially interrupted, it continued until the last quarter of the 17th century. However, in this period, the crises experienced outside and inside changed the state's policy. With the Holy Alliance wars that started in 1683, the heavy consequences, and the Karlowitz agreement, an intense migration movement from the European lands of the state began. Thus, the immigration and resettlement program, which was intended for abroad from the establishment until the end of the 17th century, started to change after this date. At the end of the XVII century and in the following centuries, there were migrations to the Balkans and Anatolia from the regions lost from the European lands of the state. The Ottoman Empire took some measures to prevent immigration and tried to stop or reduce immigration. The state gave instructions to the officials in the region for the resettlement of the forced immigrants to suitable places. However, despite the measures taken, migrations continued to come from the lost lands. In the study, the migration movements in the Rumelian lands of the state at the end of the XVII century and the beginning of the XVIII century will be tried to be given. In addition, the leading causes of migration and the measures taken by the state to prevent migration will be tested to be determined from the sources of the period.

Keywords: Ottoman State, Holy Alliance, immigration, settlement.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaptığı fetihlerdeki temel hedeflerinden biri Rumeli topraklarına geçmekti. Orhan Bey döneminde Karesi Beyliğinin alınması ve Gelibolu tarafına geçerek Çimpi'nin barış yoluyla alınmasıyla beraber Rumeli'de yapılacak fetihler için burası üst olarak kullanılmaya başlandı (Hayrullah Efendi, 1273: 89-90; Aktepe, 1950: 283). Bu dönemde Güneyden göç etmiş olan bazı göçebeler Rumeli'de iskân edildi (Aşıkpaşazâde, 2018: 318-319). Osmanlı Devleti yapılan fetih hareketlerinin kalıcı olması için bazı sistemler geliştirmişti. Bunların başında ise tımar uygulaması ve tahrir sistemi gelmekteydi¹. Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde

¹ *Tımar*: Osmanlı'da idarî ve askerî düzeni sağlamak amacıyla yapılan, tevarüs şeklinde geçmeyen bir sistemi tanımlamaktadır. İnalçık, H. (2012). *Tımar. Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 41, ss. 168-173). İstanbul. *Tahrir*: kaydetmek ve yazmak anlamındadır. Osmanlı Devleti'nde maliye biriminde vergiler ve bu vergileri verenlerin isim olarak tespit edilmesi için değişik zamanlarda farklı yerlerde yapılan sayımlara tahrir ve bu sayımların yazıldığı defterlere de tahrir defterleri denilmiştir. Bkz. Öz, M. (2010). *Tahrir. Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 39, ss.425-429). İstanbul.

tahrir işlemini hemen gerçekleştirdi. Tahrir işlemi sayesinde devletin asker ve vergi ihtiyacında bir düzenleme sağlanmakta, gerekli iktisadî, idarî ve hukukî düzenlemeler yapılmaktaydı. Tahrir işlemi tamamlandıktan sonra devletin toprak rejiminin temeli olan timar sistemi uygulanmaya başlanmaktaydı. Timar metodu ile devlet içinde askerî, idarî ve mirî toprak sistemini oluşturmaktaydı. Timar sayesinde ahalinin vergi durumu tespit edilerek ödeyecekleri vergi miktarları belirlenmekteydi. Bu sistem Osmanlı Devleti'nin tarım ekonomisinin işlenmesinde zamanla temel bir unsur haline geldi (İnalçık, 2012: 170).

Devlet, genişleyen sınırlarla beraber göçebe ve topraksız Türkmen boylarına yurt bulmak amacıyla yoğun şekilde fetih hareketlerine ağırlık verdi. Sultan I. Murad devrinde Serez, Drama ve Kavala fethedilerek, Manisa ve Saruhan'daki bazı yörük grupları burada iskân edildi (Aşıkpaşazâde, 2018: 322-323). Yıldırım Bayezid zamanında Menemen Ovası'nda bulunan bazı aşiretler Filibe'ye gönderilerek iskân edildi (Neşri, 1949: 339). Yine Teselya'nın fethedilmesiyle buraya da Anadolu'dan getirilen Türkmen aşiretleri iskân edildi (Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, 1992: 48). II. Murad zamanında Edirne alınarak, kentte yine kadim geleneklerine uygun olarak iskânlar yapıldı (Aşıkpaşazâde, 2018: 386). Sultan II. Mehmed devrinde Sinop ve Kastamonu alınarak, buradaki ahalinin bir bölümü yine Filibe'ye sürülerek iskân edildi (Tursun Bey, 1977: 107-108). İstanbul'un fethedilmesi ve iskânının sağlanması ile Avrupa'daki yeni fetihlere kapı aralandı. Bu dönemde Midilli, Otranto, Kırım, Mora ve Eğriboz gibi yerler alınarak iskânlar yapıldı (Kimya, 2021: 24).

XVI. yüzyılın başlarında ise Canik yöresinde bulunan Çepnilerin bir kısmı sürgün edilerek Arnavutluk'a yerleştirildi. Ayrıca Amasya ve Tokat taraflarında bazı Tatarlar Rumeli'ye sürgün edilerek iskân edildi (Aşıkpaşazâde, 2018: 358; Müneccimbaşı, 1285: 332-333). XVI. yüzyılda ve özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlıların yeni rotası Belgrad oldu. Belgrad'ın 1521'de fethedilmesiyle beraber, Osmanlı sultanı şimdi Roma ve Viyana'yı fethetmeyi planlamaktaydı (Afyoncu, 2010:129). Sultan I. Süleyman Eylül 1529'da Viyana'yı kuşattı. Fakat kışın yaklaşması ve savaş için gerekli olan ağır topların getirilememesi nedeniyle kuşatma kaldırıldı (Feridun Bey, 1274: 566-577). I. Süleyman'dan sonra başa geçen sultanlar ise devletin içinde ve dışında farklı problemlerle uğraşmak zorunda kaldılar. Ancak bu dönemde yine önemli bir yer olan Kıbrıs Adası fethedildi. Fetihden sonra adaya gönüllü ve sürgün olarak Konya, Kayseri, Niğde, Tarsus, Alaiye ve Karaman gibi yerlerden

topraksız ahali Kıbrıs'ta iskân edildi (A. DVN. MHM. d. nr. 16, hk. 346).

XVI. yüzyılın son çeyreğinde doğuda İran ile uzun süreli savaşların devam etmesi (Naima, 2007: 240-255), batıda ise 1593-1606 yılları arasında devam eden Osmanlı-Avusturya savaşları, devleti zor durumda bıraktı (Uzunçarşılı, 1988: 108-112). Bununla beraber içeride başlayan isyanlar ve eşkıyalık hareketleri devleti uğraştıran önemli iç meseleler oldu (Kitâb-ı Müstetâb, 1988: 17). XVII. yüzyıla gelindiğinde devleti idare edenler birçok temel sorunla karşılaştı. Celali isyanları, Genç Osman'ın katledilmesi, Abaza Mehmet Paşa isyanı ve ara ara devam eden savaşlar gibi nedenlerden dolayı bu yüzyılda fetih hareketleri durgun geçti. Osmanlı Devleti bu dönemde yaklaşık 24 yıl süren bir kuşatma neticesinde Girit'i fethetti (Kâtip Çelebi, 2016: 879; Naima, 2007: 1068-1069). Bu uzun ve meşakkatli süreç devletin maliyesine büyük zarar verdi. Devleti idare edenler hazinedeki gelir ve giderleri dengede tutabilmek adına ahalden kanunnamelerde olmayan vergiler talep etmeye başladı. Ayrıca alınan vergiler giderek kalıcı bir hale geldi (Koçi Bey, 2018: 171). Bu durumda bazı bölgelerde ahali vergi vermemek için isyan ederek toprağı terk etti veya vergi vermeyi reddetti (Abdurrahman Vefik, 1999: 7; Kazıcı, 2005: 198). 1680'lere gelindiğinde artık devletin pek çok sorunla karşı karşıya olduğu anlaşılmaktadır.

1. Kutsal İttifak Savaşlarından Karlofça Muahedesine Kadar Genel Vaziyet

Osmanlı Devleti XVII. yüzyıldaki mevcut birçok soruna rağmen dönemin hâlâ en güçlü devleti konumundaydı (Çiçek, 2002: 1373). Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Girit ve Uyvar'ı fethetmesi, devletin başında Köprülü ailesinin bulunması ve devlet içerisindeki iç çekişmelerin kısmen bertaraf edilmesi devlette yeni bir istikrarın oluşmasını sağladı. Devletin bu mevcut durumu Avusturya ve Avrupa devletlerini endişelendirmekteydi. Bu dönemde Köprülü Mehmed Paşa'nın yetiştirdiğı ve damadı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazamdı (Özcan, 2004: 249). Kara Mustafa Paşa Ukrayna ve Podolya'da Osmanlı hâkimiyetini tesis etti. Ayrıca Ağustos 1678'de Rusya kuvvetlerini Çehrin Seferiyle bertaraf ederek anlaşma imzalamak mecburiyetinde bıraktı (Silahdar, 1928: 737-740; Kantemir, 1998: 603-605). Kara Mustafa Paşa için asıl mesele devlet için de bir dönüm noktası olan Viyana kuşatması oldu. Köprülü sülalesinin icraatlarıyla birçok sorun halledildi ve yeni bir toparlanma meydana geldi. Kara Mustafa Paşa, sadaret vazifesinde kalabilmek ve selefleri ayarında başarılar elde etmek amacındaydı. Hatta Osmanlı

hâkimiyetini Avrupa'nın ortalarına kadar götürmeyi ve Habsburg devletini ortadan kaldırmayı planlamaktaydı.

Avrupa Devletleri, Osmanlı ile çatışmalarının kendi çıkarlarına uygun olmayacağını bildiklerinden barış ve ticari antlaşmalar yapma amacı gütmüşlerdi. Ancak kazanılan başarılar ve Avrupa'da devam eden mezhepsel çatışmalar, Osmanlı Sadrazamına yeni fetih hareketleri için cesaret verdi. Hatta bazı kaynakların aktardığına göre Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, I. Süleyman zamanındaki gibi güçlü bir döneme girilebileceğine inanmaktaydı (Çiçek, 2002: 1373). Bu amaçla Sultan I. Süleyman'ın yarım bıraktığı Viyana'yı fethetmeyi kendine hedef olarak belirledi. Osmanlı Devleti'nin aslında ilk fethetmek istediği yer Yanıkkale idi. Hatta 27 Haziran 1683'te Belgrad'da bir savaş meclisi toplandı ve sadece Yanıkkale ve Komran kalelerinin fethedilmesi kararı alındı (Silahdar, 1928: 818). Ancak bazı devlet adamlarının etkisi altında kalan Osmanlı sadrazamının hedefi Viyana'ya yönelmekti ve bu amacını meclise kabul ettirdi. Bu sırada Avusturya da Osmanlı karşısında bir birlik oluşturma çabasına girdi ve Avrupa'da bir Hristiyanlık ittifakı hazırlıklarına başladı. Merzifonlu bu durumdan haberdar olduğu için Avrupa'nın toparlanmasına fırsat vermeden saldırıya geçmek amacındaydı. Sadrazamın aşırı hırsı II. Viyana Kuşatmasının en önemli nedenidir (Afyoncu, 2010: 130).

Her ne kadar Sadrazamın hedefi Viyana olsa da Sultan IV. Mehmed Viyana'nın kuşatılmasına taraftar değildi. Hatta ordunun Viyana'ya doğru hareket ettiği haberinin padişaha gelmesi üzerine Sultan; "Kasdımız Yanık ve Komran kal'aları idi. Beç kal'ası dilde yok idi, Paşa ne acep saygısızlık idüp bu sevdaya düşmüş hoşimdi Hakk Te'âlâ âsân göre, lâkin mukaddem bildireydi rızâ vermezdim" (Silahdar, 1928: 97) şeklinde tepki gösterdi. Nisan 1683'te harekete geçildi ve Sultan IV. Mehmed kuvvetlerin tüm idaresini sadrazamına bıraktı. Osmanlı kuvvetlerinin Viyana önlerine geldiği haberiyle Saksonya, Bavyera ve Polonya'dan gelen askeri kuvvetlerin katılımıyla Viyana'da Osmanlı kuvvetlerine karşı savunma cephesi hazırlandı. Osmanlı kuvvetleri Viyana'yı dört bir taraftan kuşatmasına rağmen Avrupa'dan gelen yardımları engelleyemedi ve savunma hattını geçemedi. Kuşatma Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın istediği gibi gitmedi. Tabii bunun birtakım sebepleri vardı. Özellikle Bavyera ve Saksonya'nın Viyana'ya yardımı, Osmanlı ordusundaki zahire kıtlığı, topların yetersiz olması ve Sadrazamın gelen kuvvetleri dikkate almaması gibi nedenlerden kaynaklandığı bilinmektedir (Mehmed Paşa, 1995: 153).

Osmanlı kuvvetleri iki aydan fazla devam eden kuşatmada savaş meydanında birçok zayıat vermiş ve askerin bir kısmını esir bırakmıştır. Sadrazam Osmanlı kuvvetlerini geri çekmiş hatta kuşatma esnasında görevini tam yerine getirmeyen bazı kişileri idam ettirerek ordusunu Budin dolaylarına sevk etmiştir (İnalcık, 2018: 195). Bazı Osmanlı devlet adamları kuşatmanın başarısız olmasının nedenlerini Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı zarar vermeden teslim alma, büyük topları götürmeme ve Viyana'ya yardıma gelen Avrupa kuvvetlerini kmseme olarak belirtmişlerdir (Afyoncu, 2010: III, 139). Sultan IV. Mehmed sadrazama kızmış ancak herhangi bir yaptırım uygulamamıştır. Ancak devlet adamlarının baskısıyla kuşatmada suçlu bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edilmiştir (zcan, 2004: 249).

Viyana'daki ağır hezimetle birlikte hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa devletleri için yeni bir döneme girildi. Osmanlı açısından bakıldığında Viyana bozgunu çok ağır sonuçlara neden oldu. Özellikle 1699'a kadar sürecek savaşlar, mal ve idarî buhranlara neden oldu. Dört cephede savaşın devam etmesi Osmanlı iktisadi durumunu olumsuz etkiledi. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla, gelir kaynakları eriyen merkezi otoritenin Anadolu'daki eyaletlerden sürekli asker ve para yardımı talep ettiği anlaşılmaktadır (İnalcık, 1942: 2-3). Savaşların ağır maddi sonuçları ahaliye ağır vergiler şeklinde yansımaya başladı. Bu dönemde birçok bölgede ahali kıtlık, açlık ve pahalılıkla karşı karşıya kaldı. Boşalan hazineden dolayı maaşlar denemedi. 1687'ye gelindiğinde İmdad-ı Seferiye ismiyle bir vergi alınmaya başlandı. Bunun yanı sıra Avarız hanesi sayısında birtakım değişiklikler yapılarak ahaliden zor şartlarda, kanunnamelerde olmayan yeni vergiler alınmaya başlandı (Sahillioğlu, 1991: 108-109).

Savaşın ağır sonuçları ahali üzerinde haksız vergilere ve baskılara dönüştü. Sultan IV. Mehmed tahtan indirildi ve yerine II. Süleyman geçti (Silahdar, 1928: 295). Ancak Avrupalı devletler artık Osmanlının gücünü kırdıklarını düşündüklerinden, bu cesaretle her fırsatta Osmanlı devletine saldırmaya başladılar. II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması ve sonrasında devam eden Kutsal İttifak savaşlarıyla Osmanlı Devleti'nin gerileme dneimine girdiği kabul edilmektedir. Avrupalılar ise Osmanlı'nın bu hezimetini büyük sevinçle karşılamışlardı. Kuşatma sonrası Kutsal İttifak oluşturuldu ve Osmanlı Avrupa savaşları başladı. Avusturya, Venedik ve Lehistan birleşerek Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Daha sonra Rusya da bu ittifak grubuna katıldı. Osmanlı Devleti savaş cephelerinde Estergon, Budin ve Peşte'yi kaybetti. Ayrıca

Venedikliler Atina, Preveze, Ayamavra ve Mora'yı ele geçirdiler. 1699'a kadar sürecek savaş cepheleri bu tarihte imzalanan Karlofça antlaşmasıyla neticelendi (Anonim Osmanlı Tarihi, 2000: 138-139). Barışın yapılmasında Hollanda ve İngiltere ara buluculuk yaptı. Antlaşma Venedik, Avusturya, Rusya ve Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalandı (Erim, 1953: 25; Kantemir, 1998: 825).

Osmanlı Devleti, Kutsal İttifak grubundaki her devletle ayrı antlaşmalar imzaladı. Osmanlı Sultanı, Karlofça'da sulh için Rami Mehmed Efendi'yi görevlendirmişti (Raşid Mehmed Efendi, 2013: 565). Avusturya ile yapılan yirmi maddelik sulha göre; Erdel ve Macaristan Avusturya'ya bırakıldı. Antlaşma gereği Erdel taraflarında bulunan bazı kaleler yıkıldı. Taraflar aldıkları esirleri karşılıklı serbest bıraktı. Ayrıca Osmanlı Devleti egemenliğindeki Katoliklere dinsel haklar tanıyacak ve iki ülkenin tüccarları ticaretlerini rahatça yapabileceklerdi (Raşid Mehmed Efendi, 2013: 566-567).

Karlofça'da en uzun ve yorucu müzakereler Venediklilerle yapıldı (Defterdar, 1995: 653). Uzun tartışmalar neticesinde Osmanlı Devleti on altı maddelik antlaşmayı kabul etti. Venedik ile yapılan sulha göre Aya Mavra, Dalmaçya ve Mora Venediklilere bırakıldı. Ancak Dalmaçya kıyıları, Preveze ve İnebahtı kaleleri Osmanlı Devleti'nde kaldı (Raşid Mehmed Efendi, 2013: 575-578). Lehistan ile yapılan sulh ise on bir madde olarak belirlendi. Bu maddelere göre; Osmanlı Devleti daha önce almış olduğu Podolya'yı boşaltacaktı. Ayrıca Kamanıçe ve Ukrayna Lehlere bırakıldı. Kırım'da bulunan Tatarların Lehistan'a saldırmasına izin verilmeyecekti. Lehistan daha önce Osmanlı Devleti'ne ödediği haracı ödemeyecekti (Raşid Mehmed Efendi, 2013: 571-574).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan barış görüşmeleri Rusya'nın tavrından dolayı hemen neticelenmedi. Çünkü Osmanlı uzun süreli bir barış planlamakta, ancak Rusya ise uzun sürecek bir barış görüşmesine yanaşmadı. Hatta Osmanlı Devlet adamları Azak ve çevresinin Rusya'ya verilmesini, ancak Dinyeper Nehri yanındaki Kılburun, Togan ve Kirman kalelerinin boşaltılmasını teklif etse de Rus elçisi bunu imzalamaya yetkisinin olmadığını ileri sürerek imzalamadı (Defterdar, 1995: 672). Daha sonra Rusya ile İstanbul antlaşması imzalandı. Buna göre Rusya'nın Azak ve Dinyester nehirleri boyunca aldığı yerler kendilerinde kaldı. Ancak Rusya buralarda kale yapmayacak ve mühimmat bulundurmuyacaktı. Ayrıca Rusya hacıları hac esnasında birtakım harçlardan muaf tutulacak ve kendilerine kimse ilişmeyecekti (Özcan, 2001: 504-507).

2. Rumeli’de Meydana Gelen Gc Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından XVII. yüzyıla kadar Rumeli’de fethettiğı topraklara Anadolu’da Türkmen boylarını sevk ederek, birçok yeni köy ve yerleşim beldeleri kurdu. Fakat XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu politika değişmeye başladı. Özellikle XVIII. yüzyılda Avrupa’da toprak kayıplarının artması ile artık içe yönelik bir göç hareketi başladı (Halaçoğlu, 2006: 41). Yapılan savaşlarda maddi kayıpların yanında giderek geriye doğru büyüyen göç dalgalarıyla karşılaşıldı. Kitleler halinde gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ise devlet için önemli bir iskân meselesi olmaya başladı. Kutsal İttifak savaşları neticesinde eldeki bazı toprakların el değiştirmesi, o topraklarda oturan ahalinin iç kısımlara göç etmesine neden oldu. Özellikle kaybedilen topraklarda halk artan baskılar ve ekonomik sebepler yüzünden bir an evvel göç etmek durumunda kaldı. Göç etmeye başlayan kitleleri devlet yine Avrupa’da kendine ait uygun yerlerde iskân etmeye çalıştı.

Rumeli’de göç hareketleri 1690 yılından itibaren yoğun şekilde yaşanmaya başlandı. Belgrad ve Niş arasında bulunan ahalinin büyük çoğunluğunun uzun ve yıpratıcı savaşlardan ötürü başka yerlere göç ettiği anlaşılmaktadır (Orhonlu, 1987: 33). Üsküp ve havalisinde savaşlardan ötürü göç ederek kaçan ahalinin bir kısmı, Sofya ve Serez taraflarına göç etti (Silahdar, 1928: 490-491). Bu sırada Osmanlı Devleti’nde sadrazam değişikliği oldu ve Fazıl Mustafa Paşa sadarete geçti. Sadrazam, Rumeli’ye geçerek bölgeyi şakilerden temizleyerek göç eden ahalinin tekrardan kadim topraklarına yerleşmesini sağladı. Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad’dan dönerken, Yagodina kasabasına uğradı ve burada ahalinin tamamının göç ettiğini, kasabanın boş olduğuna bizzat şahit oldu. Yagodina kasabası ile ilgili yaptırdığı tetkiklerde, Kasabadaki göçün temel nedeninin Osmanlı kuvvetlerinin son birkaç yıldır yapılan seferlerden ötürü sürekli bu kasabaya uğradığı ve bu durumun ahali üzerinde baskıya neden olduğu anlaşıldı. Yapılan uzun ve yorucu seferlerde ahali kalabalık olan ordunun gıda ve mühimmat ihtiyaçlarını karşılamayacak duruma geldiğinden, son çare olarak göç ettikleri tespit edildi. Bunun üzerine Sadrazam, Yagodina ‘da bulunan görevlilere kasaba ahalisinin yerlerine dönmelerini sağlamalarını ve ahalinin üzerindeki ağır vergilerin kaldırılmasını emretti. Hatta orada bulunan gayrimüslimleri memnun etmek için bir kilise inşa edilmesine dahi izin verdi (Kandemir, 1998: 365-366).

Dönemin kaynakları incelendiğinde Rumeli’deki topraklarda meydana gelen göçlerin bazı temel sebeplerinin olduğu

anlaşılmaktadır. Göç hareketlerinin oluşmasını tetikleyen en önemli sebebin savaşlar sonucunda kaybedilen topraklardaki ahalinin toprağını terk etmek durumunda kalmasıydı. Bu durum bazen aralarında savaş olan iki devlet arasındaki antlaşma maddeleri gereği bazen de kaybedilen bölgedeki halkın esaret altında kalmak istememesi şeklinde oldu. Göçlerin oluşmasında diğer önemli bir sebep ise bölgede uzun yıllar süren savaşlar esnasında askerî kuvvetlerin genelde aynı yolları takip etmesi ve güzergâh üzerindeki ahaliye erzak ve mühimmat konusunda baskı yapması etkili olmaktadır. Çünkü askerî kuvvetler gittikleri yerlerde beslenme ve çeşitli askerî ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktaydılar. Savaşlar uzamaya başlayınca da savaş bölgesindeki ahali devlete karşı gelemediğinden son çare toprağını terk etme durumunda kalmaktaydı.

Döneme ait arşiv kayıtları incelendiğinde kaybedilen topraklarda gelen göçlerin daha belirgin olduğu anlaşılmaktadır. 20 Cemâziye'l-evvel 1104 / 27 Ocak 1693'de Eflak idarecisi Kostantin'e hitaben yazılan bir talimatta; *Nemçe keferesi Eflak memleketini istilâ eyledikte Eflak re'âyâsından bazıları mezbûrların te'addisinden Nehr-i Tuna'nın karşı yakasında taht-ı kazâlarımızda vâkı' kasabât ve kurâ ve zî-kudret kimesnelerin çiftliklerinde tavattun etmeleriyle* (A. DVNS. MHM. d. nr.104, 582) Avusturya'nın Eflak'ı istilasını etmesi ve bu sırada Eflak'ta ikamet eden halkın istila sonrasında göç ederek Tuna Nehri'nin karşısındaki yerlere yerleştiği belirtilmekteydi. Talimatın son kısmında; *Nemçe keferesi istilâsından sonra Eflak memleketinde âhar yerlere varup tavattun edenlerin Eflak memleketine nakl ve iskân etdirilmek için yazılmışdır* (A. DVNS. MHM. d. nr. 104, 582). Hükümde belirtildiği şekliyle düşman istilasını nedeniyle göç ederek etrafa dağılan Eflak halkının yeniden eski topraklarına yerleştirilmesi istenmekteydi.

20 Zi'l-hicce 1106 / 1 Ağustos 1695'te Niş İdarecisi Ebusudzâde Mehmed Paşa'ya gönderilen talimatlarda düşmandan ötürü göç etmek zorunda kalan İzbek halkının Alacahisar, Öziç ve uygun durumda bulunan mahallerde iskân edilmesi için emir verilmekteydi (A. DVNS. MHM. d. nr. 106, 796). Benzer talimatlar Üsküb Sancakbeyi Hüseyine, Niş ve Şehirköy kalelerinin azebân ağalarına gönderilerek halkın uygun mahallerde iskân edilmesi emredildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 106, 797). 1696'da Arnavud taifesinden de ahalinin göç ettiği görülmektedir. Yaşadıkları topraklardan göç etmek isteyen Arnavud ahalisini Osmanlı Devleti Üsküb'te iskân etti (İE. AS. nr. 47/4248). Bunun yanında 13 Rebiülevvel 1108 / 10 Ekim 1696'da göç eden Arnavudların bir kısmının da Niş ve Belgrad arasında bulunan uygun mahallerde iskân

edildiği anlaşılmaktadır (AE. SMST. II. nr. 47/4482). 20 Rebiyülevvel 1110 / 26 Eylül 1698'de topraklarından göç eden bir grup Arnavud ise Aleksenice havalisine yerleştirildi (İE. ADL. nr. 7/437).

Karlofça'nın imzalanmasıyla beraber Osmanlı Devleti antlaşma Őartları gereği Avrupa'da elindeki birçok yeri terk etmek durumunda kaldı. 29 Ramazan 1110 / 31 Mart 1699'da Temeşvar Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya hitaben yazılan talimatlarda, Temeşvar'ın antlaşma maddeleri gereği boşaltılması ve halkının ise Ahmed Paşa'nın uygun göreceği yerlere göç ettirilmesi istendi. Ayrıca buradaki bazı Osmanlı kalelerinin de yıktırılması emredildi. Sınır tespitinin, iskân ve gümrük meselelerinin Karlofça Antlaşması maddelerine uygun hâle getirilmesi istendi (A. DNVS. MHM. d. nr. 110, 2926). Niş çevresinde de halkın göç ettiği yazışmalardan anlaşılmaktadır. İdarecilerden, göç eden halkın Pazarcık tarafına yerleştirilmesi istenmekteydi (Çelik, 2015: 465). Ayrıca Kamanıçe, antlaşma Őartları gereği lehlere teslim edildi. Kamanıçe'de bulunan idarecilere de halkın göç ettirilmesi, göç ettirilen halkın Yanıkhisar, Kılburun ve Bender kalelerine ve çevrelerine yerleştirilmesi istendi (İE. AS. 31/2791).

10 Muharrem 1111 / 8 Temmuz 1699'da Sultan II. Osman zamanında tesisi edilen, İsakçı Kazasındaki vakfı ait köylere Nogay tatarları iskan edildi. Bunun üzerine yerli ahali ise göç ederek Boğdan tarafına dağıldığından, idarecilere yazılan talimatta köylerine dönmek isteyenlere mani olunmaması istendi. Bu durumda ilgili hatta Sultan II. Mustafa, Özi Valisi Yusuf Paşa, Silistre kadısı ve Boğdan'daki idarecilere ferman yazdığı anlaşılmaktadır (TSMA. e, 214/50). 20 Muharrem 1111 /17 Temmuz 1699'da ise Erdel ve Macaristan'dan bazı ahalinin göç ederek Osmanlı Devleti'ne sığındığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti Berkofça kadısına yazdığı hükümde göç yoluyla gelen Erdel ve Macaristan ahalisinin Çiprofça hassında iskân edilmesini istedi (A. DVNS. MHM. d. nr. 111, 215). Hatta iskanları ferman buyrulan ahalinin altı aylık mekulat ve tohumluk bedellerinin Ohri, İlbasan ve Üsküb sancakları cebelû bedeliyeleri² akçesinden karşılanması kararlaştırıldı (AE. SMST.II. 101/10975).

² *Cebelû*: Tımar ve zeamet sahibi olan kişilerin sefer esnasında yanlarında götürmeye mecbur oldukları askerlere verilen addır. Bunlar savaş esnasında zırh giydiklerinden bu ismi almışlardır. *Cebelû bedeliyesi* ise sefer esnasında sefere katılmayan zeamet ve tımar sahiplerinden alınan bedel parasına verilen addır. Sefere gitmeyenler bu parayı verdiklerine bedeni vazifelerini yerine getirmiş oluyordu. Bkz. Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 265. Ayrıca Feridun Emecen, F. (1993). *Cebelû. Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 7, ss. 188-189). İstanbul.

20 Rabîu'l-evvel 1111 / 15 Eylül 1699'da Temeşvar ve Belgrad taraflarından göç ederek Niğbolu'ya gelen Erdel ve Macarlıların yine Çiprofça haslarına tabi Reseva, İslovik, İslovnik, Brogovrefçe ve Medkofça köylerine yerleştirilmesi için talimat verildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 111, 461). Karlofça anlaşması gereği Macaristan Osmanlı egemenliğinden çıktı. Böyle olunca göç etmek durumunda kalan bazı Macar ve Erdel ahalisinin Osmanlı Devleti tarafından Niş havalisine yerleştirildiği yazışmalardan anlaşılmaktadır (A.DVNS. MHM. d. nr. 110, 169). Macar ve Erdel göçleri bunlarla sınırlı kalmadı. Osmanlı Devleti kendisine sığınan bazı Macar ve Erdel ahalisini ise idarecilere verdiği talimatlarla Sofya civarına iskân ettirdi. Ayrıca göçmenlerden asker olanlarını ise Rumeli'de bulunan Çetrofça havalisine yerleştirdi (Özkan, 2015: 64). 20 Şevval 1111 / 10 Nisan 1700'de Özi Valisi Yusuf Paşa'ya Boğdan ahalisi ile ilgili bazı talimatlar bildirildi. Boğdan'da vaki olan Orlok Kazaklarının savaşlar nedeniyle göç ederek etrafa dağıldını, Yusuf Paşa'dan ahalinin mal ve canına zarar vermeden Boğdan'a göç ettirilerek yeniden yerleştirilmesi için talimat verildi (A. DVNS. MHM. d. nr.111, 956). Ayrıca bu dönemde Kazakların bir bölümünün de Tuna Nehri yakınındaki Beştepe havalisine yerleştirildiği görülmektedir (Halaçoğlu, 2006: 142).

2 Zilhicce 1111 /21 Mayıs 1700'de Kamaniçe'nin boşaltılma kararı verilince, Kamaniçe ahalisi Özi, Kılburun, Akkirman, Bender, Yanıkhisar ve Kili kalelerinin etrafına yerleştirilmeye başlandı. Ayrıca ahalinin buğday ihtiyacının karşılanması için Tuna nehri havalisinde olan kasabalara ve köylere görev bildirildi (AE.SMST.II. 114/12356; İE. AS. 31/2791). Yine Özi Valisi Yusuf Paşa'ya 29 Rabîu'l-evvel 1112 / 13 Eylül 1700'de yazılan başka bir talimatta göç ederek gelen Nogay taifesinin Halil Paşa yurduna iskân edilmesi ve gerekli düzenin sağlanması emredildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 111, 1397)³. 29 Şaban 1112 / 8 Şubat 1701'de Bosna Beyi Halil Paşa'ya yazılan talimatta Avusturya ile yapılan antlaşma sonrasında sınırlarda olan arazilere ve varoş köylere göç ile gelen ahaliyi yerleştirmesi istendi. Gelen göçmenler sadece yerleştirmekle kalınmadı, birtakım yardımlar yapılması için de görevlilere talimatlar verilmekteydi. (A. DVNS. MHM. d. nr. 111, 1704; A. DVNS. MHM. d. nr. 116, 920).

Karlofça Antlaşması'yla savaş ortamı sona ermiş olsa da savaş bölgesinden göç eden ahali güvenli görmediği gerekçesiyle halen eski toprağına dönmek için direnmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti

³ Halil Paşa yurdundan maksat Bosna Valisi Halil Paşadır. Dolayısıyla iskân yeri olarak Bosna toprakları gösterilmiştir. Bkz. BOA. A. DVNS. MHM. d. nr. 111, 1824.

bölgedeki idarecilere verdiği talimatlarda göç eden ahalinin yeniden kadim yerlerine yerleştirilmesini istemekteydi. 10 Zilhicce 1113 / 8 Mayıs 1702'de Bucaklı ve Tatar taifesinin savaşlardan sonra göç ederek Boğdan'a yerleştikleri anlaşılmaktadır. Özi Valisine yazılan hükümde Lehler ile yapılan barış anlaşmasına aykırı olduğundan, göçle gelenlerin kabul edilmemesi ve gelenlerinde geri gönderilmesi talimatı verildi (A.DVNS. MHM. d. nr. 112, 762). 9 Rabiu'l-evvel 1115 / 23 Temmuz 1703'te gelen göçmenlerin bazılarının ise İnebahtı Kalesi'ne yerleştirildiği anlaşılmaktadır (AE. SMST. II. 110/11913).

Sadece Rumeli topraklarında değil savaşlardan sonra Kıbrıs adasında da bazı kazalarda ahalinin perişan durumda olduğu ve göç ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti Kıbrıs adasındaki idarecilere 20 Nisan 1710'da bazı talimatlar gönderdi. Talimatlarda Adadaki ahalinin refah ve huzuru için bazı vergilerde indirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca aşayışten ötürü başka diyarlara göç eden ahali kısmen eski topraklarına döndürölmeye çalışılırken; dönmek istemeyenlere ise buldukları yerlerdeki idarecilerin karışmaması ve onlara yardımcı olunması istendi (A. DVNS. MHM. d. nr. 116, 1465). Silistre'de bazı göçlerin olduğu yine dönemin yazışmalarından anlaşılmaktadır. 26 Haziran 1711'de Silistre'de bazı köylerin ahali benzer sıkıntılardan ötürü göç ederek etrafa dağılmışlardı. Osmanlı Devleti, bölgedeki idarecilere verdiği talimatlarda Silistre ahalisinin sıkıntılarının halledilmesini ve göç eden ahalinin tekrardan eski topraklarına yerleştirilmesini istemekteydi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 283).

Aynı şekilde Sis Sancağındaki timar köylerinin çoğunun baskılardan ötürü civar yerlere göç ettiği yazışmalardan anlaşılmaktadır. Göç eden raiyyet ve raiyyet oğullarının ikna edilerek eski topraklarına dönmelerinin sağlanması için idareciler uyarılmaktaydı (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 686). Bu dönemde yaşanan yoğun savaşlardan ötürü öyle bir hale geldi ki Rumeli'de farklı pekçok noktada göçler meydana gelmeye devam etmekteydi. 18 şubat 1712'de ise Rumeli'deki bazı köylerde ahali ağır vergi koşullarından ötürü topraklarını bırakarak göç etmeye başladı. Tatarpazarı kazasına göç eden ahalinin göç ettikleri yerlerden kaldırılarak kendi topraklarına gönderilmesi için idarecilere emirler verildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1221). Devlet bazen göç eden grupları eski topraklarına gönderemeyince zor kullanmak durumunda da kalmaktaydı. Bununla ilgili 18 şubat 1712'de Eflak Voyvodasına hitaben yazılan bir hükümde Zaim Ahmed'in padişah beratı ile tasarruf ettiği zeamet köylerinin çoğunun Eflak'a göç ettiği belirtilmekteydi. Eflak Voyvodasına verilen emirde göç yoluyla gelen

ahalinin Eflak'a gelip yerleşmeye çalışan ahalinin yerleşmesine müsaade edilmemesini emretmekteydi. Yerleşen varsa da eski topraklarına geri gönderilmesi istenmekteydi Hatta idarecilere direnmeleri durumunda zorla göç ettirilmeleri emredilmekteydi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1223).

Aynı tarihlerde Paşa Sancağı ve Avrathısı Nahiyesinde zeamet topraklarından raiyyetin göç ettiği anlaşılmaktadır. Selanik Molasına, Karaferya, Ustrumca, İştib, Petriç kadıları ve Avrathısı naibine yazılan talimatlarda Paşa Sancağından göç eden raiyyet ve raiyyet oğullarının tespit edilmesi ve bir an evvel kadim topraklarına gönderilmesi istenmekteydi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1241). 28 Şubat 1712'de Siroz kadısına gönderilen hükümde de tımar sahibi Sipahi Hasan'ın berat ile mutasarrıf olduğu köylerdeki raiyyet ve raiyyet oğullarının göç ettiği yazılmaktaydı. Göç eden ahalinin gittikleri yerlerden geri çevrilmeleri için görevlere emirler verildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1415).

Osmanlı Devleti'nde önemli iskân yerlerinden biri de derbend tesisleri idi. Devlet bazı köyleri derbend görevlisi olarak derbendlerin civarına yerleştirirdi. Derbendler yolların güvenliğini temin etmenin yanında, boş ve ıssız toprakların yeniden yerleşime açılması ve üretimin yapılması açısından da önemli bir müessese olmaktadır. Derbend görevlileri yaptıkları vazife gereği bir kısım vergilerden muaf olurdu (Sami, 2014: 604; Kazım, 1928: 719). 8 Mart 1712'de Ohri Sancağında bu şekilde savaşlar ve baskılardan dolayı bazı derbend köylerin, vazifelerini yerine getirmeyerek göç ettikleri anlaşılmaktadır (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1526). Bu tarz durumlarda görevlilere verilen genel talimat göç eden ahalinin ikna edilerek aynı şekilde yerine dönüp görevine devam etmesi şeklindeydi. Benzer şekilde aynı tarihte Elmalı ahali göç ederek etrafa dağıldığı yine dönemin yazışmalarında anlaşılmaktadır (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1433).

Rumeli Valisine, İlbasan ve Ohri kadılarına gönderilen hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla İspat Nahiyesinde de ahalinin çoğunun göç ettiği yazılıydı. Zaim İsmail'e ait zeamet topraklarından göç eden raiyyet ve raiyyet oğullarının eski yerlerine gönderilmeleri ve engel çıkarılmaması için gerekli talimatların verildiği yazışmalardan anlaşılmaktadır (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1714). 7 Nisan 1712'de ise Prevadi'de bazı göçler meydana geldi. Prevadi kadısına gönderilen hükümde göç eden ahalinin tespit edilmesi ve eski yerlerine yerleştirilmesi için emirler verildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 2058).

16 yıl süren Kutsal İttifak savaşları ve akabinde imzalanan Karlofça Anlaşması'nın ağır neticeleri devleti hayli yıprattı. Osmanlı

Devleti 1690'lerden başlayarak ve giderek büyüyen g dalgalarıyla karşı karşıya kaldı. Özellikle anlaşma gereği bazı bölgelerin boşaltılması meselesi önemli glere zemin hazırladı. Ayrıca geriye kalan Osmanlı topraklarında da artan baskılar ve eşkıyalık faaliyetleri gleri daha da tetiklemeye başladı. Osmanlı Devleti bölgedeki idarecilere sürekli talimatlar göndermekteydi. Genel manada verilen talimatlar ise göç eden ahalinin yine ikna edilerek kendi topraklarına iskân edilmesi şeklindeydi (A. DVNS. MHM. d. nr. 104, 582). Ancak bu şekilde iskân edilmeyi kabul etmeyen grupları ise Rumeli'de, devletin Avrupa'daki topraklarına yakın bölgelerde iskân etmeye gayret etmekteydi. Temel amaç göçmenlerin İstanbül ve Anadolu'ya geçmesini önlemekti. Ayrıca bölgenin eşkıya gruplarından temizlenmesi için bir takım çalışmalar yapıldı ve eşkıya grupları kısmen bertaraf edildi. Hatta bazıları sürgüne gönderilmeye başlandı. Bunun yanında glere sebep olan bir durum da Osmanlı kuvvetlerinin savaşlar esnasında sürekli aynı gzerghı kullanmasıydı. Bu durumda ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak durumda olmayan ahali göç etmek durumunda kalmaktaydı (Kandemir, 1998: 366). Topraklarına geri dönmek isteyen gruplar olduğunda ise bu hususta idarecilere verilen talimatlarda geri gelenlere hiçbir şekilde engel olunmaması ve hatta bazı meselelerde yardımcı olunması şeklinde hükümler gönderilmekteydi (TSMA. e. 214/50).

Devlet tarafından bazen zorunlu gler yaptırıldığında ise yine idarecilere bununla ilgili bazı talimatlar verilmekteydi. Bu talimatlar genelde göçmenlere baskı yapılmaması ve yerleştirilmeleri esnasında yardımcı olunması şeklindeydi. Osmanlı Devleti Karlofça maddeleri gereği Kamaniçe'yi de bu şeklide boşaltmak zorunda kaldı. Devlet, Kamaniçe ahalisini başka topraklara iskân etmek durumunda kaldı. Bu iskân sırasında buğday gibi bazı yiyecek maddelerinin yardımının yapılması için de idarecilere emirler verdi. Devlet özellikle gelen gleri engelleyemeyince, idarecilere göçmenlerin uygun mahallerde iskân edilmesi için gerekli talimatları göndermekteydi. Bu şekilde gleri engellenemeyen Nogay taifesi ise Halil Paşa yurduna yerleştirildi (A. DVNS. MHM. d. nr. 111, 1397).

Sis tarafından göç eden ahali, yine baskılardan ötürü g ettiğini bildirmekteydi. Baskıları bertaraf eden Osmanlı kuvvetleri göç eden raiyyeti yine kendi topraklarına yerleştirdi ve ayrıca var olan birtakım sıkıntılarının (temel gıda maddeleri gibi) halledilmesi için idarecilere emirler verdi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 283). Rumeli'ye göç eden bazı kesimler ise ağır vergileri ileri sürerek g ettiğini belirtmekteydi. Tatarpazarı'na göç eden ahaliye devlet bazı vergi indirimleri yaparak kadim yerlerinde iskân ettirdi (A. DVNS.

MHM. d. nr. 118, 1221). Bazı durumlarda ise göçleri önlemek adına göçmenlerin gittikleri yerlerdeki idarecilere devlet tarafından emirler verilerek, göç yoluyla gelenlerin kabul edilmemesi ve derhal eski yerlerine gönderilmesi istenmekteydi (A. DVNS. MHM. d. nr. 118, 1415). Osmanlı Devleti boşalan bazı bölgeleri yeniden canlandırmak ve tarıma açmak adına, Bosna, Belgrad ve Sırbistan gibi yerlerde devletin gösterdiği şekilde iskân olunacak ahaliye, vergi muafiyeti sağladığını ve bedelli nüzullerin affedileceğini bildirdi. Ayrıca uzun savaşlar sırasında istilaya maruz kalan bazı yerlerde arazi ve emlak tahrirleri ile ahalinin mağduriyetlerinin halledilmesi için çalışmalar yapıldı (Özkan, 2015: 188).

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluş dönemlerinden başlayarak XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar dışarıya yönelik iskânlar yapma gayretinde oldu. Bu iskanların temel amacı fethedilen topraklarda kalıcı olmayı sağlamaktı. Ancak XVII. yüzyılda Anadolu’da ve Rumeli’de yaşanan buhranlar devletin bu politikasında değişiklik yapmasına neden oldu. Anadolu’nun genelinde yaşanan Celali isyanları dönemin sonuna kadar da varlığını hissettirerek devleti uğraştırdı. Özellikle iç bölgeler arasında bu isyanlardan ötürü yoğun göçler meydana geldi. Osmanlı Devleti Anadolu’da yaşanan göçleri bir şekilde çözmeye gayret etti ve bununla ilgili güneyde özellikle Rakka ve havalisini iskân mahali olarak belirleyerek Anadolu’da topraksız aşiret ve grupları orada iskân ettirdi. Ancak 1683’te yaşanan Viyana bozgunu ile beraber Rumeli topraklarından yeni göçlerin gelmesi devleti zor durumda bıraktı. Viyana sonrası oluşan Kutsal İttifak Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 1699’a kadar sürecek savaşlar Rumeli’de yoğun göçlerin başlamasına sebep oldu. Akabinde imzalanan Karlofça anlaşması ise devlet için tam bir yıkım oldu. Osmanlı Devleti anlaşma gereği Rumeli’deki bazı topraklarını boşaltmak zorunda kaldı. Bu durum ise daha yoğun göçlere sebep oluşturdu. Devlet boşaltmak zorunda kaldığı yerlerdeki ahali için bazı iskân bölgeler belirledi. Özellikle göçmenlerin çoğunluğunu yine Rumeli’de kendi egemenliğindeki topraklarda iskân etti. Ayrıca göç eden kesimleri bazı vergilerden muaf tutmaya çalıştı ve bunun yanında buğday ihtiyacı gibi birtakım yardımlar da yaptı. Ancak alınan önlemlere rağmen devlet artık Rumeli’de meydana gelen göç hareketlerini tam olarak engelleyemedi. Kısmen göçleri durdursada bu çözüm kalıcı olmadı. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde de göç kitleleri yoğun şekilde gelmeye devam etti. Devlet için 1683’te Viyana ile başlayan kötü senaryo uzun yıllar devam etti.

Kaynakça

- A.DVNS.MHM.d.* nr. 16, 346.
A.DVNS.MHM.d. nr. 104, 582.
A.DNVS.MHM.d. nr. 106, 796, 797 .
A.DNVS.MHM.d. nr. 110, 169, 2926.
A.DVNS.MHM.d. nr. 111, 215, 461, 956, 1704.
A.DVNS.MHM.d. nr. 112, 762.
A.DVNS.MHM.d. nr. 116, 920, 1465.
A.DVNS.MHM.d. nr. 118, 283, 686, 1221, 1223, 1241, 1415, 1433, 1526, 1714, 2058.
AE.SMST.II. nr. 110/11913.
AE.SMST.II. nr. 47/4482.
İE.AS. nr. 47/4248.
İE.AS. nr. 31/2791.
İE.ADL. nr. 7/437.
T SMA.e. nr. 214/50.
Abdurrahman Vefik, (1999). *Tekâlif Kavaidi*. Özkan, H. (Haz.). Ankara: Bedir Yayınevi.
Anonim, (1988). *Kitâb-ı Müstetâb (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler)*. Yücel, Y. (Haz.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Anonim, (1992). *Tevârih-i Âli Osman. (F. Giese Neşri)*. Azamat, N. (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
Anonim, (2000). *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-107)*. Özcan, A. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
Aşıkpaşazâde, (2018). *Tevârih-i Âli Osman (Osmanoğullarının Tarihi)*. (5. Baskı). Saraç Y.- Yavuz K. (Haz.). İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995). *Zübde-i Vekayiât*. Özcan, A. (Tahlil ve Metin Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Feridun Bey, (1274). *Münşeatü's-Selâtin*. İstanbul: Matbaayı Amire.
Hayrullah Efendi, (1273). *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarihi*. III. İstanbul: Matbaa-î Amire.
Hüseyin Kazım, (1928). *Büyük Türk Lügatı*. II, İstanbul: Devlet Matbaası.
Kâtip Çelebi,(2016). *Fezleke*. Aycibin, Z. (Haz.). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
Koçi Bey, (2018). *Risale*. Kurt, Y. (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
Mehmed Neşri, (1949). *Kitâb-ı Cihân-nümâ*. I. Unat, F. R. - Köymen, M. A. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Müneccimbaşı Ahmed Dede, (1285). *Sahâifu'l-Ahbâr*. II. Nedim Efendi (Trc.). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Naima Mustafa Efendi, (2007). *Tarih-i Naima (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâri'l-Hafikayn)*. I, İpşirli, M. (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Raşid Mehmed Efendi, (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. I. Özcan, A. – Uğur, Y – Çakır, B. –İzgöer, A.Z. (Haz.). İstanbul: Klasik Kitap Yayınları.
- Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, (1928). *Silahdar Tarihi*. I-II. Altınay, A. R. (Haz.). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Şemseddin Sami, (2014). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tursun Bey, (19779). *Târîh-i Ebu'l Feth*. Tulum, M. (Haz.). İstanbul: Baha Matbaası.
- Afyoncu, E. (2010). *1000 Soruda Osmanlı İmparatorluğu*. III. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Aktepe, M. M. (1950). Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Cimbi Kalesi. *Tarih Dergisi*, II, 283-308.
- Çelik, R. (2015). *99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-190)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bitlis Eren-Mardin Artuklu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis.
- Çiçek, K. (2002). II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683-1703). *Türkler Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 9, ss. 1372-1398). Ankara.
- Emecen, F. (1993). Cebelü. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 7, ss. 188-189). İstanbul.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Tarih Metinleri. I, Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2006). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, H. (1942). *Saray Bosna Şeriyeye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu Sonraki Harp Yıllarında Bosna*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- İnalcık, H. (20129). Timar. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 41, ss. 168-173). İstanbul.
- Kantemir, D. (1998). *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü* II. Çobanoğlu, Ö. (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Kazıcı, Z. (2005). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Bilge Yayınları.

- Kimya, O. (2021). *Osmanlı Devleti'nde Göç, İskân ve Sürgün (XVII. Yüzyıl Örneği)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Öz, M. (2010). Tahrir. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 39, ss. 425-429). İstanbul.
- Özcan, A. (2001). Karlofça Antlaşması. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 24, ss. 504-507). İstanbul.
- Özcan, A. (2004). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 29, ss. 246-249). Ankara.
- Özkan, S. H. (2015). *Köprölü Amcazade Hüseyin Paşa (1644-1702)*. Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğu*. I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığu Yayınları.
- Sahillioğu, H. (1991). Avarız. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* İçinde. (Cilt. 6, ss. 108-109). İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. III. (4.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, ulusal hakemli bir dergi olup yılda 2 sayı (Haziran ve Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide; Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim, Güzeli Sanatlar ve İlahiyat Fakültelerindeki bölümleri kapsayan özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

- Dergimize gönderilen makalelerde bazı şartlar aramaktayız.

Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * İlgili bilim dalının terim bilgisine hâkimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

* Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.

* Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.

* Ortak yazarlı makalelerde, diğeri yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğeri kabul etmiş sayılır.

* Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğeri çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.

* Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.

* Yayımlanması için Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Yazarlar telif hakkı formunu mutlak surette doldurmalıdır.

* Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.

* Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğeri yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

* ULAKBİM TR Dizin kuralları gereğeri makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyuvasad> adresine makalelerini yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiğeri için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin DergiPark üzerinden gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır.

Editöryal Süreç

- Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen

makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve uygun görürlerse editöre hakem önerisinde bulunurlar.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerekğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımız için titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak üzere destek sağlamak,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi, hakemlikle ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşına olmaları ve bunlara uygun davranmaları konusunda teşvik etmek amacındayız.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçasını oluşturduğu ilkesiyle hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini koruma hususunda tavizsiz bir prensiple hareket ediyoruz. Bu bağlamda hakemler ve yazar(lar) birbirini kesinlikle tanımaz.

- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumu varsa/ veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlayamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştiri, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler.-

İntihal Politikası

- İntihal, bir kişinin eserinde başka kişilerin ifade, buluş veya düşüncelerini kaynak göstermeksizin kendisine aitmiş gibi kullanması şeklindedir ve böylelikle etik ve akademik bütünlüğün ihlalidir.

- Dergimiz, intihal konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Yazardan referans almadan başka birinden alınan fikirleri kullanmak,

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gösterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Başkasının çalışmasını kendi işinin bir parçası olarak göstermek.

- Yayınlarımızın hiç birinde intihallere müsamaha gösterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gönderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere

sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editöre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin önemli bölümleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayınlandığında, gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / Çoklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na göre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için göndermek veya yayınlamaktır. Bir makale önceden değerlendirilmiş ve yayınlanmışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editöryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editörlerden, ilgili editörle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta göndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar Üzerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için belirlenen makale sayısı en fazla 20'dir. Genel prensip olarak yayınlanmasına karar verilen makaleler,

geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 20’yi aşması durumunda, sayıyı açan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibariyle özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Burada belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak zere Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi’ne gönderilen makalelerin başında Türkçe “z” ve İngilizce “Abstract” mutlaka bulunmalıdır. Türkçe z, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. z içinde kaynak, Şekil, izelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. zetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 6 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (zetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Kaynakça Oluşturma

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayım Yılı). *Kitap Adı*. Yayım Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayım Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçüleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye

Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayım Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.